

ΙΔΕΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ . ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ : Ἡ κρίση τῆς Δημοκρατίας (Συνέχεια).

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΞΥΔΗ : Ἀντρέας Καρκαβίτσας.

ΑΝΤΡΕΑ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗ : Ἐνας ἀνώφελος κριτικός.

ΘΑΝΑΣΗ ΠΕΤΣΑΛΗ : Στιγμιότυπα σὲ γιαιλιστερό χαρτί.

Ι. Σ. ΣΥΓΚΕΛΛΑΚΗ : Οἱ νέες ἠθικὲς βάσεις τῆς ἐργασίας.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ τῶν κ. κ. Γ. Θεοδοῦ καὶ Σοφίας Ἀντωνιάδη. — ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ τοῦ κ. Φ. Ραφαήλ. — Οἱ ΞΕΝΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΑΣ. — ΠΡΟΣΩΠΑ, ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ.

ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ 1933

ΤΙΜΗ ΔΡ. 10

ΕΚΔΟΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ Μ. ΜΕΔΛΙΒΕΡΟΥ - ΑΘΗΝΑΙ

Ι Δ Ε Α

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ — ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΔΙΔΥΜΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΧΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΑΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΙΔΕΑ»
ΕΚΔΟΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ
ΣΤΑΔΙΟΥ 14 - ΑΘΗΝΑΙ
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ: Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΝ - ΑΘΗΝΑΕ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: ΚΑΘΕ ΟΜΟΪΔΕΑΤΗΣ Σ'ΟΠΟΙ-
ΟΔΗΠΟΤΕ ΚΛΑΔΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ Η ΤΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΗ-
ΜΟΤΙΚΗΣ.

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡ. 10.—

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ ΔΡ. 120.— Α. Α. 0.12.0
ΓΙΑ ΕΞΗ ΜΗΝΕΣ ΔΡ. 70.—

ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΔΕΝ ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΝΤΑΙ.

ΓΙΑΝΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ

Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

B

Πρὶν ἐξακριβώσουμε πῶς κυβερνοῦνται οἱ λαοὶ αὐτοί, ξαναθυμίζουμε ὅτι παίρνουμε τὸ πολίτευμα στὴν πλατύτερη ἐκδοχὴ του. Δὲν ἔχουμε, λοιπόν, νὰ περιπλανηθοῦμε στὸ δαίδαλο τῶν θεσμῶν τους οὔτε νὰ χασομερήσουμε σὲ συγκρίσεις ἀνάμεσα σ'αὐτούς. Ὅ,τι μᾶς ἐνδιαφέρει ἀποκλειστικά εἶναι νὰ ξεκαθαρίσουμε τὴν ἀπώτατη ἠθικὴ ἀρχή, ποῦ ἐμψυχώνει τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς λαοὺς αὐτούς. Κυβερνήτρα ἀρχὴ τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας εἶναι ἡ δολοκληρωμένη κοινωνικὴ ἰσότητά. Βέβαια ἡ ἰσότητά αὐτὴ δὲν ἔχει ἀκόμα πραγματοποιηθεῖ οὔτε εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ πραγματοποιηθεῖ στὸ μέλλον. Δὲν πρόκειται νὰ λύσουμε ἐδῶ αὐτὸ τὸ πρόβλημα. Ἐκεῖνο ποῦ ἐνδιαφέρει νὰ σημειώσουμε εἶναι ἡ θέληση ὅσων ἐκεῖ κρατοῦν τώρα τὴν ἐξουσία νὰ φτάσουν στὴν ἀκέρεια κοινωνικὴ ἰσότητά, ποῦ ἐξαρτᾶται κατὰ τὴν ἀντίληψή τους, ἀπὸ δύο χρονικὲς προϋποθέσεις: τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου καὶ τὴν ἀταξικὴ κοινωνία. Μὲ τὴν ἐξουσία διοχετεύουν τὴ θέληση τους αὐτὴ σ' ἀλάκαιρη τὴν κοινωνία. Δὲν ἔχου-

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΙΔΕΑ», ΤΟΜΟΣ ΙΙ

21

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Μ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ 14-ΑΘΗΝΑΙ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

- Ἀνκωσῆ Γ. (Papus).**— Ἀπόκρυφος ἐπιστήμη καὶ ψυχισμός. Μετάφρασις Ν. Κουντουριώτου. Δρ. 35.—
- Ἀρδανιτῆ Ἀρ.**— Ἡ κρίσις τοῦ Σοσιαλισμοῦ καὶ Κομμουνισμοῦ > 15.—
- Ἀριστοτέλους.**— Πολιτικῶν τὸ Γ (Πολίτης, Πολιτεία, Πολίτευμα). Μετάφρασις Ν. Φαρανιάτου. > 20.—
- Βάσσαντ Ν.**— Ὁ ὕμνος καὶ τὰ δνεῖρα. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Κουντουριώτου. > 40.—
- Βέλσευ Α.**— Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεζίου. > 30.—
- Βούντ Βέλχ.**— Σύστημα φιλοσοφίας. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεζίου. Τόμοι 2. > 175.—
- Βούντ Βέλχ.**— Ὑπνωτισμός καὶ ὑποβολή. Μετάφρασις ὑπὸ Πολυμέρη > 15.—
- Βραῦλα Ἀρμένη II.**— Περὶ ἐνότητος τῶν Δογματικῶν Στοιχείων. > 10.—
- Βραῦλα Ἀρμένη II.**— Περὶ Πρώτων Ἰδεῶν καὶ Ἀρχῶν Δοκίμιον. > 30.—
- Βραῦλα Ἀρμένη II.**— Στοιχεῖα θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας. > 30.—
- Γκόρτερ Ἐρ.**— Ὁ Ἱστορικὸς Ὑλισμός. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Λαίδη. > 20.—
- Γκιγιὼ Μ.**— Στοιχεῖα ἐλευθέρας Ἠθικῆς. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Κουντουριώτη > 40.—
- Ἐγγέλου Γ. Γ.**— Ἡ Δογικὴ. Μετάφρασις ὑπὸ Παν. Γρατσιάτου. > 35.—
- Ἐκκερμαν Τ. Ρ.**— Συνομιλίαι Ἐκκερμαν μὲ τὸν Γκαίτε. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Καζαντζάκη > 30.—
- Ἐμερσον. Δόγια τοῦ κόσμου.** Μετάφρασις ὑπὸ Θ. Χ. Φλωρά. > 30.—
- Ἐνγκελς II. Ρ.**— Δουδοβίκος Φόιερμπαχ, καὶ τὸ τέλος τῆς Κλασσικῆς Γερμανικῆς Φιλοσοφίας. Μετάφρασις ὑπὸ Κ. Ζαχαριάδου. > 30.—
- Ἐνγκελς II. Ρ.**— Ὀντοπιστικὸς καὶ Ἐπιστημονικὸς Σοσιαλισμός. Μετάφρασις ὑπὸ Σ. Φημίου. > 15.—
- Ζερβουῖ Ι.**— Ἱστορία τῆς Ἰδέας. > 35.—
- Ζιέλεν Τ.**— Ἐγκέφαλος καὶ Ψυχὴ. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεζίου. > 25.—

ΕΥΚΟΛΙΑΙ ΠΛΗΡΩΜΗΣ ΔΙΑ ΜΗΝΙΑΙΩΝ ΔΟΣΕΩΝ
ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΔΩΡΕΑΝ

με πάλι νά ξεξετάσουμε αν ή τελευταία συμμερίζεται ή όχι τή θέληση αυτή. Τά πράγματα συμβαίνουν σά νά τήν είχε κάνει δική της. Ἄλλιως θά τσακίζοντανε τὸ καθεστῶς.— Ἀπὸ τὴν ἀρχή τῆς ἰσότητος διαπνέεται καί ή κοινωνική ζωή τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἀγγλίας. Μὲ τὴ σημαντική διαφορὰ ὅτι, σ' αὐτές, πρόκειται γιὰ μιὰ ἰσότητα ἀφαιρεμένη, πολιτική, νομική. Ἄν, σ' αὐτές τὶς δυὸ χώρες, ή ἰσότητα δὲν εἶναι, ὅπως στὴ Σοβιετικὴ Ρωσσία, ἰδανικὸ ἀλλὰ πραγματικότη, εἶναι πάντως μιὰ πραγματικότητα πολὺ πὶὸ φτωχὴ ἀπὸ κείνη, πὸν ὄνειροπολεῖ ή Σοβιετικὴ Ρωσσία. Τά ἴδια μπορούμε νά ποῦμε καί γιὰ τὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες, πὸν ή κοινωνική ζωή τους εἶναι βασικά ἕνα παράγωγο τῆς ἀγγλικῆς καί γαλλικῆς, ὑπερτροφικὸ σὲ μερικὰ σημεῖα, ἀτροφικὸ σὲ ἄλλα. Ὅσο γιὰ τὴν Ἰταλία, πὸν ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τῆς ἡ Γερμανία, ή ἀπώτατη κοινωνική ἀρχή τῆς εἶναι ή ἀρμονία, ή ἐνότητα τοῦ ἔθνους καί ή ἰσορροπία τῶν κοινωνικῶν στοιχείων σὲ μιὰ ὀργανική καί δημιουργική σύνθεση.

Ἄλλὰ ή ἀρχή τῆς ἰσότητος καί τῆς ἀρμονίας (πὸν εἶναι ἕνα παράγωγο τῆς ἀρχῆς τῆς ἀδερφωσύνης) ἀποτελοῦν τὴν πεμπτουσία τῆς δημοκρατίας, ἔτσι καθὼς τὴν καθόρισε τὸ μεγαλύτερο κοινωνικὸ γεγονός τῶν τελευταίων αἰώνων, ή Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Ὁ ἐνήμερος ἀναγνώστης θά παρατηρήσει ὅτι παραλείψαμε ἕνα ἀπὸ τὰ βασικότερα αἰτήματα τῆς: τὴν ἐλευθερία. Ὡστόσο ή παράλειψη μας ἦταν θεληματική. Ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς δυὸ προηγούμενες ἀρχές καί τὴν τελευταία. Οἱ δυὸ πρῶτες ἔχουν μιὰ φυσική, θά μπορούσε κανεὶς νά πεῖ, σαφὴνεῖα κι' ἀντικειμενικότητα. Τὸ ἰδανικὸ τῆς ἰσότητος εἶναι λίγο-πολὺ ἀντιληπτὸ στὸν καθένα καί μπορεῖ, μὲ κάποια πνευματικὴ προσπάθεια, νά σαρκωθεῖ σὲ θεσμούς καί σὲ συστήματα. Ἡ ἀδερφωσύνη πάλι εἶναι μιὰ ψυχικὴ κατάσταση, πὸν γεννιέται αὐτόματα ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους δταν λείπουν οἱ ἀνισότητες κι' οἱ ἀδικίες. Ἡ ἐλευθερία ὅμως εἶναι ἕνα πολὺ φευγαλέο κι' ἀκαθόριστο ἰδανικὸ. Ἀνεκτίμητη σὰν σύνθημα γιὰ δράση ἀτομική ή ὁμαδική, ξεφεύγει σὰν νόημα ἀπὸ κάθε φραστικὸ καλοῦπι. Εἶναι κιόλας χαρακτηριστικὸ ὅτι, στὸ πρόγραμμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἔξω ἀπὸ τὴν καθιέρωση τῆς μᾶλλον ἀόριστης καί τυπικῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου καί τοῦ τύπου, ή ἐλευθερία παρυσιάζεται σὰν κάτι τὸ ἀρνητικὸ, σὰν μιὰ ἀλυσίδα ἀπὸ καταργήσεις καταστάσεων, πὸν, σὰν σύμβολα ἀυθαιρεσίας κι' ἐκμετάλλευσης, εἶχαν γίνε ἀφόρητες στὸ γαλλικὸ λαὸ ή, ἀκόμα, στεκόταν σὰν ἐμπόδια στὴν κοινωνική του ἐξέλιξη. Ἡ ἀνησυχητικὴ ὅμως ἐλαστικότητα τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας φανερώθηκε ὀλοτελα δταν ή Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲ δίστασε, γιὰ χάρη τῆς κοινῆς σωτηρίας (τὸ δικαίωμα στὴν ὑπαρξή εἶναι ή πρωταρχικὴ ἐλευθερία!), νά ἐγκάθι-

δρῶσει τὴν πὶὸ σκοτεινὴ τρομοκρατία. Εἶναι, φαίνεται, ή τραγικὴ μοῖρα τῆς ἐλευθερίας νά σπαράζεται ἀπὸ τὶς ἀγριώτερες ἀντιφάσεις μὲ τὸν ἑαυτὸ τῆς. Ἔτσι κι' ή Ρωσικὴ Ἐπανάσταση, στὸ ὄνομα τῶν ἴδιων ἰδανικῶν τῆς ἰσότητος καί τῆς ἐλευθερίας (πὸν δὲν εἶχε ὅμως τὴν ἀφέλεια νά θεωρήσει ἅμεσα πραγματοποιήσιμα) ὀργάνωσε, μὲ τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, μιὰ μακρόχρονη βία. Στὴ φασιστικὴ ἐπανάσταση δὲν ἔγινε λόγος γιὰ ἐλευθερία. Ἡ περίπτωση τῆς ὅμως ἦταν πολὺ διαφορετικὴ. Ἔπρεπε, μ' αὐτὴ, νά πάψει ὀπωσδήποτε μιὰ κατάσταση ἀνισορροπίας ἀνάμεσα στὶς ἀποχαλινωμένες κοινωνικὲς δυνάμεις, πὸν ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἐμφύλιο πόλεμο. Δὲν κινδύνευε, πρὶν ἀπ' αὐτὴ, μόνο ή συνοχὴ τῆς ὀλοτήτος ἀλλὰ καί ή προσωπικὴ ἀσφάλεια τοῦ καθενός. Ἔπρεπε, πρὶν ἀπ' ὅλα, νά παγιωθεῖ ή τάξη. Ἀλλὰ ή τάξη παγιώνεται μόνο μὲ τὴ δύναμη. Ὄταν ἄρχισε νά ξαναβιδώνεται ή ξεχαρβαλωμένη μηχανή κι' ἐνίωσαν ὄλοι νά βαραίνει ἐπάνω τους ὁ Λεβιάθαν, ή ἀνακούφιση ἦταν γενικὴ. Ὡστόσο κανεὶς δὲν εἶχε ὀρεξή ν' ἀνοίξει συζήτηση γιὰ τὴν ἐλευθερία, δηλαδὴ γιὰ τὴν κατάλυση τοῦ ζυγοῦ, πὸν ἀποδείχτηκε σωτήριος. Μόνο οἱ ἀνόητοι καί οἱ ἀχάριστοι ἐπιθυμοῦν τὴν ἐξόντωση ἐκείνου πὸν τοὺς προστατεύει. Καί, δταν παίζεται σκληρὰ τὸ παιχνίδι τῆς πολιτικῆς, ή ἀχαριστία ή ἡ ἀνοησία τιμωρεῖται μὲ τὸ θάνατο.— Ἀνάλογη εἶναι ή ψυχολογία τῶν κομμουνιστῶν δταν χαρακτηρίζουν τὴν ἐλευθερία ἀστικὴ πρόληψη. Ὅπως οἱ ὀπαδοὶ τοῦ φασισμού, οἱ κομμουνιστὲς ὀστρηλατοῦνται ἀπὸ τὴν ὀρεξή τῆς ἅμεσης δράσης. Γλήγορα ἐχνοῦν στὴν πράξη τ' ἀπώτερα ἰδανικά τους, πὸν εἶναι ή ἰσότητα καί ή ἐλευθερία. Καί δὲν μπορεῖ νά γίνε ἀλλιῶς. Συναντώντας ὀλοένα δυσκολίες καί παλεύοντας ἐξακολουθητικὰ μ' αὐτές, παύουν νά διακρίνουν τὸ ἰδανικὸ τέρμα, πὸν ἀδιάκοπα μετατοπίζεται. Πάντα γελιέται κανεὶς στὶς ἀποστάσεις! Στὸ τέλος, τὰ μέσα φαντάζουν στὰ μάτια τους σὰ σκοποὶ. Καί τὰ μέσα εἶναι τόσο ἀντίθετα μὲ τοὺς σκοπούς! Ἡ βία, ἀπλὸς σταθμὸς στὴ λογικὴ τῆς θεωρίας, καταντάει, στὴν πράξη, τὸ ὑπέρτατο ἔμβλημα τους.

*
**

Ἄν τὸ πολίτευτα—ἔτσι καθὼς τὸ καθορίσαμε—πὸν πάσχει εἶναι ή δημοκρατία, πὸς ἀκριβῶς θά πρέπει ν' ἀντιληφθοῦμε τὴν κρίση τῆς; Εἶπαμε κιόλας, γενικεύοντας τὸ πρόβλημα, ὅτι τὴν κρίση τοῦ πολιτεύματος θά πρέπει νά τὴ φανταστοῦμε σὰν τὸν κλονισμό τῆς πίστης στὶς βασικὲς ἀρχές, πὸν τὸ ἀποτελοῦν, καί σὰν τὴν καταστροφή τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας. Μποροῦμε νά βεβαιώσουμε

ὅτι ἡ πεποίθηση τῆς πιὸ διαλεχτῆς μερίδας τῆς ἀνθρωπότητος (μόνης ἄξιαις νὰ νιώσει τὴν ἀνάγκη τῆς δημοκρατίας) στὶς συστατικές τῆς ἀρχῆς ἔχει πᾶσι νὰ ὑπάρχει: Θὰ ἦταν κάπως τολμηρὸ νὰ βεβαιώσει κανεὶς. Οἱ ἀρχῆς αὐτὲς πάντα συγκινοῦν τὶς προχωρημένες κοινωνίες. Κι' ἂν ἀκόμη ὑπομένουν ἀγόγγυστα κάποιο ζυγὸ ἢ καὶ φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ τὸν εὐχονται, τοῦτο μόνο παροδικὰ συμβαίνει: ὅταν δὲν μποροῦν νὰ κάνουν διαφορετικά, ὅταν πρέπει μὲ κάθε τρόπο νὰ γλυτώσουν ἀπὸ κάποιο ἐξαιρετικὸ κίνδυνο. Ὡστόσο ἔχουμε μιὰ κοινωνικὴ ἐκδήλωση σχεδὸν καθολικὴ, ποὺ θάπρεπε νὰ μᾶς κάνει νὰ πιστέψουμε πὼς ἡ πεποίθηση αὐτὴ ἔχει κλονιστεῖ: τὴν καταστροφὴ τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας ἀπὸ τοὺς ἄγριους κοινωνικοὺς ἀνταγωνισμοὺς. Μόνο οἱ χῶρες, ὅπου ἡ ἐλευθερία ἔχει σημαντικὰ περιοριστεῖ, φαίνονται κοινωνικὰ ἥρεμες. Πάντως ἡ περίπτωσις τους δὲν εἶναι διαφωτιστικὴ. Ἄγνοοῦμε τί θὰ γινότανε μέσα σ' αὐτὲς ἂν ἀποχτοῦσαν τὴν ἐλευθερία τῶν ἄλλων ἢ ἂν, ἀπλούστερα, ξανάβρισκαν τὴ δική τους.—Τί συμπέρασμα μποροῦμε νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὴν ἀντίφασιν αὐτή; "Ἐνα καὶ μόνο: ὅτι οἱ βασικὲς ἀρχῆς τῆς δημοκρατίας δὲν ἔχουν πουθενὰ ὀλοκληρωθεῖ. Ἡ παγκόσμια κρίσις εἶναι ἡ διπλὴ ἐκδήλωση τῆς ἀσύναρτησίας, ὅπου ἔφτασαν τ' ἀνθρώπινα πράγματα μὲ τὸ νὰ κυβερνοῦνται ἀπὸ ἀρχῆς ξένες στὴν οὐσία τῆς δημοκρατίας, καὶ τῆς βαθιᾶς καὶ γενικῆς ἀγανάκτησις γιὰ τὴν διαίωσις τῆς κατάστασις αὐτῆς.

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις ἔφερνε στοὺς ἀνθρώπους ἕνα μήνυμα ὑπέροχο. Μπρὸς στὰ θαμπωμένα μάτια τους, ξεδίπλωσε τὰ πιὸ μεγαλόπρεπα ὀράματα. Δικαίωσε ὅμως τὶς ἐλπίδες, ποὺ ἐεσήκωσε στὴν καρδιά τῶν διψασμένων γιὰ ἰσότητά, ἐλευθερία κι' ἀδερφωσύνη; Καὶ μόνο τὸ φούντωμα τοῦ κομμουνισμοῦ θὰ ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ μᾶς πείσει ὅτι δὲν κράτησε τὶς ὑποσχέσεις της. Ἄν προσθέσουμε τὴν κατάρα τοῦ πολέμου, ποὺ δὲν ἔπαψε ἀπὸ τότε νὰ βαραίνει πάνω στὴν ἀνθρωπότητα, καθὼς καὶ τὸ πρόσφατο φανέρωμα τοῦ φασισμοῦ, θ' ἀντιληφτοῦμε ἀμέσως πόσο μακριὰ βρισκόμαστε ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ, ποὺ ἔστησε μπροστὰ στὴν ἀνθρωπότητα.

Ὡστόσο πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις στάθηκε ἐξαιρετικὰ ἄτυχη. Συνέπεσε μ' ἕνα τεράστιο οἰκονομικὸ γεγονός, ποὺ ἔμελλε ν' ἀναστατώσει τὴν ὕλικὴ ὄψη τοῦ κόσμου: τὸ φανέρωμα τοῦ βιομηχανισμοῦ. Ὅσοι εἶναι συνειθισμένοι νὰ δέχονται ἀνεξέλεγκτα τ' ἀξιώματα τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ θὰ ξαφνιστοῦν. Ἐχουν μάθει νὰ βλέπουν στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις ἕνα γεγονός σφιχτὰ δεμένο μὲ τὴ γένεσις τοῦ βιομηχανισμοῦ, ἂν δὲ τὴ θεωροῦν ἀκριβῶς σὰν τὸ ἀποτέλεσμα του. Ἡ παραμόρφωσις τῆς ἱστορικῆς προοπτικῆς ἀπὸ τὶς ταξικὲς μαρξιστικὲς φόρμουλες τοὺς κάνει νὰ

φαντάζονται σὰν κίνησις ἀστικὸ ὅτι πρὸ παντὸς στάθηκε σύσσωμῃ ἐξέγερσις ἐνὸς ἀλάκαιρου λαοῦ.—Ἴσως, ἂν δὲ συναντοῦσε στὸ δρόμο τῆς τῆς μεγάλῃ οἰκονομικῇ ἀλλαγῇ, νάβρισκε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις λιγώτερες δυσκολίες γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐπαγγελιῶν της. Ἄλλὰ ἡ ἐκβιομηχάνησις συντελέστηκε μὲ ρυθμὸ γοργώτατο, περιπλέκοντας τρομακτικὰ τὴν κοινωνικὴν κατάστασις. Οἱ ἀρχῆς τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας δὲν πρόλαβαν καλὰ.—καλὰ νὰ βροντοφωνηθοῦν στὰ τέσσαρα πέρατα τῆς γῆς καὶ διαψεύστηκαν ἀμέσως ἀπ' τὴν κόλασις, ποὺ δημιούργησαν οἱ νέες οἰκονομικὲς συνθήκες γιὰ τὶς μεγάλες ἀνθρώπινες μάζες. Ἡ ραγδαία κι' ἀθρόα προλεταροποίηση, μηχανικὴ προϋπόθεσις καὶ συνέπειαι ταυτόχρονα τῆς βιομηχανικῆς προόδου, τὶς ἔρριχνε στὴ ταπεινωτικώτερη κι' ὠμότερη σκλαβιά. Ὁ ποιοτικὸς ξεπεσμοὸς τῆς ἐργασίας, τόσο ἀντίθετος μὲ τὴν ποσοτικὴ ἐξόγκωσις της, χειροτερεμένος ἀπὸ τὶς ἀπαίσιες ἐξωτερικὲς συνθήκες της, τὶς καταντοῦσε ἄψυχα, ὑπνοβατικὰ αὐτόματα, ἀδειάζοντας τὶς ἀπὸ κάθε συναίσθησις ἀνθρωπισμοῦ κι' ἀξιοπρέπειας. Κι' ἀπάνω ἀπ' ὅλα αὐτὰ, ἡ θανάσιμη φοβέρα τῆς πείνας, οἱ ὀμαδικοὶ κι' ἀδιάκοποι ἐκτοπισμοὶ ἀπὸ τὶς καινούργιες μηχανές. Ἡ ἀγανάκτησις γιὰ τὸ καθεστῶς αὐτὸ, ποὺ τὶς ἔκανε νὰ νοσταλγοῦν τὸν πάτρονα τῆς περασμένης ἐποχῆς καὶ τὴν προσωπικὴν ἐργασίαν, μαζὺ μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἀσφάλεια, τοῦ συστήματος τῶν συνεχιζῶν, δὲν ἄργησε νὰ βρεῖ διέξοδο. Πρῶτα ἐκδηλώθηκε μὲ τὸ σοσιαλισμὸ, ποὺ μ' ἐξαιρετικὴ ἐλαφρότητα χαρακτηρίστηκε ρωμαντικὸς καὶ οὐτοπικός, ὕστερα μὲ τὸ μαρξισμὸ, ποὺ, προβάλλοντας μὲ καταπληκτικὴ αὐτοπεποιθῆσις σὰν ἐπιστημονικός, ἐκτόπισε μονομίας τὸν προκάτοχο του καὶ κέρδισε τὶς μάζες. Ἡ τεράστιαι ἀπήχησις, ποὺ βρῆκαν οἱ εὐκολονόητες καὶ χτυπητὲς φόρμουλες του, ἀποκρυσταλλώθηκε σύντομα σ' ἐθνικὲς καὶ διεθνικὲς ὀργανώσεις, ποὺ, ἂν καθυστέρησαν νὰ δεῖξουν ἐξαιρετικὴ ἀποτελεσματικότητά, θεμελιώσαν πάντως γλήγορα μιὰ γερὴ μὰ μονόπλευρη, ταξικὴ ἀλληλεγγύη. Ἐτσι τὸ ἐργατικὸν κίνημα κατάντησε νὰ πάρει μιὰ μορφήν, τόσο συγκεκριμένην καὶ σχηματικὴν ὥστε νὰ παρουσιάζεται σὰν τὸ πρόπλασμα τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας. Ὅ,τι, γιὰ τὴν ὥρα, μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ συγκρατήσομε ἀπὸ τὸν ὄργασμὸ αὐτό, εἶναι ἡ ἀναμφισβήτητη παγκοσμιότητα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ποὺ ἀπλώνεται σὰν ἡ τρανώτερη διαμαρτυρία γιὰ τὴν ἀσύστολη παραμέλησις τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασις.

Παράλληλα μὲ τὸ φούντωμα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, προόδευε κι' ἡ τεχνικὴ τῆς βιομηχανίας. Ἡ πρόοδος αὐτὴ δημιουργοῦσε ἀνταφαιτικὲς καταστάσεις. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἔκανε δυνατὴ τὴ σταθερὴ

αύξηση της παραγωγής, εμποδίζοντας έτσι την ολοκληρωτική έξαθλίωση των εργατικών μαζών και την επαλήθευση των μακάβριων προφητειών του Μάλθου. Κάτι παραπάνω μάλιστα: με τον αδιάκοπο πολλαπλασιασμό της αποδοτικότητας της παραγωγής, σήκωνε άρκετά ψηλά το γενικό επίπεδο της ζωής. Από την άλλη μεριά, τα τεράστια πηδύματα της βιομηχανίας, σπασμωδικά κι' αθόρμητα, υπαγορευμένα από τις έμπνεύσεις της στιγμής, δίχως κανένα αντικειμενικό συντονισμό της παραγωγής με την κατανάλωση, οδηγούσαν σε άλλεπάλληλες περιοδικές κρίσεις. Και, το χειρότερο απ' όλα, δημιουργούσαν μιá ιδιόρρυθμη άφορμη πολέμου Βέβαια, είναι πολύ αναπαυτικό τó να ισχυρίζεται κανείς ότι οι πόλεμοι όφειλονται αποκλειστικά στους ανταγωνισμούς ανάμεσα στις άστικές τάξεις των διαφόρων έθνών. Η πραγματικότητα είναι πολύ περίπλοκη. Ο ψυχολογικός παράγοντας, που δεσπόζει στην ιστορία, ξαίρει να παίρνει άπειρες μορφές. Ήδη κάνει ώστε τά έθνη, με μόνη τή διαφοροποίηση τους, να νιώθουν μεγάλη δυσπιστία τó ένα για τó άλλο. Σάν παράδοση πάλι, άσκει μεγάλη πίεση επάνω μας. Τó παρελθόν βαραίνει πάνω στó παρόν κι' οι περασμένες γενεές κληροδοτούν στις τωρινές τις λύπες, τις χαρές, τούς ένθουσιασμούς τους—άλλά και τις προκαταλήψεις, τά μίση, τούς φανατισμούς τους. Η βιομηχανική άντιζηλία ήρθε να τονώσει αυτή τήν πολλαπλή έξαψη. Στην άρχή, ή θέληση της έπιβολής της έθνικης βιομηχανίας χρησιμοποιεί καθυπότó οικονομικά μέσα. Σιγά-σιγά όμως άποχαλινώνεται, παίρνοντας τις διαστάσεις έξοντωτικής μανίας. Όταν ó συναγωνιστής άποδειχτεί οικονομικά άκλόνητος, δέ μένει παρά ή πολεμική συντριβή του. Πόσοι δέν κατέληξαν στην άνομολόγητη αυτή άπόφαση λίγο πριν από τó μεγάλο πόλεμο!

Από τήν άποψη της παγκοσμιοότητας, που έδω έχει ξεχωριστή σημασία, ó μεγάλος πόλεμος έπαιξε ένα ρόλο άποφασιστικό. Έκανε σ' όλους χεροπιαστή μιá βασική αλήθεια, που, απ' τόν περασμένο κιόλας αιώνα, δέν έπαψε ó κομμουνισμός να βροντοφωνεί: τήν παγκοσμιοτητα του προβλήματος της οικονομίας και τήν άνάγκη ν' άντιμετωπιστεί στó άντίστοιχο επίπεδο. Οι πολεμικές έπιχειρήσεις είχαν φέρι ένα δυνατό κλονισμό στην παραγωγή. "Όχι μόνο στάθηκαν καταστρεπτικές για τά μέσα της παραγωγής, που βρισκότανε μέσα στη ζώνη τους, μά και άπορρόφησαν τó άποδοτικότερο ποσοστό της εργατικής μάζας. Έπί πλέον, ή ακατάπαυτη ένταση των πολεμικών βιομηχανιών άντισταθμιζότανε μοιραία με τήν παραμέληση όλων των άλλων. Μπορούμε να πούμε ότι ó πόλεμος βάραινε πάνω στην οικονομία σά μιá έξαιρετική κρίση. Ήταν φυσικό, μόλις

έπαυε ή άνθρωποφαγή, να ξεδιπλωθεί μιá τεράστια βιομηχανική προσπάθεια, άπαραίτητη για τήν αναπλήρωση των καταστραμμένων μέσων της παραγωγής και για τήν ίκανοποίηση των μεγάλων άναγκών, που είχαν παραγκωνιστεί. "Υστερα από μιá καθολική καταστροφή, ή εύκαιρία για μιá παγκόσμια οικονομική συνεργασία ήταν μοναδική. "Όστόσο ή βιομηχανική άνοικοδόμηση έγινε άσυνάρτητα και σπασμωδικά. "Έλειψαν οι άπαραίτητες ήθικες προϋποθέσεις για μιá συντονισμένη γενική προσπάθεια. Πολλοί είχαν πιστέψει πως ó πόλεμος, σάν τέλειωνε, θάφερνε μιá κάθαρση στα πάθη. "Όστόσο τά πάθη μέινανε, άν, πραγματικά, δέν φούντωναν άκόμη παραπάνω. "Αντι να σβύσουν οι έθνικισμοί, θέριψαν με τις φριχτές πολεμικές άναμνήσεις. "Αν αυτές οι συναισθηματικές παραφορές έβλαψαν σημαντικά τήν έξωτερική πολιτική των λαών, που είχαν πολεμήσει, ó άντίκτυπος τους στην οικονομία στάθηκε óλεθριος. Η φυσική και νόμιμη έπιθυμία του καθενός να ξαναφτιάξει ό, τι είχε χάσει πήρε τις διαστάσεις μανιακού ανταγωνισμού ανάμεσα σε όλους. "Ός που έξέσπασε ή κρίση.

Μέσα σ' αυτή σφαδάζει σήμερα ó κόσμος όλος. Είναι πολύ παράξενη ή κατάσταση του. "Ο καθένας νιώθει, άμεσα ή έμμεσα, τήν οικονομική άλληλεξάρτηση όλων. "Ο καθένας βλέπει ότι μιá διεθνική συνεργασία είναι άπαραίτητη. Είδαμε άκόμη να γίνονται κι' οι χειρονομίες της διεθνικής συνεργασίας, σάν να ήταν οι χειρονομίες εκείνες που γεννοϋν τις ψυχολογικές καταστάσεις κι' όχι τó άντιστροφή! "Όστόσο δέν βλέπουμε προκοπή καμιά. "Αν αφήσουμε κατά μέρος δλη αυτή τή στείρα διπλωματική μιμική, ή παγκοσμιοτητα του οικονομικού προβλήματος δέ βρίσκει σήμερα τó άντιστάθμισμα της παρά μόνο στην οικουμενικότητα του κομμουνιστικού προγράμματος. Κάποτε, σε περίοδο σχετικής ύλικής εύημερίας, συνήθιζαν να λέν με στόμφο πως ή κεφαλαιοκρατία είναι διεθνικός παράγοντας. Πιθανό ή κεφαλαιοκρατία να συντέλεσε στην τόνωση της διεθνικής επικοινωνίας. Πάντως δέν επιδίωξε αυτή τήν επικοινωνία για τήν άγάπη της αλλά μόνο και μόνο γιατί κάτι είχε να ώφεληθεί από αυτήν. Γ' αυτό και δέν όμολογήθηκε ποτέ ή ύποπτη παγκοσμιοτητα της από τούς καθυπό άντιπροσώπους της. Μόνο στα έγχειρίδια της πολιτικής και δημοσίας οικονομίας βρισκαμε τήν άχρωμη κι' ουδέτερη, τήν «έπιστημονική» διαπίστωση ότι τó κεφάλαιο δέν έχει πατρίδα, ότι είναι κοσμοπολιτικό.

Σήμερα, άλλου όμολογημένα κι' άλλου άνομολόγητα, σάν αθόρμητη και σχεδόν άνεξέλεγκτη άντίδραση στην κρίση, όλα ζητούν πατρίδα. Η ύπαρξη του φασισμού σάν καθεστώς και σάν φόρ-

μουλας βοηθεῖ τὴν ἐξέλιξη πρὸς τὰ ἐκεῖ. Μὲ τὴν ἀναλλοίωτη νοοτροπία τους τῆς σχηματοποίησης τῶν πάντων, οἱ κομμουνιστὲς τὸν θέλουν ἕνα μασκαρεμένο κεφαλαιοκρατισμὸν. Ἡ πραγματικότητα εἶναι ὅμως πολὺ διαφορετικὴ. Εἶναι κιάλας χαρακτηριστικὲς οἱ στάσεις, πού ἐμπνέει ἡ προσωπικότητα τοῦ Μουσσολίνι. Ἐπὶ τῆ μιᾷ μεριά, οἱ κομμουνιστὲς ὄλου τοῦ κόσμου—ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰταλία!—ἀφήνονται σὲ φτηνοὺς παλληκαρισμοὺς ἀπέναντι τους καὶ μιλοῦν μὲ τὴ μεγαλύτερη περιφρόνηση γιὰ τὸ ἄτομο του, σὰν νὰ ἦταν τὸ ἔσχατο ἀνθρωπάριο τῆς ὑφῆλίου. Ἐπὶ τὴν ἄλλῃ μεριά πολλοί, δίχως δόλου νὰ ἐπιδοκιμάζουν τὰ τρομοκρατικὰ μέσα, πού σὰν δικτάτορας χρησιμοποίησε καὶ χρησιμοποιεῖ, θαυμάζουν τὸ ἀναμφισβήτητο ἀνορθωτικὸ τοῦ ἔργου, μὰ ντρέπονται νὰ τὸ ὁμολογήσουν ἀπὸ τὸ γελοῖο φόβο μὴν λάχει καὶ τοὺς πούν φασίστες. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι, πού τρέμουν τὶς λέξεις, σὰν τοὺς λαμπροὺς ἐκείνους ἀστούς, πού δείχνουν ἀμέτρητη συμπάθεια γιὰ τὸν κομμουνισμὸν, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὴν τοὺς κολλήσουν τὴν ἐτικέττα τῶν ἀντιδραστικῶν. Σ' ὄλους αὐτοὺς ἔχει πεθάνει τὸ «πολιτικὸ ζῶο». Δὲν θὰ εἶχαν καμμιά ἀντίρρηση νὰ χαλάσει ὁ κόσμος, φτάνει αὐτοὶ νὰ βρισκόταν σὲ καμμιά στρατόσφαιρα, μέσα σὲ μιὰ γυάλα, γιὰ νὰ παρακολουθοῦν μὲ τὸ τηλεσκόπιο ὅσα θὰ συνέβαιναν πάνω στὸ φλοῖδ τῆς γῆς. —

Ὅσο γιὰ τὴν οὐσία τοῦ φασισμοῦ, πρέπει νὰ τὴν ζητήσουμε στὴν ἐπιθυμία τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν λαῶν νὰ πραγματοποιήσουν, ὅχι μόνο τὴ σωτηρία τους ἀπὸ ἀμεσοὺς κινδύνους, ἀλλὰ καὶ τὶς προϋποθέσεις τῆς ἀληθινῆς δημοκρατίας. Ὁ Μουσσολίνι ἔχει δίκιο νὰ βεβαιώνει ὅτι ὁ φασισμὸς βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸν κοινοβουλευτισμὸν (πρόκειται, πάντα, γιὰ τὶς πολιτικὰ ἀνώριμες χώρες), μεγάλο ὅμως ἄδικο ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ξεπερνάει καὶ τὴν ἴδια τὴ δημοκρατία. Δημοκρατία καὶ κοινοβουλευτισμὸς δὲν εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα. Ἡ δημοκρατία, πρὶν ἀπὸ ὅλα, εἶναι μιὰ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ κατάσταση ἐνῶ ὁ κοινοβουλευτισμὸς δὲν εἶναι, ὅταν τοῦ λείπει τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας, παρὰ ἕνας ἀψυχος μηχανισμὸς. Κάθε λαὸς ἔχει τὴν ὑλικὴ εὐχέρεια νὰ ἐγκλωπῶθῃ τὸν κοινοβουλευτισμὸν (κι' ἔτσι ἔκαναν, ἀπὸ ἀπλοϊκὴ συγχρονιστικὴ διάθεση, οἱ περισσότεροὶ πολιτικῶν ἀνώριμοι λαοί). Ὅσο δὲν μπορεῖ ν' ἀποχτήσῃ, ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλῃ, τὴ δημοκρατία. Τὸ ὅτι δὲν φτάνει ἡ ὑπαρξὴ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ (πού θεμελιώνεται στὴν προϋπόθεση τῆς πλὴ ἰσότητος: τῆς πολιτικῆς) γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς δημοκρατίας ἔγινε σχεδὸν παντοῦ ἀντιληπτό. Γι' αὐτὸ καί, τὸν τελευταῖο καιρὸν, ὁ κοινοβουλευτισμὸς γνωρίζει μιὰ μεγάλῃ ἀνυποληψία—ἀκόμη κι' ἐκεῖ ὅπου ἡ ρητορικὴ κι' ἡ δημόσια συζήτηση ἀποτελοῦν παντοῦ

ναμὴ παράδοσιν. Ἐγινε φανερὸν ὅτι ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἐπιτρέπει στὴ συναλλαγὴ νὰ ὀργιάζει (πρὸ πάντων στίς πολιτικὰ καθυστερημένους χώρες) κι' ὅτι, συχνά, ὁ φόβος τῆς ἀκυβερνησίας σπρώχνει, μέσα στὸ ἴδιο τὸ κοινοβουλευτικὸ πλαίσιο, σὲ λύσεις, πού ἀναιροῦν τὴν ὑπόστασιν του. Ἐτσι, τὸ ξανατονίζουμε, ὁ φασισμὸς παρουσιάζεται σὰ μιὰ διέξοδος γιὰ τοὺς λαοὺς, πού δὲ γνώρισαν τὴν ἐλευθερίαν ἢ πού δὲν εἶναι ἀκόμα σὲ θέσιν νὰ ζήσουν μέσα σ' αὐτήν. Ἄλλ' ἄν, γιὰ τοὺς λαοὺς αὐτοὺς, ὁ φασισμὸς εἶναι μιὰ πρόδοσιν κι' ἔχει κάποιες πιθανότητες (ὅσο τοῦλάχιστο τὸ παντοδύναμο κράτος εἶναι σὲ θέσιν ν' ἀσκεῖ εὐσυνειδητὰ τὴν παιδαγωγικὴ ἀποστολὴν του) νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ ἀσφαλέστερα στὴ δημοκρατία, γιὰ τοὺς πολιτικὰ διαπαιδαγωγημένους λαοὺς ἀπέχει ἀπὸ τὴν τελευταία πολὺ περισσότερο παρὰ ὁ δικὸς τους κοινοβουλευτισμὸς. Ὁ φασισμὸς βρίσκεται σὲ ἀθεράπευτὴν διάστασιν μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς παγκόσμιας ἐπικοινωνίας. Ἐμπνέεται, βέβαια, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐθνικῆς ἀρμονίας κι' ἀδερφωσύνης, ἐπιβάλλει ὅμως, στὸ ὄνομα τῆς σωτηρίας τοῦ συνόλου, δεσποτικὰ τὴ θέλησιν του σὲ ὅσους κυβερνᾷ. Ἐπὶ πλέον, μιὰ καὶ τὸ φανέρωμα τοῦ ἀνταποκρίνεται σὲ ἄμεσες ἀνάγκας αἰσιοδοξίας κι' αὐτοπεποίθησιν, ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ σὲ κάθε μέσο ἄξιον νὰ τονώσει τὸ ἠθικὸν τῆς κοινότητος, ἔστω κι' ἂν τοῦτο πρόκειται νὰ γίνῃ ἀντιθετικὸν μὲ ἄλλας κοινότητες. Ἡ τάσιν αὐτὴν χαρακτηρίζει κυρίως τὴν πρώτην φάσιν του, ὅπως παρατηρήθηκε τὸν Ἰταλικὸν φασισμὸν, ὅπως γίνεται τῶρα μὲ τὸν γερμανικόν. Ἡ τάσιν αὐτὴν, ἀκόμα, δημιουργεῖ τὴ βασικὴν τὴν ἀντίφασιν: ἐνῶ ὁ φασισμὸς εἶναι μιὰ ἀυθόρμητὴ ἀντίδρασιν στίς μεταπολεμικὰς δυσκολίας πού δὲν μποροῦν ὡστόσο νὰ κατανικηθοῦν παρὰ μόνο μὲ τὴ διεθνικὴ συνεργασίαν, τὸ πνεῦμα τοῦ κάνει προβληματικὴν αὐτὴν τὴν συνεργασίαν. Καὶ τὸ χειρότερον ἀπὸ ὅλα εἶναι ὅτι τὸ πνεῦμα αὐτό, πού ἔχει σήμερον δυὸ μεγάλας ἐστίες, ἀκτινοβολεῖ μεταδοτικὰ. Σὲ χώρες κατ' ἐξοχὴν φιλελεύθερες σὰν τὴ Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν ἀκούσθησαν κιάλας φασιστικὰ κηρύγματα. Στὴν πρώτην ζητοῦν τὸ φασισμὸν γιὰ νὰ σαρώσῃ τ' ἀνούσια κοινοβουλευτικὰ παιχνίδια καὶ νὰ δώσῃ στὸν τόπον τὴ δυνατὴν κυβέρνησιν, πού ἀπαιτοῦν οἱ κρίσιμες περιστάσεις. Στὴν Ἀγγλίαν πάλιν συχνὰ ρωτοῦν ἂν μποροῦν νὰ περιμεινῶσιν ἀπὸ κοινοβουλευτικὴν κυβέρνησιν τὴν ἐξάλειψιν τῆς μεγάλης πληγῆς, πού στιγματίζει τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς πληγῆς τῶν Slums, τῶν φριχτῶν ἐργατικῶν συνοικιῶν στίς βιομηχανικὰς πόλεις. Τέλος, δὲν πρέπει νὰ ξεχνῶμε τὸ πρόσφατον οικονομικὸν πείραμα τῆς Ἀμερικῆς, πού ἔχει ὅλα τὰ τυπικὰ φασιστικὰ γνωρίσματα: τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὑπέρτατον χειριστῆ τῆς ἐξουσίας, τὸ σύνθημα τῆς κοινῆς σω-

τηρίας και τη διακήρυξη της ανάγκης της εθνικής Ισορροπίας κι' άρμονίας. Μερικοί άφελείς αλισόδοξοι περιμένουν την πραγματοποίηση της διεθνικής συνεργασίας ίσια—ίσια από τη γενίκευση του φασισμού. Φαντάζονται ότι ή κοινότητα του πολιτικού συστήματος θά φέρει αυτόματα τη συνεννόηση, που σήμερα φαίνεται χιμαιρική. 'Υπάρχουν ακόμα και άλλοι δραματιστές, που περιμένουν τη γενική σωτηρία από τὸ φανέρωμα ενός μεγαλόπνευστου εθνικού δικτάτορα, που θά πάρει τελικά τις διαστάσεις παγκόσμιου ήγέτη! 'Εν τῷ μεταξύ ὁ φασισμός, σάν πρωτόγονη και σπασμωδική αντίδραση στις σημερινές δυσκολίες, ἔχει χρωματίσει τη νοοτροπία ὄλων τῶν κρατῶν. Τι άλλο παρά κομματιαστές φασιστικές ἐκδηλώσεις εἶναι ὅλα τὰ μέτρα της ἀναδίπλωσης σιόν ἑαυτὸ τους, οἱ ἀντιφυσιολογικοί περιορισμοὶ της οἰκονομικής ἐπικοινωνίας, που ἀντικατάστησαν τὸν προηγούμενο ἀνταγωνισμό στὸ ἐπίπεδο της παγκόσμιας κατανάλωσης μετὴν τακτική της αὐτάρκειας και του ἀμοιβαίου ἀποκλεισμοῦ ;

Τὰ ἐξωφρενικά αὐτὰ μέτρα κρύβουν μέσα τους τὴν τιμωρία. "Ὅσο πληθαίνουν τόσο ἐντείνονται οἱ κοινές δυσκολίες, τόσο πιὸ γλήγορα γλυστροῦμε πρὸς τὸ χάος. Καί εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι, παράλληλα μ' αὐτὰ, ἐπαναλαβαίνονται στερεότυπα οἱ χειρονομίες, ὅλη ἡ ἐπίσημη μιμική της διεθνικής συνεργασίας. "Ὅστόσο ἡ ἀνθρωπότητα δὲ θάββει ἀπὸ τὸ σημερινὸ ἀδιέξοδο παρά μόνον μετὰ ριζικές λύσεις. Οἱ ἐπιφανειακές, οἱ διπλωματικές μέθοδοι ἔχουν χρεωκοπήσει. 'Ὁ ρόλος της διπλωματίας ὀλοένα ἀδυνατίζει. "Αφοῦ ὄργιασε προπολεμικά (τὰ πάντα τότε καταντοῦσαν ζητήματα διπλωματικῆς εὐστροφίας κι' ἦταν μακάριες οἱ χώρες, που διέθεταν τοὺς ἀξιώτερους ἀντιπροσώπους στὸ ἐξωτερικό), ἄρχισε νὰ βλέπει ὅτι τὰ πράγματα ξέφυγαν ἀπὸ τὰ χέρια της. Οἱ λαοὶ κατάλαβαν ὅτι δὲν ἔχουν νὰ περιμένουν τίποτε ἀπὸ τις ρητορικές κενότητες, που ἀντηχοῦν στὰ ἐπίσημα συνέδρια. Θέλοντας και μὴ, πᾶμε σὲ μιὰ ἐποχή, ὅπου τὸ κέντρο τῶν προβλημάτων θά ἐντοπιστεῖ ὀριστικά στις κοινωνικές πραγματικότητες. Καί, ἀληθινά, ἡ βασική προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπιση της παγκόσμιας κρίσης, δηλ. γιὰ μιὰ γόνιμη διεθνική συνεργασία, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ διπλωματικά πρωτόκολλα κι' ἀκροβασίες, εἶναι ἡ γενική πραγματοποίηση του δημοκρατικοῦ ἰδανικοῦ. Γιατί δὲν πρέπει νὰ γελιούμαστε: ἡ δημοκρατία δὲν ὑπάρχει πουθενά. Εἶναι γιὰ νὰ γίνει. Εἶναι καιρός νὰ ὀλοκληρωθεῖ τὸ ἀτέλειωτο ἔργο της Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, που ἄρχισε μετὴν τυπικὴ κατάργηση της σκλαβιάς και σταμάτησε σ' αὐτή. Εἶναι καιρός νὰ πέσουν ὄλων τῶν εἰδῶν οἱ σκλαβιές, που στιγματίζουν και δηλητηριάζουν τὸν πολιτισμὸ μας: οἰκονομικές, πνευ-

ματικές, πολιτικές, φυλετικές. Εἶναι καιρός νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ κοινωνική δικαιοσύνη, που εἶναι ἀδύνατη δίχως τὴν ἐξάλειψη τῶν ἀφόρητων κοινωνικῶν ἀνισοτήτων. Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ καθορίσουμε προγραμματικά πῶς ἀκριβῶς ἐννοοῦμε τὴν ἐξάλειψη αὐτή. Σκοπὸς μας, καθὼς εἶπαμε ἐκ μιᾶς ἀρχῆς, ἦταν νὰ ἐξακαθάρσουμε μερικά συνθήματα, που πρέπει νὰ ἐμψυχῶνουν τὴν δράση. "Ὅσο γιὰ τὴν ἐξίσου θεμελιακὴ ἀρχὴ της ἐλευθερίας, που δὲν εἶναι παρά ἡ ἄλλη ὄψη της ἰσότητος, δὲν μᾶς χρειάζονται διαλεκτικές λεπτολογίες. Τὸ πρόβλημα της πολιτικῆς ἐλευθερίας παρουσιάζεται, εὐτυχῶς, λιγώτερο περίπλοκο ἀπὸ τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα της ἐλευθερίας της θέλησης. 'Εδῶ, μπορούμε νὰ θυμηθοῦμε μιὰ πολυτιμὴ συμβουλή του Bergson : ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου πρέπει νὰ βλέπει κανεὶς grosso modo τὰ πράγματα. 'Εκεῖνο που ἔχει σημασία γιὰ τὴν πραγματοποίηση της δημοκρατίας εἶναι ἡ ἐξασφάλιση ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερης ἐλευθερίας γιὰ τοὺς πολλοὺς, ἀδιάφορο ἂν πρόκειται νὰ καταργηθοῦν τὰ οἰκονομικά και ἄλλα ὄργανα μερικῶν ἀτόμων. Καί, ὅταν λείψουν οἱ βραχνάδες της οἰκονομικῆς σκλαβιάς και της πολιτικῆς αὐθαιρεσίας και βαρβαρότητας, δὲ θ' ἀργήσει νὰ φανερωθεῖ ἡ γνήσια, ἡ παγκόσμια ἀδερφωσύνη. 'Ὁ Πλάτων εἶπε θαυμάσια πῶς δὲν ὑπάρχει πραότερο και ἡμερώτερο ζῶο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο που γνώρισε τὸ χαμόγελο της τύχης. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι στη "Διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων του ἀνθρώπου και του πολίτη», ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται πρὶν ἀπὸ τὸν πολίτη. 'Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἦταν ψυχικὰ προσανατολισμένη πρὸς τις βαθιές και μόνιμες πραγματικότητες. Πίστευε ἀκλόνητα στὰ πρωτεία του αἰώνιου ἀνθρώπου, στὴν ἀναλλοίωτη και παγκόσμια οὐσία του, και τὸν ἔβαζε πάνω ἀπὸ τὸ συμπτωσιακὸ πολίτη, που ἡ κοινωμία πλάθει κατ' εἰκόνα και ὁμοίωση της, μεταγγίζοντας του τις προκαταλήψεις και τὰ πάθη της κι' ἐμποδίζοντας τον νὰ δεῖ τὸ γείτονα του τὸν ἄνθρωπο, που εἶναι και κείνος πίσω ἀπὸ τις ἀντίστοιχες παραλλαγές του τῆς τύχης και του χρόνου. 'Ἡ ἐπανάσταση ἐκεῖνη εἶδε τὴν παγκοσμιότητα της ἀληθινῆς δημοκρατίας, που ταυτόχρονα προϋποθέτει και σφουρηλατεῖ τὴν ἀδερφικὴ σύμπραξη τῶν λαῶν γιὰ τὴν κοινὴ εὐημερία και γιὰ τὴν ἐξύψωση του καθενός. 'Αλλὰ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἰδανικῶν αὐτῶν χρειάζονται νέες ψυχές, γεμάτες ἐνθουσιασμό και γενναιοδωρία. Εἶναι μεγάλη ἀξίωση νὰ ζητοῦμε τὴν ἐπιβολὴ τους ἀπὸ τις γενεές, που λύγισαν μετὴν ἀγωνία του πολέμου και παράδειραν μετὰ παραστρατήματα της μεταπολεμικῆς ἐποχῆς. Εἶναι ὁ κληρὸς τῶν νέων γενεῶν (που πληγώνονται καιρῖα ἀπὸ τὸ σημερινὸ ἀδιέξοδο) ν' ἀφιερωθοῦν ὀλόψυ-

χα στην επιδίωξη ενός τόσο μεγάλου ιδανικού. Οί δυσκολίες φαίνονται τεράστιες κι' άμέτρητες. Θ' άπλοποιηθοῦν όμως άφάνταστα άν νιώσουν τó κοινό χρέος τους οί νέες γενεές όλων τών λαών. Από τίς συντονισμένες κι' ακατάβλητες προσπάθειες τους θάβγουν οί καινούργιες κοινωνίες. Γι' αυτές, οί πιό δμορφες έλπίδες θά είναι βάσιμες.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΥΔΗ

ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ

I

Στίς 24 του Όκτώβρη του 1922, έσβυνε στό Μαρούσι, ύστερ' από βαριά άρρώστια, μιá έκλεκτή φυσιογνωμία τών νεοελληνικών γραμμάτων, ó Άντρέας Καρκαβίτσας. Ό θάνατός του, όπως κάθε θάνατος όταν είναι πρόσφατος, έδωσε τότε τήν έπίκαιρη άφορμή νά γραφοῦνε μερικά κριτικά σημειώματα ή σχόλια, άλλα προσεγμένα κι' άλλα τής στιγμής. Από καιρό σέ καιρό, μετά τó θάνατό του, κάπου τ'όνομά του άναφέρθηκε γιά μιá σύγκριση ή μιάν αντίδιαστολή, κάποτε τó έργο του κάποιους άπασχόλησε, ώσπου μοιραία, όπως καθετί τής ζωής, σχεδόν έπαψε ν'άκούγεται. Έντεκα όλόκληρα χρόνια πέρασαν από τότε. Κι' όμως θάπρεπε περισσότερο πρόσεγμα ν' άποσπάσει τó έργο του Καρκαβίτσα. Οί παλιότεροι βέβαια τó πρόσεξαν και τ' άγάπησαν, σέ διάφορο βαθμό, ένώ οί νεότεροι σά νά μή τó πλησιάζουνε καθόλου. Άδικαιολόγητα, τó παραμερίζουνε. Του δείχνουνε τó περιθώριο, ένώ του άνήκει κάποια ζωή,— ή ζωή, που πλούσια τήν έκπροσωπεί.

Άν άνασκοπήσουμε τήν κριτική, που κατά καιρούς άράδιασε κάποιες γραμμές γιά τόν Καρκαβίτσα, θά βροῦμε διαφορετικές άπόψεις, ξεχωριστές άντιλήψεις, που όμως έχουνε κάποιο κοινό σημείο έπαφής. Λίγη άντιπαραβολή τών γνωμών αύτών, δέν άφήνει καμιάν άμφιβολία. Ό Παλαμάς δηλώνει πώς: «άν κάποιος παράξενος τών άξιών ζυγιαστής με πειθανάγκαζε νά διαλέξω άποκλειστικά μεταξύ Παπαδιαμάντη και Καρκαβίτσα, θά έστεκα εύλαβητικά μπροστά στον πρώτο, θά του φιλοῦσα τó χέρι, και θά ψήφιζα γιά τόν δεύτερο». Ό Ψυχάρης γράφει: «Άμέ, γιά τόν Καρκαβίτσα τί νά πώ; Γιά τόν Καρκαβίτσα! Άχ! ó Καρκαβίτσας άφτός νάγραφε λίγο, μά λίγο πιό ρωμαίικα, νάρριχνε στό γιαλό μιá και καλή β,τι

βρωμάει δασκαλωσύνη, νά ἦταν ἡ γλώσσα του ρωμαίικη σάν τὴν ψυχίτσα του, κανεὶς ἀπὸ μᾶς δὲ θά μπορούσε μαζί του νά μετρηθεῖ...». Ὁ Νιρβάνας ἐξαιρεῖ ὅτι: «εἰς τὸν μυστικὸν ἀργαλιὸν τοῦ χωριοῦ, τὸν ὁποῖον περιπολοῦν πνεύματα παραμυθίων καὶ θρύλων, ἔσκυψεν, ὡς ἑλληνοπούλα παρθένα, ἡ ψυχὴ τοῦ συγγραφέως, ἔσκυψε νά ὑφάνη γιὰ τὰ προικιά τῆς τέχνης τῆς τὸ κρουστόν καὶ στερεὸν πανὶ τοῦ λόγου». Ὁ Ξενόπουλος σημειώνει: «Ὁ Καρκαβίτσας δὲν ἀντιγράφει ἀπλῶς τὴν ζωὴν· τὴν ἀλλοιώνει, τὴν ἐπιδιορθώνει, τὴν ἐξιδανικεύει, τὴν ἐξελληνίζει. Εἶναι τὸ μέγα ἐλάττωμα καὶ τὸ μέγα προτέρημα τοῦ ταλάντου του». Ὁ Μητσάκης διατείνεται: «Καὶ ἂν θελήσῃτε νά παρατηρήσῃτε αἴφνης εἰς τὸν Καρκαβίτσαν, ὅτι τὸ ὕφος του λ.χ. εἶναι πῶς ἀτημέλητον καὶ ἡ γλώσσα του πολὺ ἐνιαχοῦ χυδαίζουσα, ἐμποδίζεσθε ἀμέσως, σκεπτόμενοι ὅτι αὐτὸ ἴσως τὸ ἀτημέλητον ἔνδυμα δίδει τὴν μεζύνα χάριν καὶ εἶναι τὸ μᾶλλον ἀρμόζον εἰς τὴν καθαρῶς ἑλληνικὴν αὐτοῦ ἔμπνευσιν». Ὁ Γλαῦκος Ἀλιθέρης ὑποστηρίζει πῶς: «τῆ βαθύτερῃ μας ψυχοσύνθεσιν ὡς λαοῦ συναποτελοῦνε δύο χαρακτῆρες. Τῆ νεοχριστιανικῆ, Βυζαντινῆ, διάθεσιν, μὲ τὴ μυστικὴ τῆς ὑφῆ, πού ἀρέσκειται στὴν ἀσάφεια τῶν σκιῶν, μᾶς τὴν ἔδωκε συνειδητὰ ὁ Παπαδιαμάντης. Τῆ νεοεδωλολατρικῆ, Ἀρματωλικῆ, μὲ τὴ φυσιολατρικὴ τῆς ὀρμῆ, πού μεθᾶ στὴν αὐστηρῶς ὀρισμένη γραμμὴ ἀπὸ τὸ δυνατὸ φῶς τοῦ ἡλίου, θά τὴ βροῦμε δλάκερην στὸν Καρκαβίτσα». Ὁ Παρορίτης θεωρεῖ ὅτι: «ὁ Καρκαβίτσας στάθηκε ἕνας εὐσυνειδητὸς συγγραφέας τῆς ἐποχῆς του. Στενὴ καὶ μικρόχαρη ἡ ἐποχὴ του, στενὸ καὶ μικρόχαρο τὸ ἔργο του». Ὁ Καμπάνης νομίζει πῶς: «εἶναι λιγώτερο ποιητὴς ἀλλὰ πιὸ ἐντατικὸς παρατηρητὴς καὶ ψυχολόγος ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη». Ὁ Φ. Πολίτης λέει: «ὅ,τι ἤκουσε μικρός, ὅ,τι ἐπρόσεξε νεανίας, τὰ γράφει. Δὲν θέλει οὔτε νά πολυσκεφθῇ, οὔτε καὶ νά ψυχολογήσῃ. Θέλει νά πιστεῦσῃ, νά μαγευθῇ. Ἀνευρίσκει εὐκόλα τὴν ἀξίαν πού περικλείει κάθε παράδοσις, διακρίνει καλὰ τὴν ὀμορφίαν τῆς». Ὁ Π. Ταγκόπουλος ἰσχυρίζεται ὅτι: «ὁ Καρκαβίτσας παρουσιάζεται ζωγράφος ἀπαράμιλλος πού μὲ μονοκοντιλιῆς ἢ μὲ πίνακες γεμάτους δίνει τὴν εἰκόνα ὀλοζώντανῃ, σπαρταριστῇ». Ὁ Καλαματιανὸς τονίζει: «ὁ Καρκαβίτσας εἶναι ἐθνικιστὴς. Ὁχι ὁμως ἐθνικιστὴς μὲ ρητορικὴ καὶ ρωμαντικὸ ἐνθουσιασμό. Ἡ ἰδεολογία του εἶναι καταστάλαγμα τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ πόνου πού νοιώθει γιὰ ἕνα λαό». Ὁ Τέλλος Ἀγρας φρονεῖ ὅτι: «τὸ ἔργο τοῦ Καρκαβίτσας ἂν δὲν ἔχει βάθος, ἔχει ἔκταση, κι' αὐτὴ μᾶς ἀποζημιώνει. Οἱ προλήψεις, τὰ ξόρκια, τὰ μάγια, τὸ πλαίσιο τῆς θαλασσινῆς καὶ γενικώτερα τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ὡς τίς ἀκρότατες λεπτομέρειες. Γεννήθηκε στὴν Πελοπόννησο, μὰ εἶναι καὶ Μωραίτης καὶ

Ρουμελιώτης καὶ Θεσσαλὸς καὶ Κυκλαδίτης καὶ Καλυμνιώτης. Εἶναι ἕνας ἑλληνας». Ὁ Τερζάκης πιστεῦει ὅτι: «ὁ ὀρίζοντας τοῦ Καρκαβίτσας δὲν εἶναι πλατὺς. Κ' ἡ μόρφωσή του, ἄλλωστε, εἶχε σταθεῖ περιορισμένη. Δὲν εἶχε διαβάσει παρὰ τὰ δύο ἢ τρία μεταφρασμένα στὰ ἑλληνικὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ξένα βιβλία κι' ἰδίως τὰ μυθιστορήματα τοῦ Ζολᾶ. Σ' ἕνα του ἄλλο ἔργο, τὸ τελευταῖο, ὅπου θέλησε νά φιλοσοφήσῃ καὶ νά διδάξῃ, ἀπότυχε».

Κι' ἄλλοι ἄλλα πρόσθεσαν. Βιβλιογραφία τοῦ Καρκαβίτσας ἐτοιμάζει, ἐπιμελημένη, ὅπως πάντοτε, ὁ Γ. Κατσιμπάλης.

Ἔτσι, σὲ γενικὲς γραμμές, ἀντίκρουσεν ἡ κριτικὴ τὸ ἔργο του. Ὁμως τὴν ἀπλὴ ζωὴ του τὴ γνώρισαν οἱ φίλοι του, πού τὴν ἐζησαν μαζί του. Καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλους ἡ γυναίκα πού τοῦκλεισε τὰ μάτια, συντρόφισσα ὡς τίς τελευταῖες του στιγμές, μᾶς τὸν παρουσίασε, σὲ μιὰ συνομιλία μας, μὲ κάποιες λεπτομέρειες πού μπορούμε νά τίς συνοψίσουμε. Ἐνας ἀσθενικὸς ὑπῆρξεν ὁ Καρκαβίτσας, πού κάποτε ξέσπαγε σὲ κλάμματα γιὰ τὴν ἀρρώστια του. Ἐνας μελαγχολικὸς, πού περίμενε τὸ θάνατο. Λευκὴ ψυχὴ καὶ εὐγενικὴ. Μονότονος, ἀπόφευγε πάντα τὸν κόσμον. Τ' ἀστεῖο του λιγοστό, καὶ μόνο στοὺς ἀγαπημένους του. Αἰσθαντικὸς—δὲν ἐκδηλωνόταν, παρὰ ἔσωτερικῶς τὸν αἰσθαντισμό του. Φύση θρησκευτικὴ, χωρὶς νά ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσιν τῆς τέτοιας λατρείας τῆς. Μελετηρὸς, γιὰ νά διαβάσῃ ὁμως μόνον νεοελληνικὴ λογοτεχνία ἢ διάφορες [πληροφορίες πού θά τοῦ χρησίμευαν γιὰ τὸ ἔργο του. Ἐγραφε σ' ὁποιαδήποτε στιγμὴ κι' ἂν τὸν ἔβρισκε ἡ διάθεσιν. Γι' αὐτό, ἦταν ἀπαραίτητο ἕνα μολύβι στὸ κομοδίνο, δίπλα στὸ κρεβάτι του, καὶ πολλές φορές σηκωνόταν τὴ νύχτα γιὰ νά γράψῃ. Εἶχε φαντασία ἀπερίοριστη καὶ περιέργεια ἀνεξάντλητη. Μιλοῦσε μὲ τίς γριουλες στὸ δρόμον καὶ τίς ρωτοῦσε γιὰ διάφορα πράγματα. Ἀγαποῦσε πολὺ τοὺς ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους. Ἀπόφευγε πολλοὺς λογίους. Γι' αὐτοὺς μιλοῦσε ἀραιά. Συχνότερα ἀνάφερε τὸν Παλαμᾶ. Γιὰ τὸ δικό του ἔργο κάποτε ἀπασχολόταν, μὲ μετριοφροσύνη καὶ σεμνότητα. Λάτρευε τὰ παιδιά. Αἰσθανόταν πολὺ τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς νά παρασύρεται ἀπὸ σχετικὰ κοινωνιολογικὰ ρεῦματα. Φυσιολάτρης, μαγευόταν ἀπὸ τὴ φύση. Λαχταροῦσε τὴ χωριάτικὴ ζωὴ. Θυμόταν κάποτε τὰ παιδικὰ του χρόνια στὰ Λεχαινά. Γι' αὐτό, νεώτερος ἔκανε πολλὰς ἐκδρομὰς. Στ' Ἀναφιῶτικα πήγαινε ὡς τίς τελευταῖες του μέρες γιὰ νά βλέπῃ γυναικοῦλες τοῦ λαοῦ. Σὲ ταβέρνες ἀπέριττες τοῦ ἄρεσε πολὺ νά βρίσκεται. Τὰ ἐπεισόδια πού διηγίονταν τὰ διάνθιζε πάντα μὲ παροιμίες τοῦ λαοῦ. Ἀρεσκόταν στὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ, ἀλλὰ τοῦ ἦταν ἀδύνατο ν' ἀγοράσει κι' ἕνα λεμόνι ἀκόμα γιὰ τὸ σπῆτι του. Ἀπόφευγε τίς συναναστρο-

φές, γιά τὸ ἔργο του ὅμως μ' εὐχαρίστηση ἔδινε πληροφορίες. Ἄγαποῦσε πολὺ τὴ ζωὴ τῆς Ἀνατολῆς. Ἔδειχνε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά νὰ μαθαίνει τὴ ζωὴ τὴν ἀνατολίτικη. Γι' αὐτό, ὅταν ὑπηρετοῦσε στὸ Δ' Στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο, πήγαινε στὸ σπίτι του πολλές φορές μὲ τούρκους αἰχμαλώτους καὶ τοὺς ρωτοῦσε γιά τὰ ἔθιμά τους. Σίμωναν ἐπίσης πολὺ στὴν ψυχὴ του τ' ἀνατολίτικα τραγούδια. Ἀποστρεφόταν τὸν ἀξιωματικὸ, κι' εὐθὺς ὡς πήγαινε στὸ σπίτι του πετοῦσε τὴ στολὴ του. Ποτὲ δὲν ἤθελε νὰ τὸν φωνάζουνε γιαντρά. Δεκαπέντε μέρες, προτοῦ πεθάνει, ἔμαθε τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του. Τὸν προαισθάνθηκε τὸ ἴπρωτ, πρὶν τὸν μάθει, ἔκλαιγε χωρὶς λόγο. Ἐθλίβηκε κατάκαρδα στὸ ἄκουσμά του. Ὑστερα ἔπεσε στὸ κρεβάτι, ὅπου πάλαιψε μερόνυχτα μὲ τὸ χάρο. Στὴν ἄγωνία του καὶ στὰ παραμιλητά του, καλοῦσε τὴν πεθαμένη μάνα του γιά νὰ τὸν σώσει. Τέλειωσε, γέρνοντας ἀπάνω στὰ βιβλία του, ποῦχε γράψει μὲ τὸ αἷμα τῆς ἴδιας του καρδιάς. Τὰ κόκκαλά του μεταφερθήκανε, στὰ πέντε χρόνια, στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, στὰ Λεχαῖνά τῆς Ἡλείας, ὅπου εἶχε γεννηθεῖ στὰ 1866.

Πολύτιμες εἶναι οἱ πληροφορίες ποὺ μὲ τόση καλωσύνη μοῦδωσε ὁ παλιὸς φίλος του, ὁ λογοτέχνης Βλαχογιάννης, ποὺ τὸν παρακολούθησε ἀπὸ τὰ πρῶτα φιλολογικὰ του βήματα. Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες αὐτές, ἡ ζωὴ του ὡς νέου ἦταν χωρὶς περιπέτειες. Ἐλάτρευε τὴ Ροῦμελη, ἐνῶ ἦταν Μωραΐτης. Πολλοὶ Ναυπάκτιοι λένε πὼς εἶναι ρουμελιώτικης καταγωγῆς—καὶ μάλιστα πὼς συγγενεῖς του μακρυνοὶ ὑπάρχουν ἀκόμα στὰ ὄρεινά τῆς Ναυπακτίας. Ἐκανε μάλιστα ὁ Καρκαβίτσας εἰδικὸ ταξίδι στὰ ὄρεινά τῆς Ναυπακτίας, στὰ Κράβαρα. Τοὺς Κραβαρίτες μὲ μεγάλη δυσμένεια τοὺς περιέγραψε στὴ γνωστὴ μελέτη του γιά τὰ Κράβαρα. Γι' αὐτὸ καὶ ὀργίστηκαν μερικοὶ φοιτητὲς τότε μαζί του. Ὁ Ναυπάκτιος Γραββάνης μάλιστα, ἀψύτερος, τὸν προκαλοῦσε σὲ μονομαχία. Ἡ πρώτη φιλολογικὴ παρέα τοῦ Καρκαβίτσα στὴν Ἀθήνα ἦταν ὁ Παλαμάς, ὁ Δροσίνης κι' ὁ Μητσάκης, κι' ἀργότερα ὁ Κρουστάλλης κι' ὁ Βλαχογιάννης. Ὁ Καρκαβίτσας ἦτανε περιηγητὴς ἀληθινός. Μπορεῖ νὰ περὶ κανέναν ὅτι κατατάχθηκε ὡς γιαντρός στὸ στρατό, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ζητοῦσε ἀφορμὲς γιά ταξίδια. Πρῶτα γνῶρισε τὴ στεριά. Γι' αὐτὸ ὑπῆρθε τοπικὸς γιαντρός, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, σὲ χωριά τῆς Ροῦμελης, ὅπως στὴν Ἀμβλιανη τοῦ Καρπενησιοῦ. Κι' ἀφοῦ συγκέντρωσε λαογραφικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴ στεριά, ἀποφάσισε νὰ πάει καὶ στὴ θάλασσα. Ὑπῆρθε ἀκόμα ὡς γιαντρός στ' ἀτμόπλοιο «Ἀθηναί» καὶ γνῶρισε ναῦτες ἀπὸ κάθε νησί καὶ κάθε γωνιά τῆς Ἑλλάδας, ποὺ τοὺς ἄκουγε τὴ νύχτα στὴν πλώρη νὰ λένε τὶς ὀροσερές διηγήσεις καὶ τοὺς μύθους τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας τους.

Ταξίδεψε στὴ Μαύρη Θάλασσα, στὴν Κρήτη, στὴ Ζάκυνθο κι' ἄλλοι. Ζητοῦσε πάντα τὴν εὐκαιρία, ὡς στρατιωτικὸς γιαντρός, νὰ ταξιδεῖ. Ὁ Καρκαβίτσας ἄρχισε νὰ γράφει στὴν «Ἑβδομάδα» καὶ στὴν «Ἔστια». Στὴ «Νέα Ἐφημερίδα» δημοσίευε ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὰ Λεχαῖνά. Ἐγραφε σ' ἐφημερίδες μὲ τὸ ψευδώνυμο Πέτρος Ἀβράμης. Δὲν ἔσκυβε σὲ βιβλία γιά νὰ βρεῖ τὶς πληροφορίες ποὺ χρειαζότανε γιά τὴ δημιουργία τῶν διηγημάτων του. Περιοριζότανε στὸ ὕλικὸ ποὺ μάζεψε ἀπὸ τὰ ταξίδια του. Ἄπ' αὐτὲς τὶς πληροφορίες ἄφησε σ' ἓνα μικρὸ κουτί γεμάτο ἀπὸ διάφορα καρνὲ καὶ μικρὰ χαρτιά, πρόχειρα ἀγορασμένα στὸ πενιχρὸ μαγαζὶ τοῦ χωριοῦ, ὅπου φτάνοντας ἀναζητοῦσε τὶς πληροφορίες του. Τὶς σημειώσεις αὐτὲς τὶς ἄφησε μὲ διαθήκη στὸ Βλαχογιάννη, κι' εἶναι τέτοιες ποὺ δικαιολογοῦνε τὴν ἔκδοσή τους μόνο ὡς συγκέντρωση λαογραφικοῦ ὕλικου. Πολλὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς πληροφορίες τὶς μεταχειρίστηκε σὲ γνωστὰ διηγήματά του ἢ σὲ λογιῆς δημοσιεύματά του. Παραθέτομε ἐδῶ ἓνα τέτοιο ἀπόσπασμα, ἀπὸ τ' ἀνέκδοτα αὐτὰ αὐτόγραφα τοῦ Καρκαβίτσα, ποὺ εὐγενικὰ μᾶς παραχώρησε ὁ Βλαχογιάννης. Στὸ πρῶτο αὐτόγραφο, γραμμμένο κι' ἀπὸ τὶς δύο μεριές, διαβάζουμε στὴν πρώτη σελίδα:

—«Μοῖραι εἶναι τρεῖς: κρατοῦσι ράβδον εἰς τὴν δεξιάν καὶ δι' αὐτῆς μοιραίνουσι τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν γεννῶνται.

—Εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Χάρου βασιλεία, ὑπάρχουν ἀναμμένα λυχνάρια ἀντιπροσωπεύοντα ἕκαστον καὶ μίαν ζωὴν. Ὅταν πρόκειται ν' ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἔλαιον τοῦ λυχνarioῦ του ὀλιγοστεύει καὶ τὸ φῶς σβύνεται: Ἐσώθηκε τὸ λάδι τοῦ καντηλιοῦ σου—ἔσβυσε τὸ καντήλι σου!

—Ἁγία Βαρβάρα: ἀπομακρύνει τὴν εὐφλογίαν. Ὅταν ἔλθῃ ἐπιδημία κάμνονυμι λιτανεῖαν καὶ περιάγουσι τὴν εἰκόνα τῆς καθ' ὄλην τὴν πόλιν. Ἡ ἐκκλησία τῆς ἁγίας Βαρβάρας εἶναι μικρά, παρὰ τοὺς λαχανοκήπους»

Ἔτσι προχωρεῖ καὶ στὴν ἄλλη σελίδα καὶ συνεχίζει καὶ σ' ἄλλα χειρόγραφα, χωρὶς αὐξοῦντα ἀριθμὸ. Φαίνεται, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ περιγράφονται στὰ χειρόγραφα αὐτά, ὅτι ἀναφέρονται στὴ Ζάκυνθο, κι' ἐπομένως καὶ στὴ Ζάκυνθο θὰ γράφηκαν.

Στὸ δεύτερο αὐτόγραφο, ποὺ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας, σὲ χαρτὶ ποὺ εἶναι τυπογραφικὸ δοκίμιό τῆς τριακοστῆς τέταρτης σελίδας τῶν «Διηγημάτων γιά τὰ παληκάρια μας», καὶ ποὺ ἔχει ἰδιόχειρα ὁ συγγραφέας διορθώσει ὀρισμένα τυπογραφικὰ σφάλματα, στὴν ἄλλη μεριά, τὴ λευκὴ, ἔχει γράψει ὁ Καρκαβίτσας τὸ δημοτικὸ τραγούδι τοῦ Πύργου Γιαννιά. Ἀπὸ τὸ βουδὸ ποὺ περιγράφεται, καταφαίνεται πὼς τὸ τραγούδι αὐτὸ τᾶκουσε καὶ τᾶγραψε στὴν Πελοπόννησο.

“Οτι τάγραφε αυτά πρόχειρα, αποδειχνεται από λάθη στη στίξη και κάποτε στη γραμματική ορθογραφία. Αυτό όφείλεται άσφαλώς σ’ άπροσεξία και σέ βιασύνη, γιατί άκουγε κι’ έγραφε σύγχρονα Δημοτικά τραγούδια παραθέτει ο Καρκαβίτσας και στα «Διηγήματα του Γυλιού».

‘Η μόρφωση του Καρκαβίτσα παραμένει σ’ ένα πλαίσιο στενό. ‘Ισως από ίδιουσγκρασία νά μñ ήθελε νά περιπλακεί σ’ άναζητήσεις συνθετώτερες. ‘Ηταν πατριδολάτρης με φανατισμό. Μέλος τής γνωστής «‘Εθνικής ‘Εταιρίας». Προσπαθούσε μάλιστα νά μñσει κι’ άλλους (δπως τó Νιρβάνα, καθώς μου είπε ο ίδιος, όταν τού ζήτησα πληροφορίες σχετικές). Τόν ίδιο φανατισμό έδειχνε και στα πολιτικά του φρονήματα. Προτίμησε, αντί νά ταχτεί με τó μέρος τής ‘Αμυνας στη Θεσσαλονίκη, ν’ άποταχτεί και νά φυλακιστεί.

‘Αδικο σχηματίστηκε σέ μερικούς ή έντύπωση ότι ή άρρώστια του όφείλεται στις κακουχίες τής σύντομης, άλλωστε, κι’ ανώδυνης φυλακής. Τίποτ’ άναληθέστερο. ‘Ο Καρκαβίτσας άποκάλυψε τήν αίτία τής άρρώστιας του σέ φίλο του γιατρό. Σύμφωνα με τήν ίδια του άποκάλυψη, τού μετάδωσε τή φυματίωση μιά φίλη του, πού στό σπίτι της, στην δδό Λυκαβηττού, έμενε, και πού πέθανε προτñτηρ’ άπ’ αυτόν φθισικιά. ‘Ο Καρκαβίτσας, πού ήταν φιλογύνης, τή συμπάθησε και τήν είχε έρωμένη. Κατά καιρούς, είχε νοιώσει τέτοιους φευγαλέους έρωτες—κάποτε και με γυναίκες πού έγραφαν. ‘Ο φανατισμός του Καρκαβίτσα στα πολιτικά του φρονήματα ήταν έντελώς άνιδιοτελής. Στην άρχή τού πολέμου, είχε κάποιες άμφιβολίες για τήν έκβασή του. Στο τέλος, άναγνώριζε τίς ύπηρεσίες του Βενιζέλου. ‘Όταν μάλιστα έμαθε από φίλο του, άξιωματικό τού μετώπου τότε, γνωστό στα νεοελληνικά γράμματα, λεπτομέρειες για τίς πρώτες έπιτυχίες τού στρατού μας στη Θράκη και στη Μικρασία, μ’ έξαλλη χαρά άναφώνησε, άναγνωρίζοντας τó έργο τού Βενιζέλου:

—Χαλάλι του τού Βενιζέλου! Πολεμάτε στους ίδιους τόπους, όπου πολεμούσε ο Διγενής ‘Ακρίτας πού τώρα τόν γράφω.

Τό χαρακτηρα του ή φήμη τόν φέρνει για άπότομον. ‘Όμως, κάθε στιγμή, φανέρωνε τήν άπλότητά του, τήν καλωσύνη του, τή σεμνότητά του, τήν ελικρίνεια του, τ’άνώτερο ήθος του.

II

Για νά βρούμε τόν λογοτέχνη Καρκαβίτσα, προχωρώντας από τίς πληροφορίες στο έργο του και περνώντας δλον εκείνο τόν άπαραίτητο κριτικό δρόμο, πού άρχίζει από τή γνώση ενός έργου, πού είναι και πρώτñ έπαφή, ως τήν κριτική έξήγηση, πού ναι ή συμπε-

ρασματική συγκεφαλαίωση, θά παρακολουθήσουμε συντελεσμένο τó έργο του, άνεξάρτητα από τή σειρά πού άκολουθήσαν οι έκδόσεις του. Γιατί ο Καρκαβίτσας μπορεί νά παρουσιάζει έξέλιξη στο λεκτικό και στην έξωτερικήν εμφάνιση τών διηγημάτων του, στον τρόπο τής έπεξεργασίας τών θεμάτων του, στην ταξινόμηση τών πηγών του, όμως παράμεινε άμετάπλευτος στην έξωτερική του ύπόσταση. Τίποτα δέν έξελίχτηκε μέσα στην ψυχή του. Ούτε ή ζωή του άκολούθησεν άλλη πορεία από τήν άρχική της, ούτε καμμία έντατική μελέτη τού άνοιξε κάποιους όρίζοντες. ‘Εμεινε δπως ήταν στην πρώτñ του εμφάνιση: ένας άπλοϊκός. Εί ναι για τή νεοελληνική διηγηματογραφία ό,τι είναι ο Κρυστάλλης για τή νεοελληνική ποίηση. ‘Όπως ο Κρυστάλλης άφέθηκε σέ κάποιον αύθορητισμό, πρωτόγονον έντελώς, έτσι κι’ ο Καρκαβίτσας ύποτάχτηκε σέ μιά πρωτόγονη τής ζωής περιγραφή. ‘Απλά τήν περιγράψε. Δέν ύπήρξε καθόλου έρμηνευτής της. Τήν άναζήτησε άνάμεσα από θρύλους τών χωριών, από παραμύθια τών γριών, από περιβάλλον επαρχιακό, από δράση περιορισμένη. Τό όλο του έργο δέν παρουσιάζει τήν άρτια τεχνικήν οικονομία. Καθόλου δέν έχει τήν προσποίηση. Εί ναι περιγραφικό. Μιά φωτογραφία με ζωηρά χρώματα. ‘Ενας πίνακας με βαθιάν άπεικόνιση. Πιστεύω πως ο Καρκαβίτσας δέν έγραφε τά διηγήματά του, άκολουθώντας ένα σαφές σχέδιο. ‘Ενα σχέδιο μ’ εύθύνη. ‘Απάνω-κάτω, ή όλη του εργασία θ’ άκολουθούσε μιά τέτοια πορεία: Θά καταπιανόταν μ’ ένα θέμα. Στο θέμα αυτό, πού πάντα θάχε σχέση με τήν ελληνική ζωή τού υπαίθρου, διέθετε πρώτα κάποιαν έμπειρία. Κι’ ύστερα κάποιες σημειώσεις. Ξέφυγε, βέβαια, από τó θεματογράφο σέ μερικά σημεία, μά παράμεινε όμως τέτοιος σ’ άλλα σημεία. Είχε τή δύναμη νά μεταπλάσει τó μύθο ή νά σαρκώνει επιδέξια τó σκελετό τών πληροφοριών. ‘Όμως δέν κατόρθωνε νά λυτρωθεί. Δέν τó ζητούσε, άλλωστε. ‘Η λύτρωσή του θά πήγαζε από μιά κάποια πλοκή πού θά ζωνάνευε τó έργο του. ‘Όμως τήν πλοκή δέν τήν άναζητούσε.

Τι μάς άναγκάζει νά φτάνουμε σ’ ένα τέτοιο συμπέρασμα; Κυριώτερα, τά πρόσωπα τών διηγημάτων τού Καρκαβίτσα. ‘Αν τά παρακολουθήσουμε, θά βρούμε ότι άνήκουσε σ’ έναν ιδιαίτερο κύκλο, πού γίνεται διήγημα. Δηλαδή, σέ κάθε διήγημα ύπάρχει ένας δεσμός πού συνδέει τά πρόσωπα. Συγγένεια ψυχική και διανοητική μεταξύ τους, ταύτιση σέ κάθε τούς κίνηση. Δέν ύπάρχουνε στον Καρκαβίτσα οι μεγάλες αντίδράσεις τών άνόμοιων χαρακτήρων, οι διαφωνίες τών διαφορετικών ίδιουσγκρασιών. Στα «Λόγια τής Πλώρης», πολλοί από τούς ναυτικούς χαρακτήρες φαίνονται διαφορετικοί κάπως. ‘Όμως ή διαφορά τους είναι τέτοια, ώστε νά παρέχε-

ται στο τέλος ένα αφηγηματικό σύνολο Ισορροπημένο. Στο «Βιοπαλαιστή» αΐφνης, στην αρχή, παρουσιάζονται δυο πρόσωπα, οί δυο καπετάνοι, ο Σταμάτης κι' ο Βασίλης. Βλέπετε μιάν άγασατή σύμπνοια μεταξύ τους. Συμφωνούνε πώς ή «γάμπια» κ' ο «τρίγγος» θέλουν άλλαγμα: πώς τό ταξίδι στον Κάβο Ντόρο είναι δύσκολο. Αύτη τή συμφωνία μπορούμε νά τήν όνομάσουμε θετική. "Όμως ύπάρχει κι' άλλου είδους συμφωνία, άρνητική αύτή. Αύτη μπορούμε νά τή βροθμε στη διαφωνία του καπετάν Τραγούδα με τόν άνηψιό του, τό Μανωλιό. 'Ο Καρκαβίτσας κατορθώνει και τούς συνταιριάζει. 'Ο ένας, ο άνάληγτος θεϊός· ο άλλος, ο περήφανος άνηψιός. 'Ο ένας, νίκησε τή θάλασσα για νά γίνει καπετάνιος· ο άλλος, παλεύει με τά κύματα για νά παντρέψει τίσ άδερφές του. 'Ο ένας, εργοδότης· ο άλλος, εργάτης—κι' οί δυο θαλασσόλυκοι. "Όσο ο πρώτος πιέζει τόν άλλον για τή δουλειά, τόσο ο δεύτερος δίνεται όλο σ' αύτή, όχι για νά ύπακούσει στο θέλημα του πρώτου, αλλά για νά έκτελέσει τής ίδιας του ψυχής τήν άπαίτηση. Κι' έρχεται ή κατακλιδα! ύστερ' από μιá θαλασσοταραχή, στο βιοπαλαιστή άνηψιό ο κακός θάνατος, και στο σκληρό θεϊο ο σπαραχτικός θρήνος. 'Ο διηγηματογράφος κανένα ένεργό μέρος δέν παίρνει. Μέσα στην αντίφαση, παρουσιάζει τή συμφωνία. Από θετικές λοιπόν κι' άρνητικές συμφωνίες περνά τό διήγημα του Καρκαβίτσα. Γι' αυτό έχει αύτη τήν ήσυχία στη ροή του, τή σαφήνεια στην πραγμάτωσή του. Τά πρόσωπά του δέ θά διαφωνούσαν ποτέ, αν δέν ήταν ύποχρεωμένος όπωσδήποτε νά προχωρήσει στην αφήγησή του. Μόνο ή ανάγκη αύτη τόν κάνει νά δημιουργήσει τέτοιους μερικούς τύπους. Γιατί, στην ούσία, στα θαλασσινά διηγήματά του ένας τύπος ύπάρχει: ο θαλασσινός, με τίσ προσπάθειες του, τούς άγώνες του, τούς κόπους του, πούναι μόχθοι τής καθημερινής ζωής. Εϊν' ο φαμελίτης, πού για τό ψωμί γυρίζει από θάλασσα σε θάλασσα, κι' από πέλαγο σε πέλαγο.

Τό ίδιο γίνεται και στα διηγήματα τής στεριάς. 'Ο πρόλογός τους είναι στερεότυπα όμοιος με τόν πρόλογο των θαλασσινών διηγημάτων. "Αν τά διηγήματα τής θάλασσας πλέκονται άπάνω στις κουβέντες πού γίνονται δίπλα στα κατάρτια, τά διηγήματα τής στεριάς πλάθονται στα νυχτέρια του μιλωνά και σ' άλλες παρόμοιες ευκαιρίες. Εϊναι συστατικό αυτό των διηγημάτων του Καρκαβίτσα: ν' αρχίζουνε από κάποιο περιστατικό, ξένο προς τή διήγηση. Εϊναι χαρακτηριστικό αυτό, γιατί δημιουργεί πρώτα μιάν άτμόσφαιρα κι' ύστερα άνασηκώνει τό παραπέτασμα για νά παρουσιάσει τήν αφήγησή του. Αυτό ίσως νά πρέπει νά μας κάνει νά ύποψιαζόμαστε κάτι άλλο: δηλαδή, ότι έλειπε από τόν Καρκαβίτσα ή αυτοπεποίθηση του δημιουργού. Γι' αυτό συστηματικά άνάτρεχε στη δη-

μιουργία μιας κατάλληλης άτμόσφαιρας, ώστε νά διευκολύνεται κατόπι στη διήγησή του, πού δέ διακρινόταν για τόν αφηγηματικό της πλούτο σε ποσόν, όσο σε ποιόν. "Ας παρακολουθήσουμε λοιπόν ένα διήγημα τής στεριάς, τή «Μάνα». 'Η διήγηση άνατίθεται στο γέρο μιλωνά. "Αντί για τή θαλασσοταραχή, έχουμε τό δρόλαπα. "Αντί για τό καράβι, έχουμε τό μύλο. "Αντί για τό θαλασσινό, έχουμε τό μιλωνά. Κι' αντί για τό θαλασσινό γεγονός, έχουμε τό γεγονός τής στεριάς. 'Η συμφωνία των δυο προσώπων, ή θετική κι' άρνητική, όπως τήν άποκαλέσαμε, βρίσκεται σε δυο νεράιδες άδερφές (ο καπετάν Τραγούδας με τόν άνηψιό του τό Μανωλιό). 'Η μιá ή τραχιά άδερφή πού παίρνει τήν κόρη τής άδερφής της, κι' ή άλλη ή ύπόμονη πού πηγαινοέρχεται ζητώντας τό χαμένο παιδί της. Κι' οί δυο έχουνε από μιá χαρά και μιá λύπη, αντίστροφα ή μιá ήταν άσχημη μά είχε παιδιά, κι' ή άλλη ήταν ώραία μά ήταν άτεκνη. 'Η μιá δυναστεύει τήν άλλη με τό έρπαγμα του παιδιού της, και τής άλλης ή αντίδραση γιγαντώνεται από τό μητρικό φίλτρο ύπαγορευμένη. Στο τέλος έρχεται ή καταστροφή σά λύση—πρώτα πού πολύ τό συνηθίζει ο Καρκαβίτσας.

Τέτοιαν αντιπαραβολή αν κάνουμε και σ' άλλα διηγήματά του, θά βροθμε πάντα κάποια σημεϊα σχέσεων. Θά βροθμε παράλληλους τύπους ανθρώπων, πού σκέφτονται άνάλογα, πού έκτελούνε συγγενείς πράξεις, και πού έχουνε τό ίδιο πεπρωμένο. Εϊναι σάν ιστορίες πού επαναλαμβάνονται απ' άλλα πρόσωπα, σ' άλλους τόπους, μ' άλλα δεδομένα, μά πού ή ίδια συνδετική άλυσίδα τίσ ένώνει. Τά διηγήματα του Καρκαβίτσα άποτελούν έναν κύκλο, με κέντρο πάντα τήν ψυχή του κ' άκτίνα τήν ίδια πάντα συγγραφική του δύναμη.

Τά πρόσωπα, άκόμα, του Καρκαβίτσα έχουνε δική τους προσωπικότητα: είναι πάντα πρόσωπα του λαού. 'Ο γέρο Γιάννης. 'Η γριά Καλομοϊρα. 'Η 'Ακριβή. 'Η 'Ασημώ. 'Ο Γιάννος. 'Η Μάρω. 'Η κυρά Παγώνα. 'Ο κ. 'Αριστόδημος. 'Η Κρουστάλλω. 'Ο Βαλαχάς. 'Ο Μπαλαρής. 'Ο Γαρίπης. 'Ο καπετάν Βέργας κ.λ.π. Τι έκπροσωπούν οί τύποι αυτοί:—"Ο,τι είναι άφελές κι' άγνό στην ύπαιθρια ζωή. Μέσα από τούς τύπους αυτούς περνάει όλη εκείνη ή χορεία, πού κράζεται με τ' άπλό, αλλά τόσο φυσικό, όνομα: λαός. 'Ο νοικοκυράκος, ο άποσπασματάρχης, τό παληκάρι, τό κοριτσάκι, ο άρχοντοχωριάτης, ή μάγισσα, ή πολυλογού, ή καυναντζού, ή γυναίκα του σπιτιού, ο στρατιώτης, ο καλόγερος, ο θρησκόληπτος, ο καρρολόγος, ο βαρκάρης, ο μικροεπαγγελματίας κ.λ.π. "Όλος αυτός ο κόσμος κινείται στην άπροσποίητη σφαίρα του. 'Ο Καρκαβίτσας δέν τόν άπομακρύνει διόλου απ' αύτη. Τούναντίο μάλιστα,

φροντίζει πάντα να τον μπάζει στον ίδιο του αυτό τον κλοιό. Δεν ανέχεται διόλου την απομάκρυνσή του απ' αυτόν. Έκείνο που αποτελεί τη διαρκή ανησυχία του, είναι η ελικοκρινέστερη απόδοση των λαϊκών αυτών τύπων, που σκέφτονται πάντα με την κατώτερη, τη στενή αντίληψή τους, που αισθάνονται με την κλεισμένη, την ταπεινή ψυχή τους, που περιορίζονται στη ζωή τους χωρίς ευρύτερα ιδανικά. Ποτέ δεν υπάρχει το πάθος στα πρόσωπα του Καρκαβίτσα. Λείπουν έντελώς οι βουλευτικοί χαρακτήρες, ώστε δε μπορούμε διόλου να μιλάμε για βούληση, όταν έχουμε τους ήρωές του υπ' όψη μας. Οι ήρωές του αυτοί είναι άστονοι, χωρίς να ξέρουμε τίποτα έξω από τον εαυτό τους που είναι εξαρτημένος από τους γύρω τους. Κανένας τύπος του δε στέκει μόνος του. Είναι σαν έτεροκίνητος. Είναι χωρίς πρωτοβουλία. Κάποτε όμως βασανίζονται ανάμεσα στην άβουλνία τους αυτή και στην αποφασιστικότητα. Τέτοιο διήγημα είναι η «Θυσία», στη σειρά των διηγημάτων που λέγεται «Παλιές 'Αγάπες». Στο διήγημα αυτό, ο Γιάννης Γούναρης ζει την πάλη του φαμελίτη και του πατριώτη, που τον καλοϋνε σε δυο αντίθετα καθήκοντα. Και τα δυο είναι έξ' ισου τίμια. Όμως το δεύτερο είναι ήρωϊκότερο. Έχει άπαιτηση που η έκτέλεσή της αναδειχνει τον άνθρωπο ήρωα, ενώ του πρώτου η άπαιτηση δεν είναι τόσο γενναία. Με το διήγημα αυτό, αντιστρατεύονται δυο ιδέες: η οικογένεια και η πατρίδα. Κι' υπερισχύει η δεύτερη. Μπροστά στη θυσία της πατρίδας προτιμάει ο συγγραφέας τη θυσία της οικογένειας. Μοϋ φαίνεται πως μέχρι εδώ μπορούσε να φτάσει ο Καρκαβίτσας. Του ήταν αδύνατο να προχωρήσει. Γιατί, αν του αναθέταμε να προτιμήσει μεταξύ ελληνικής πατρίδας και ευρύτερης πατρίδας, της γής, ασφαλώς θα προτιμούσε την πρώτη. Γιατί την πρώτη την έπίστευε. Η πατριδολατρεία του Καρκαβίτσα ίσως να είναι το μόνο σαφές σημείο του έργου του, για το οποίο είχε υπεύθυνη πίστη. Γι' αυτό ξεπέρασε και τον τύπο του Γιάννη Γούναρη, στα ήρωϊκά του διηγήματα. Κι' έτσι, αν υπάρχουν κάποια πρόσωπα των διηγημάτων του με κάποιο ασφαλές ψυχόρμητο, αυτά είναι οι άγωνιστές κατά την επανάσταση του 1821. 'Ισχυροί κι' ακλόνητοι, παραμένουνε στο βάθος του ανυπόταχτου χαρακτήρα των. Δεν υποχωρουνε καθόλου. Στον «Τυφλό Μοναχό», έχουμε τον ήρωα που τυφλώνεται από τον έχτρο ύστερα από βασανιστήρια. Στο «Σπαθόγιαννο», έχουμε κάποια εκδήλωση ομαδικού ήρωϊσμού. Στον «Καπετάν Βέργα», έχουμε το δραματικό σκοτωμό δυο άρραβωνισμένων. Στην «Πατρίδα», έχουμε την αποθέωση της πατριδολατρείας. Ο ήρωας της «Πατρίδας» δεν είναι απλά εκπρόσωπος του ήρωϊσμού· είναι άπολογητής. Ο άγνος Ρουμελιώτης είναι ο πατριδολάτρης,

κι' ο έξυπνος Μωραίτης ο καιροσκόπος. Ο δεύτερος στον άγωνα ήταν ο πλιατσικολόγος που μάζευε τις καδένες και πουλούσε τις Μεσολογγιτοπούλες, και βρέθηκε στο τέλος πάμπλουτος. Ο πρώτος όμως ποτέ δεν πρόδωσε το καθήκον του, άφοσιωμένος πάντα και θερμός, έμεινε στο τέλος πένης κι' άπροστάτευτος. Ο Μωραίτης τρόπαιο της έξυπνάδας του θεωρεί τα πλούτια του, ενώ ο Ρουμελιώτης έπίστέγασμα των μόχθων του νομίζει την πατρίδα του και βροντοφωνάει:

—Ναί, έκαμα την Πατρίδα μου!

Κανένας δε μπορεί ν' άμφισβητήσει πως υπάρχει ιδεαλιστικό κίνητρο στον Καρκαβίτσα. Κοντά στης πατρίδας την ιδέα, παραστέκει πάντα η θρησκευτική πεποίθηση. Δεν έχει, βέβαια, το λειτουργικό χαρακτήρα που παρουσιάζει μια άνάταση. Όμως έχει κάποια χριστιανικήν έγκατέρηση και μακροθυμία, μια παθητική είσοχη από την παράδοση, χωρίς καμμιά τάση έρευνας. Ίσως στο βάθος του ο Καρκαβίτσας ναχε κάποιες αντιρρήσεις στα καθέκαστα της χριστιανικότητάς του, όμως οι αντιρρήσεις αυτές εξαμίζονταν, γιατί η ψυχή του δεν υπολόγιζε μαθηματικά τον κόσμο των ιδεών. Δεν είχε βέβαια την ιδεοληψία του ποιητή· όμως είχε την ιδεολογία του άγνου ανθρώπου—κι' αυτή τον έσπρωχνε στην ίδια στρατά. Ο Καρκαβίτσας διέθετε μιάν αισθαντική προφανώς ψυχή. Στο «Θείον δράμα», που είναι μια έλευθερη διήγηση για τη γέννηση του πρόσωπα του διηγούμενου είναι καθαρά θρησκευτική. «Μερικοί σταυροκοπήθηκαν· άλλοι στέναξαν βαθιά σα να ξύπνησε κάτι παρήγορο μέσα τους». Σ' άλλα του διηγήματα, όπως είναι το «Τάμμα», φαίνεται κάποια επέμβαση του θεού στ' ανθρώπινα. Στην «Εύα», η διήγηση παίρνει έναν άφελέστατο χαρακτήρα που πειθαρχεί ώστόσο στην παράδοση. Στον «Έβυθό», έχουμε τον κολασμό της άμαρτωλής ψυχής.

Ο ιδεολόγος όμως δεν άργεί να γίνει ρεαλιστής. Στις ίδιες σελίδες, πολλές φορές. Συνταιριάζει τον ώμότερο ρεαλισμό με κάποιο άκρατο ιδεαλισμό. Ζωγραφίζει την άθλιότητα της ζωής συγκινητικώτατα Προκαλεί κάποτε το συγκλονισμό του άναγνώστη του. Διηγήματα, όπως τα «Δυο σκέλεθρα», η «Μητριά», τα «Ναυάγια», έχουνε κάτι το δραματικό στις σελίδες τους. Είναι σωστές τραγωδίες. Στέκουνε σα δράματα άληθινά. Στο πρώτο, δυο άγαπημένοι θάβονται στον ίδιο τάφο. Στο δεύτερο, ένας τραγικός πατέρας σκοτώνει το ίδιο του παιδί, σε στιγμή παραφοράς. Στο τρίτο, ένας γιαλός όλόκληρος είναι σπαρμένος από τα συντρίμια της θάλασσας. Είκονες άληθινής φρίκης, που μας μεταφέρνουνε όλόια στην άθλιότητα της ζωής. Όμως, ο συγγραφέας δε φαίνεται να

νοιώθει κανένα ἴχνος ἐπαναστατικό μέσα του. "Αλλωστε, ἐνάντια σέ ποιόν θά ἐπαναστατήσει; Στήν πρώτη περίπτωση, ἀφορμή τοῦ κακοῦ εἶναι τ' ἄγρια πρωτοβρόχια. Στή δεύτερη, αἰτία τῆς συφορᾶς εἶναι ἡ κακιά μητριὰ. Στήν τρίτη, ἔνοχη τῆς καταστροφῆς εἶναι ἡ φουρτουσιασμένη θάλασσα. Ὁ Καρκαβίτσας δέν ἀναζητάει ἄλλοῦ τήν αἰτία. Πάντα θά ὑπάρχει ἡ βροχή, ἡ μητριὰ, ἡ θάλασσα. Καί πάντα θά τυραννοῦνε. Ἡ πρώτη μέ τὸ δαρτὸ νερό της, ἡ δεύτερη μέ τὸν κακὸ της τρόπο, ἡ τρίτη μέ τὴ λυσσαλέα τρικυμία της. Καί πάντα θά ὑπάρχουν ἐκεῖνοι πού ἡ κακὴ τους μοῖρα τοὺς ἔρριξε στὰ νύχια τῶν δυναστῶν αὐτῶν: οἱ γεωργοὶ πού φοβοῦνται τὸν ἄγριο καιρὸ, τὰ ὄφρανά πού ὑποφέρουν ἀπὸ τῶν ἀσπλαχνῆ μητριὰ, οἱ θαλασσινοὶ πού γίνοντ' ἔρμαια τῶν κυμάτων. Ὁ Καρκαβίτσας δέν ἐπαναστατεῖ· ὅμως διαφαίνεται βαθιά του κάτι πολὺ ἀνθρώπινο: ἡ διήγησή του ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἐνώνει μ' ἄρρηκτο δεσμό τοὺς γεωργούς, ἀν τὴ διαβάσουνε: νὰ μαλαίνει τὴν ψυχὴ τῆς μητριᾶς, ἀν σκύψει στίς σελίδες της· ν' ἀδερφώνει τοὺς ναυτικούς, ἀν φτάσει ὡς αὐτούς· καί· γενικώτερα νὰ συγκινεῖ κάθε ἀνθρώπο. Τὸ διήγημα τοῦ Καρκαβίτσα εἶναι ἄκκαο. Ἐχει μιὰ διάχυτὴ ἀγάπη, πού κατευθύνεται σ' ὅλα καί τὰ δένει ὅλα σφιχτὰ καί στερεά.

Ἄριστοτέλης ἠθογράφος μπορεῖ ἐξαισία νὰ ὀνομαστεῖ ὁ Καρκαβίτσας. Ἡ προσπάθεια του, ἀρχίζοντας ἀπὸ λαογραφικὲς πληροφορίες, ἀπὸ ταξιδιωτικὰ σημειώματα, ἀπὸ σκίτσα στιγμιαῖα, ἀποβαίνει στὸ τέλος διήγημα. Περιγράφει λεπτομερέστατα τὴ ζωὴ, παρακολουθοῦμενη ἀπὸ θρύλους, ἤθη, συνήθειες, τύπους, ἔκφραση ἰδιαιτέρη. Τῆς λείπει τὸ πάθος, ἢ τῆς παρουσιάζεται ἀραιά. Ἡ ψυχὴ τοῦ Καρκαβίτσα στερεῖται ἀπὸ ἐξαψη καί ὀρμὴ. Εἶναι παθητικὴ, ὅπως εἶπα καί πιὸ πάνω. Δέν πέμπει, ἀλλὰ δέχεται. Ἄρκεται μόνο νὰ ἐκφράσει τὸν ἰδιαιτέρὸ του κόσμον Δέν περνᾷ ὅλη τὴν κλίμακα τοῦ πάθους. Ὁ Καρκαβίτσας ὑπάρχει στοὺς ἥρωές του. Δέν ἔχει ποτὲ τὴν αὐτοπεποίθηση τοῦ γεμάτου πάθους πού ἐκφράζεται μὲ κάποιον ἐγαῖσμό. Ὁ Καρκαβίτσας δέν ἔχει ποτὲ τὴ δύναμη νὰ μιλήσει σὲ πρῶτο πρόσωπο. Ποτὲ δὲ μᾶς δίνει μιὰν ὑπεύθυνη δράση. Ποτὲ δὲ μᾶς φανερώνεται σὲ προσωπικὸ αἶσθημα χαρᾶς ἢ πόνου, ἐλπίδας ἢ δυσθυμίας, ἐρωτικῆς παραφορᾶς ἢ ἄλλης λαχτάρως. Ὅ,τι ἔχει νὰ μᾶς διηγηθεῖ, μᾶς τὸ δίνει μὲ τοὺς ἥρωές του. Γιατὶ ἀπλούστατα ἡ δικὴ του ψυχὴ δέν ἔχει ζήσει μὲ τὴν πλουσιότητα τῶν ἐντονῶν ἐντυπώσεων καί τὴ δύναμη τῆς ἰσχυρῆς ἰδιοσυγκρασίας. Γι' αὐτό, σὲ κάποιες πληροφορίες τεντώνει τ' αὐτιά του καί φέρνει στὸ χερτὶ τὸ χέρι του. Χωρὶς τίς πληροφορίες αὐτές, δὲ μπορεῖ νὰ νοηθεῖ Καρκαβίτσας. Ἀπὸ κεῖ ξεκινάει. Τίς πληροφορίες αὐτές ζωντανεῖ. Ἡ δικὴ του ψυχὴ ὑπάρχει στὸ μεταπλασμὸ τῶν ἐντυπώσεων της.

Ἡ μεταμόρφωση αὐτὴ ἔχει τὴ σφραγίδα τῆς δικῆς του προσωπικότητας. Ἐρχεται ἐκ τῶν ὑστέρων». Συμπληρώνει, ἐπιστεγάζει, ἐπεκτείνει. Διαμορφώνει τὴν πραγματικότητα, γιὰ νὰ τὴν κάνει πιὸ συγγενικὴ πρὸς τὸν ἑαυτό του. Ποτὲ ὅμως δέν τὴν παραμορφώνει τὴν πραγματικότητα αὐτὴ. Ἡ μεταβολὴ πού τῆς κάνει, τὴν ὁμορφαίνει. Ἐχει, στὸ σημεῖο αὐτό, κάποιο αἰσθητήριο πού τὸν ὠθεῖ στὴν πρεπούμενη γνώση τῆς πραγματικότητος, ἢ ἀν ἐπενεργεῖ στὴν πραγματικότητα αὐτὴ, αἰτία ἢ καλλιτεχνικὴ του φύση. Γιατὶ ὁ Καρκαβίτσας δέν παύει νὰ ναι καλλιτέχνης λεπταίσθητος.

Ποιοὶ εἶναι οἱ τόποι, ὅπου δρᾷ ἡ πραγματικότητα αὐτὴ; Ὁ Καρκαβίτσας ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα του. Ἡ Πελοπόννησος, καί ἰδιαιτέρως ἡ Ἡλεῖα, εἶναι ὁ πρῶτος τόπος ὅπου κινιοῦνται οἱ ἥρωές του. Τὰ Λεχαινά, τὸ Βαρθολομιό, τὸ Λάλο, ὁ Τρουμπές, τὸ Μπουχιώτη, ἡ Δίβρη, ὁ Γύργος, ἡ Πάτρα, κ'· ἄλλα ὀνόματα χωριῶν καί πόλεων Πελοποννησιακῶν, εἶναι οἱ ἀρχικοὶ τόποι πού τοποθετοῦνται τὰ διηγήματά του. Ὁ Καρκαβίτσας ἔρχισε ἐπαγωγικὰ τὸ ἔργο του. Στὰ πιὸ κοντινά του δόθηκε στὴν ἀρχή. Οἱ πρῶτες παραστάσεις του μέχρι ἐκεῖ ἔφταναν. Ἐως ἐκεῖ εἶχε ἀπτά τὰ δεδομένα του. Ἡ πρώτη του Ἑλλάδα ἦταν ἡ Πελοπόννησος. Ψυχὴ του ἔγινε ἀργότερα ἡ Ρούμελη. Τὸν τράβηξε περισσότερο αὐτὴ. Πῶς ὅμως ἀργιόταν τοῦτο, ἀφοῦ μάλιστα ξέρουσε ὅτι ὁ χαρακτήρας τοῦ Καρκαβίτσα εἶναι κάτι τὸ ἀποτραβηγμένο, τὸ ἀδύναμο, τὸ κλονισμένο. Πῶς ἦταν δυνατό νὰ ὑπάρχει συγγένεια τοῦ πάντοτε ἀπαυδισμένου καί ἀπογοητευμένου Καρκαβίτσα μὲ τὴν ἀνυπόταχτη καί λεβέντου καί ἀπογοητευμένου Καρκαβίτσα μὲ τὴν ἀνυπόταχτη καί βατρα Ρούμελη; Ἡ συγγένεια ὑπῆρχε. Ἦταν ἐσωτερικότερη καί βαθύτατη. Γιατὶ ὁ Καρκαβίτσας στὸ βάθος εἶχε ἀρματολικὴ ψυχὴ. Ἄν στὴν πράξη δέν μποροῦσε νὰ τ' ἀποδείξει, ὅμως στὴν ἐσώτερη ὕψη του ἦταν ἕνας ἀναμμένος πατριδολάτρης. Ἐπίστευε στὴν Ἑλλάδα πού δημιουργήθηκε μὲ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 21. Οἱ ἐπαναστατικοὶ ἥρωες εἶναι τὰ πρότυπα τοῦ Καρκαβίτσα. Ἄν ὁ ἴδιος ἦταν ἀνίσχυρος γιὰ τὴ δράση, ὅμως ἐγνώριζε νὰ ἐξυμνεῖ τοὺς ἰσχυρούς. Ἦταν ἀπὸ τὴ δικὴ τους ράτσα, μὰ εἶχε χάσει ἢ ψυχὴ του τ' ἀνάβρυσμα τὸ πρῶτο πού ὀδηγεῖ στὴ δράση, ὅχι γιατί δέν τὸ αἰσθανόταν ἢ δέν τὸ πίστευε, ἀλλὰ γιατί τὸν εἶχε ἐκεῖνο ἐγκαταλείψει. Μὲ τὸν καιρὸ, ὁ ταξιδευτὴς ὕστερα Καρκαβίτσας γνωρίζει κ'· ἄλλα τμήματα τῆς Ἑλλάδας—κ'· ἔτσι τοῦ ἀποκαλύπτεται ὅλη ἡ ἔκταση πού ἀναζητοῦσεν ἢ ψυχὴ του. Ἡ ἑλληνικὴ στεριά, ἡ θάλασσα, τὰ νησιά, ὁ οὐρανός, ἢ ἀτμόσφαιρα—τοῦ γίνονται γνωστά ἢ μᾶλλον ἢ καρδιά του πού τὰ εἶχεν ὀραματιστεῖ, τὰ βλέπει τώρα στὴν πραγματικότητα. Ἀπὸ κεῖ καί πέρα δέν ἐνδιαφέρεται ὁ Καρκαβίτσας. Μέχρι τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδας φτάνει ἢ ἀκτινοβολοῖ τῆς ψυχῆς του. Καί ποῖός

μπορεί ν' αντικρούσει σθεναρά την ύποψια ότι η Ιατρική δὲν τὸν τραβοῦσε ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἦταν μιά γενικὴ ἐπιστήμη πού ἐνδιαφερόταν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους γενικά κι' ὄχι γιὰ τοὺς Ἕλληνες; Μοῦ φαίνεται πὼς δὲν εἶναι παράλογη μιά τέτοια ὑπόνοια.

Δὲν πρόσεξε μόνο τὸ περιεχόμενο τοῦ λαοῦ του ὁ Καρκαβίτσας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκφραση τοῦ περιεχόμενου αὐτοῦ. Ὁ Καρκαβίτσας ἔγραψε τὴν ἀγνή δημοτικὴ μας—καὶ διαρκῶς σ' αὐτὴν ἔτεινε. Ὅσο φροντίζει γιὰ τὸ καθρέφτισμα τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ μας, τόσο ἀνησυχεῖ γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς ἀληθινῆς λαλιᾶς του. Ὁ Καρκαβίτσας ἀνήκει στοὺς σθεναροὺς μαχητὲς τοῦ γλωσσικοῦ ἀγῶνα. Ὁ δημοτικισμὸς ἦταν μιά ἀπὸ τίς λατρεῖες του. Ἐγραψε βέβαια καὶ στὴν καθαρεύουσα, ἀλλὰ τοῦτο ἦταν μιά μεταβατικὴ γι' αὐτὸν περίοδος. Ἄλλωστε, ὅλοι οἱ τιμημένοι τοῦ ἀγῶνα τοῦ δημοτικισμοῦ, ποῖος λίγο, ποῖος πολὺ, δὲν ἀγνόησαν τὴν καθαρεύουσα ὡς παράδοση. Δὲν τὴν ἀγνόησαν—ὄχι ὅμως πὼς τὴν ἐγνώρισαν. Ὁ καλλιτέχνης τοῦ λόγου περνᾷ ἀπὸ στάδια—ἀναλλοίωτος νόμος εἶναι αὐτός. Κάποιες ὑποχωρήσεις δὲν προδίνουνε τοὺς ἀγῶνες. Ὑποχωρήσεις γιὰ τὸ σταθερὸ προχώρημα. Ἄλλωστε, ὁ Καρκαβίτσας ὑπέρτατην εὐτυχία αἰσθάνονταν στὴν ἀσχολία του μὲ τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ μας σχολειοῦ. Δηλαδή, ἐκτός ἀπὸ τὸν παιδευτικὸ χαρακτήρα πού ἔχει γιὰ τὸ λαὸ μας τὸ ἔργο του, θέλησε ἀμεσῶτα νὰ φτάσει, παιδαγωγικώτατα, στὴν ἀπολὴ πρώτη ἡλικία, παρέχοντας στοὺς νεοσσούς τοῦ γένους τὸ πρῶτο φῶς. Τόσο πίστευε στὴν ἀποστολὴ του. Τὸ φανατισμὸ τοῦ αὐτοῦ γιὰ τὴ δημοτικὴ μας γλῶσσα κάποτε τὸν ἔγραψε καὶ κάποτε τὸν ἔλεγε. Ὁ Γ. Κατσίμπαλης μὲ πληροφορεῖ πὼς ὁ Καρκαβίτσας, σὲ συνομιλίες πού ἔκανε μαζί του, ἀποκήρυσσε τὴ γλωσσικὴ μορφή τοῦ ἔργου του, ὄχι μόνο ἐκείνου πού ἦταν γραμμένο στὴν καθαρεύουσα ἀλλὰ κι' ἐκείνου πού εἶχε γραφεῖ στὴ δημοτικὴ. Ἐξεδήλωνε τάσεις νὰ ξαναχύσει γλωσσικῶς τὸ ἔργο του. Αὐτὸς ὁ τελειοποιημένος τῆς δημοτικῆς μυσταγωγός, ἀναζητοῦσε κάποια τελείωση. Ἄγρευε τὸ ἀνέφικτο, μὲ τὴν ἐπιδίωξη τῶν ἄρτιων συγγραφέων.

Ἡ μελέτη ἐνὸς ἔργου κι' ἡ κριτικὴ παρακολούθησή του ποτὲ δὲ σταματᾷ. Πάντα κάτι νέο θάχει νὰ προσθέσει ὁ μελλοντικὸς μελετητὴς του. Πάντα κάτι θ' ἀνασύρει στὴν ἐπιφάνεια. Γι' αὐτὸ, γιὰ κανένα ἔργο ἀσφαλῶς δὲν ἔχει δοθεῖ ἡ τελευταία κριτικὴ ἀπόκριση. Κι' ὅταν ἔρχεται μιά προσπάθεια μὲ τέτοια ἀπαίτηση, πάλι κάποια ἄλλη θὰ πρέπει νὰ ἀναμένεται.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΞΥΔΗΣ

ΑΝΤΡΕΑ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗ

ΕΝΑΣ ΑΝΩΦΕΛΟΣ ΚΡΙΤΙΚΟΣ

Ὁ κριτικὸς ἐκεῖνος πού ὀλοφύρεται ὀλοένα γιὰ τὰ ἑλαττώματα, πού σκεπάζει μὲ λυσσιασμένες μολυβιές τὰ περιθώρια τῶν βιβλίων, εἶναι ἕνας κριτικὸς ὑπὸ παραίτηση. Στὴν ἀρχὴ κάνει κριτικὴ ἀπὸ ἀγάπη τῆς ὁμορφιάς, ὕστερα ἐξακολουθεῖ ἀπὸ ἀηδία γιὰ ὅ,τι δὲν τοῦ φαίνεται ὁμορφο, καὶ στὸ τέλος τίποτα πιά δὲν τοῦ φαίνεται ὁμορφο.

*Ἀλυπερ Τιμπωντέ

Μᾶς λένε καὶ τὸ πιστεύουμε, πὼς ἡ κριτικὴ σὲ μιά δοσμένη στιγμή μὴ δείχνει σὰν ὑπεύθυνος πνευματικὸς ἀντιπρόσωπος τὸ ἀνθίσμα καὶ τὸν πολιτισμὸ ἢ τὸν ξεπεσμό μίᾶς λογοτεχνίας. Θὰ προστέσουμε ὅμως πὼς ἡ κριτικὴ δείχνει κάποτε καὶ τὸ δικό της τὸ καταβαράθωμα δίχως νὰ φταίει σ' αὐτὸ καθόλου ἡ λογοτεχνία. Τελειωτικοὶ νόμοι, βλέπετε, ἀπάνου στὰ προβλήματα καὶ τίς πολὺπλοκες σχέσεις τῆς τέχνης καὶ τῆς κριτικῆς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διατυπωθοῦνε δίχως νὰ παραγνωρίσουνε κατὰ ἕνα τρόπο τὴ φύση τῆς τέχνης ἢ νὰ τὴν περιορίσουνε. Ἔτσι δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ὑποψιαστοῦμε τὴ λογοτεχνία ἐνὸς τόπου καὶ νὰ τὴν περιφρονήσουμε σὰν τύχει νὰ μᾶς τὴν παρουσιάσει κάποιος κριτικὸς μὲ τὴ σκέψη του καὶ μὲ τοὺς τρόπους του, ὄχι σὰν αἰσθητικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀνάπλαση, ὄχι σὰν αἰτιολογημένη ἀναλυτικὴ ἔρμηνεια, μὰ σὰν αὐθαίρετη, πλαστογραφικὴ καὶ ἀνοργάνωτη παράφραση, κοντόθωρη, ὄλη παρανόηση καὶ κακὸ γοῦστο, καὶ διατυπωμένη μὲ τὸν πιὸ ἀνούσιο, ἄψυχο καὶ ἀντιποιητικὸ τρόπο. Γιὰ τὰ στραβοπατήματα τῶν κριτικῶν τῆς—καὶ πρὸ παντός ὅταν οἱ κριτικοὶ αὐτοὶ περιορίζονται στὴ δογματικὴ καὶ ἀνεξέλεγκτὴ ἐξέταση τῶν ἔργων τῆς τέχνης—δὲν εἶναι ὑπεύθυνη καμμία λογοτεχνία ὅπως δὲν εἶναι ὑπεύθυνο τὸ παλαμικὸ ἔργο ἢ ὁ

Δροσίνης αν γίνανε άφορμή να κατακυλήσει ο κριτικός "Άλκης Θρύλος τον κατήφορο μιας άκρισίας που διατάζει κανείς να χαρακτηρίσει. Περαιστικό σύμπωμα κούρασης και τύφλωσης ή βαθύτερο δείγμα κριτικής ανεπάρκειας και ψυχικής άνοισθσίας: "Ένα κριτικό σημείωμα που είχε την άτυχη έμπνευση να δημοσιέψει ο κριτικός μας με σκοπό να «φωτογραφήσει» τον Παλαμά σαν ποιητή και σαν πεζογράφο στριμώχνοντάς τον όπως όπως σε κάποια γωνιά της πνευματικής μας Ιεραρχίας και λίγο πιο ύστερα μια κακή και άνεξήγητη «μελέτη» που τίναξε με άρκετη άνευλάβεια στο πρόσωπο του Δροσίνη, ενός παλαιάμαχου ποιητή που τό έργο του μπορεί να μην ένθουσιάζει μά που έχει μια σημασία ιστορική, κάπως πιο σημαντική από την έργασια του κ. Θρύλου, είναι άρκετά για να μας παρουσιάσουν τον κ. Θρύλο σαν τύπο παραστρατισμένου και βλαβερού κριτικού, όπως δε θα μπορούσαμε ίσως έμεις να τό κατορθώσουμε και με δλη την έπιθυμία μας. Τίποτα βέβαια δε μάς υποχρεώνει—και πρό παντός ο δογματικός και άσυζητήτος τρόπος της κριτικής του κ. Θρύλου— να συζητήσουμε τις παρατηρήσεις του, τά συμπεράσματά του, και τις καταδικαστικές του αποφάσεις. Νομίζουμε όμως πως μια προσπάθεια να ψυχολογηθεί, να ζωγραφιστεί και να παρασταθεί ο κ. Θρύλος σαν τύπος σύγχρονου κριτικού είναι ο καλύτερος τρόπος για να έχτιμήσουμε και να έλέγξουμε τό κύρος των φιλολογικών του γνωμών, που είναι κατά βάθος άρνητικές, και που σαν άρνητικές γνώμες είναι άρκετά επικίνδυνες, οδηγώντας πάντα στην πνευματική άνηθικότητα. Δέν υπάρχει άμφιβολία πως κάθε άρνηση που θεμελιώνεται στο δόγμα, δηλαδή στο αναπόδειχτο «*έτσι είναι*» φέρνει ολόγισια στην πνευματική άνηθικότητα, δηλαδή στην πόρωση της κρίσης και της αίσθησης, άφοδ παρέχει σε όποιονδήποτε την εύκολία να ξεγράφει σε μια στιγμή και με δυο λόγια ένα έργο πλασμένο και διαμορφωμένο με καιρό και με κόπο, σαν τό έργο του Παλαμά. Κι' αν δέν γίνει μια προσπάθεια να κριθεί ο κριτικός πιο άυστηρά παρά όσο κρίνει αυτός τά έργα της τέχνης, πως μπορεί κανείς να έχει έμπιστοσύνη στην κρίση του, στην όξυδερκεία του και στο καλό και γνήσιο γούστο του. Τό δυστύχημα είναι πως οι μόνοι που δέν έλέγχονται, ένω έλέγχουμε τά πάντα, είναι οι κριτικοί σημειωματογράφοι, οι άνθρωποι δηλαδή που περισσότερο από κάθε άλλον έπρεπε να δοκιμάζονται, άφοδ μια πολύ περίεργη ψυχολογία τους εξασφαλίζει πάντα ένα είδος πνευματικής πρωτοκαθεδρίας.

Υπάρχουν κριτικοί που τά γραψίματά τους προκαλώντας όρητικές συζητήσεις προς κάθε δυνατή μεριά, μέσα σε μια πλατειά πνευματική περιοχή επιβάλλουν πάντα τον σεβασμό, κι' όταν άκό-

μα δέν πείθουν ή μάς πείθουν προς την αντίθετη άποψη. Μά υπάρχουν και κριτικοί που τά έργα τους—κι' άς άγγιζουμε κάποτε σωστά μερικά σημεία—προξενούν τότε την άδιαφορία, τότε την πλήξη, τότε την αγανάχτηση, μά ποτέ την πνευματική διέγερση και τη φιλοσοφική άναζήτηση. Ποτέ σε καμμιά περίπτωση δέν κραιπούνται οι κριτικές αυτές από μια δική τους άξια, έσωτερική, μήτε και κανένα λογοτεχνικό χάρισμα τις δικαιώνει κι' όταν άκόμη δέν έπιτυχαίνουν τον σκοπό τους. Δέν προξενούν ποτέ κανένος είδους παλμό και καμιά βαθύτερη συγκίνηση, γιατί τά συμπεράσματά τους, οι όρισμοί τους, ο έσωτερικός τους μηχανισμός, όλα τά στοιχεία τους τέλος πάντων, δέν προϋποθέτουν σκέψη δυναμική και δουλεμένη φιλοσοφικά, δέν διαπνέονται από καμιά άθρημη ποιητική, δέν διακρίνονται για κανένα λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό γνώρισμα, μά είναι ασάλευτα, δίχως νεθρα, είδωλα πνευματικής στασιμότητας και σπασμοί κριτικού άυτοματισμού που έπαναλαμβάνονται σε κάθε περίπτωση με την ίδια πάντα σκυθρωπή και άπελπιστική μονοτονία. Με μεγάλη μας λύπη αναγκαζόμαστε να παραδεχτούμε πως ο κ. Θρύλος, και με όλο που θα μπορούσε να έχει πιο καλή τύχη, άνήκει στη δεύτερη αυτή κατηγορία των κριτικών, άφοδ άκολούθησε τον εύκολο δρόμο της δογματικής κριτικής που τότε μονάχα βγαίνει σε καλό όταν κανείς είναι κριτική μεγαλοφυΐα και φύση προφητική. "Ε, βέβαια, σε μια τέτοια περίπτωση κάθε φράση θα είναι και άποκάλυψη και δέν θα υπάρχει άνάγκη έρμηνείας αναλυτικής από μέρους του κριτικού, μά κανείς δε θα βρισκεται που να υποστηρίζει πως μέσα στις μελέτες του κ. Θρύλου, και πρό παντός στις τελευταίες, υπάρχει έστω και μια δυνατή φράση, άποκαλυπτική, με βαθύ νόημα, έστω και μια λεπτή αισθητική παρατήρηση, έστω και μια νόστιμη παραδοξολογία σαν κι' αυτές που τόσο συχνά μάς σταματάν στις σελίδες των άληθινών κριτικών, ένός Σαϊντ - Μπαϊβ, ένός Ροϊδη, ένός Σουνταί, ένός Τιμπονταί.

Δέν παραγνωρίζω πως πολλές φορές ο κ. Θρύλος βλέπει καθαρά και σωστά τις πλευρές των έργων που έξετάζει και πως άγαπά με έλικρίνεια και με πίστη, την ποίηση, την πεζογραφία, τό θέατρο, και κάθε πνευματική έκδήλωση που μπορεί να ένδιαφέρει έναν σύγχρονο καλλιεργημένο άνθρωπο. Υποστηρίζω μονάχα πως οι μελέτες του κ. Θρύλου—έχτός από μερικές γραμμένες με άπόλυτη συμπάθεια και άγάπη προς τό θέμα, όπως π.χ. για τον Καβάφη, τον Γρυπάρη, τον Χατζόπουλο, τον Κουνδυλάκη—δέν είναι κριτικές μελέτες και δείχνουν μια μεγάλη πνευματική ανεπάρκεια. Τά τελευταία, πρό παντός, σημείωματα, του κ. Θρύλου με φέρνουν στη σκέψη πως άγάγια άγάγια έκμηδενίστηκε και καταστράφηκε ή σχε-

τική δεξιωσύνη που είχε κάποτε ο κριτικός μας να νοιώθει και να στοχάζεται *κριτικά*, και πώς μολύνθηκε τωσ και ό χαρακτήρας του σάν κριτικοῦ. Έδω και κάμποσα χρόνια ό κ. Θρύλος παθητικός έραστοής τών έργων τής φαντασίας, και καλοπροαίρετος μαστροχολαστής όταν έπιχειρούσε κι' αυτός να *δημιουργήσει*, έγραφε κριτικές και φιλολογικές μελέτες από έπιταχτική παρόρμηση να μιλήσει. να έξομολογηθεί, και να ξετυλίξει με κάποια στοχαστική ένότητα τόν πνευματικό του κόσμο κάτω από τὰ φώτα και τή θερμη τών έργων που έρευνούσε, και που μαζί άγαπούσε έρευνώντας τα. Σήμερα, άφου πιά έξάντλησε τó ύλικό του και κάθε δυνατότητα άνανώσης, γράφει κριτικές από βαθύ και τραγικό φόβο μήπως πάψει να μιλά, γιατί τó γράψιμο του έγινε συνήθεια που ύποκατάστησε κάθε άλλη δράση του στη ζωή. Και τώρα τί θά γίνουμε χωρίς βαρβάρους; "Αν δέν ύπάρχανε βάρβαροι παρά μόνο στην πρωτότυπη φαντασία του Καβάφη, πρέπει να δημιουργήσουμε κι' έμεις τέτοιους για να μάς λυτρώσουνε από τήν άνία και τή στειρωσύνη που μάς πίνει τó αίμα και που νομίζουμε πώς πίνει τó αίμα όλου τού κόσμου. Νά σου λοιπόν οί βάρβαροι τής νεοελληνικής λογοτεχνίας, πρόθυμοι να δόσουνε τροφή στα δογματικά και παγωμένα κριτικά σημειώματα του κ. Θρύλου. Ποιά κίνητρα, λοιπόν διαφορετικά διακρίνουνε τὰ στάδια τής κριτικής πορείας τού κ. "Αλλη Θρύλου! Νά γράφεις από έσωτερική ανάγκη πρώτα, ή ανάγκη να σου γίνεται συνήθεια, ύστερα πλήξη, και τελευταία να γράφεις μόνο και μόνο από πλήξη διοντας στα γραφτά σου όλα τὰ γνωρίσματα τής πλήξης!

"Ακολουθώντας ως τήν άκρη τούς τρόπους και τή μέθοδο τού κ. Θρύλου καταφέρνουμε να συνθέσουμε τόν τύπο ενός κριτικοῦ τής έποχης μας που δέν είναι βέβαια μοναδικό φαινόμενο, που έχει κάμποσους συμπαράστατες, και που σάν προσωπικότητα και τύπος κριτικοῦ παρασταίνει τή δραματική εξέλιξη ενός ρηχοῦ και άβέβαιου ταλέντου πνιγμένου στη βρεφική του κούνια. "Αντί να καλλιεργήσει ό κριτικός μας και να τονώσει τόν παλμό τού ταλέντου του, αντί να τραβήξει τó δύσκολο δρόμο τής δημιουργικής κριτικής, παρασύρθηκε δίχως να τó καταλάβει από τήν εύκολη σημειωματογραφία, περιφρόνησε ό,τι καλύτερο είχε μέσα του και σπρωγμένος από αίτιες που σχετίζονται με τήν ανεπάρκειά του και με μιá πλανερή και θανάσιμη αντίληψη τής κριτικής και τής τέχνης, ύποτάχτηκε άτονα και δίχως ένθουσιασμό σε μιá άμφίβολη και άβέβαιη άρνηση, έπιφανειακή και δίχως κανένα περιεχόμενο. Δύσκολα βέβαια κανείς μπορεί να έκπροσωπήσει όπως πρέπει και όταν πρέπει τήν άρνηση. "Ο κ. Θρύλος τήν έξαθλίωσε και τήν ντρόπισσε. Δέν έχει κανένα

άπό τὰ δύσκολα χαρίσματα τού δημιουργικοῦ άρνητῆ. Σπουδαίο και χρήσιμο δέν είναι να είσαι *άρνητῆς* έτσι απλά και άόριστα. Σπουδαίο είναι να δημιουργήσεις μιá ζωτική μέθοδο άρνησης· δηλαδή να γνωρίζεις βαθειά και καθαρά εκείνο που νοιώθεις τήν έπιταχτική ανάγκη να ξετινάξεις, και τó κυριώτερο, να ξέρεις πώς θά τó άρνηθεις. Κάθε χτύπημα ενός τέτοιου άρνητῆ κριτικοῦ, πρέπει να καταφέρνεται με τή δύναμη και τó ρυθμό που έμπνέει και προκαθορίζει μιá καινούργια δημιουργία και όχι με τήν κίνηση που σκοτώνεις ένα κουνοπι στο μέτωπό σου. Σπουδαίο δέν είναι να παίξεις τó ρόλο τού "Ηρόστρατου· σπουδαίο είναι να μεταφέρεις μέσα σου άκείο τó νόσ τής "Αρτέμιδας. Οί "Ηρόστρατοι περιττοί. Αύξάνουνε τή δόξα εκείνων που δέν τή χρειάζονται πιά. Μά ό κ. Θρύλος δέν είναι μήτε "Ηρόστρατος. Καμιά φλόγα που να τρομάζει δέν ξεπηδάει από τήν άρνησή του και κανένα κίνητρο μεταφυσικοῦ δραματιστῆ δέ μαντεύεται πίσω από τήν άρνησή του. Ξεπηδάνε μόνο οί καπνοί και οί *στάχτες* τής κριτικής κι' αισθητικής σύγχισης που γυρεύει να διδάξει και να καθαρήσει θολώνοντας και μουτζουρώνοντας και τὰ πιό συμβατικά και ξεπερασμένα νοήματα τής κριτικής. Θολόκαπνους ξετινάζει τó ρηχό ταλέντο που καίεται σιγά κι' ανεπανόρθωτα παρασταίνοντας ένα βαθύ και συνηθισμένο, άλοιομο, δράμα τής πνευματικής ζωής. Τήν άρνητική διάθεση τού κριτικοῦ μας μπορεί μερικοί φίλοι του να τή θεωρούνε «σοφή σύστηρότητα» και παίρνοντας τή για έλιξιριο μοναδικό που θά ζωντανέψει τή λογοτεχνία μας, να τή χειροκροτούνε με τήν καρδιά τους. Μά έμεις νομίζουμε πώς μιá ψυχολογία όχι και τόσο δυσκολονόητη είναι ή κρυφή άφορμή όχι μόνο τής άρνητικής αυτής διάθεσης μά και τής κριτικής νοστοπίας γενικά τού κ. Θρύλου· άφορμή άμεσα δεμένη με τήν προσπάθεια, που ξεδεύει κάθε άφιλοσόφητος παθητικός κι' έπιφανειακός κριτικός να φαίνεται όσο μπορεί πιό πολύ άντικειμενικός και άπρόσωπος ένω ούσαστικά τó δικό του πρόσωπο δείχνει περισσότερο και όχι τήν άντικειμενική οντότητα τού ποιητῆ που έρμηνεύει.

"Η ιδέα που έχει ένας άφιλοσόφητος κριτικός—δηλ. ένας κριτικός που δέν ξεφεύγει ποτέ από τὰ δεσμά τής δογματικής, τής έντυπωσιακής, τής πληροφοριακής και δίχως αναλυτικά έπιχειρήματα κριτικής—για τήν άλάθευτη «άντικειμενικότητά» του, είναι μιá καθαρή πρόληψη με πολύ βλαβερές συνέπειες και για τόν κριτικό και για τή λογοτεχνία. "Όταν τó έργο ενός κριτικοῦ δέν έχει καμιά πλατιά φιλοσοφική ή αισθητική έδραίωση, μά βασίζεται άπάνου στην πιό στενή αισθητική προτίμηση· κι' όταν ή στενή αυτή προτίμηση πέρνει τήν άπατηλή μορφή πλατειάς κριτικής θεωρίας, πρέπει ό κριτικός να είναι άληθινά δαιμόνιος και μεγαλοφυής για να μαντεύει και να νοιώ-

θει τὰ πάντα σέ σημείο πού ποτέ ἡ *ἀντικειμενικότητά* του νά μὴ εἶναι ἀνεπαρκῆς καὶ πάντα νά ξεπερνᾷ τὰ ὑποκείμενα τῆς ἔρευνας τῆς. Οὐσιαστικά λοιπὸν ἡ καθαρὴ ἀξία τοῦ ἔργου ἑνὸς τέτοιου κριτικοῦ δὲ θὰ βρίσκειται στὴν προοπτικὴ τῆς φαινομενικῆς του ἀντικειμενικότη-
 τας, μὰ θὰ περιορίζεται στὴ θετικὴ ἐξήγηση ἑνὸς ἔργου, τὴν κινήμενη ἀπὸ μιὰ αἰσθητικὴ προτίμηση, ἀπὸ μιὰ βαθειὰ πνευματικὴ καὶ ψυ-
 χικὴ συμπάθεια τοῦ κριτικοῦ πρὸς τὸ θέμα του καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ μανία τῆς ἀπόρριψης ἀντικειμενικότητος. Καὶ ὅμως ἡ μανία τῆς φαινομε-
 νικῆς ἀντικειμενικότητος—δταν ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγμάτων δὲν ὑπάρχει περίπτωση αἰσθητικῆς προτίμησης καὶ ψυχικῆς ἐπαφῆς—
 εἶναι τὸ κυριώτερο γνώρισμα τῆς κριτικῆς τοῦ κ. Θρύλου. Ὅταν δὲν πρόκειται νά ἐκφράσει τὸν ἐνθουσιασμό του ἢ τὴν ἀπροκάλυπτη ἀπέχθειά του γιὰ ἓνα ἔργο τέχνης—καὶ αὐτὸ συμβαίνει πολὺ σπάνια—
 θέλει σώνει καὶ καλά νά εἶναι τὸ μὴχάνημα, τὸ θαυματουργὸ ἔργαλειό πού ἀλάθευτα ξεχωρίζει τὰ πρόβυτα ἀπὸ τὰ ἐρίφια, πού βρῖσκει ὅλα τὰ προτερήματα καὶ ὅλα τὰ ψευδάδια, τ' αὐτονομεῖ,
 μᾶς τὰ μετρᾷ σὰ νὰ εἶναι ἀσύνδετα νεκρὰ κομμάτια καὶ καταφέρνει νά πολτοποιήσει καὶ νά διαλύσει σὲ καπνὸ καὶ τὴν πιὸ σύνθετη προσωπικότητα. Παράδειγμα πειστικὸ τὸ σημείωμά του γιὰ τὸν Παλαμᾶ. Μὲ τὸ σημείωμά του αὐτὸ, κατόρθωσε ὁ κ. Θρύλος νά συν-
 ταυτίσει τὴν κριτικὴν του προσωπικότητα μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ ἀπόλυ-
 τοῦ μονάρχη πού δὲ δίνει λόγο τῶν ἀποφάσεών του παρὰ μόνον στὸν ἄορατο Θεό· ἔτσι δὲ θὰ διστάζει καὶ ὁ κριτικὸς μὲς νὰ κατακρίνει τὸν Δάντη μὲ σκληρὴ αὐταρέσκεια· ἐπειδὴ δὲν ἔχει προστέσει ἕναν κύκλο ἀκόμη στὴν κόλασή του. Ὅριστε μιὰ πολὺ ἁμορφὴ ἀπόφαση τοῦ κ. Θρύλου γιὰ τὸν Παλαμᾶ. «Τὰ περισσότερα ποιήματα τοῦ ὀγκωδέστατου ἔργου του στεροῦνται ἀπὸ συγκίνηση, ἀπὸ ἔξαρση, ἀπὸ αἰσθητικὴ καὶ λυρικὴ ἀνάταση». Τέτοιου εἴδους θανατικῆς κατα-
 δίκης προϋποθέτουμε μιὰ ὀλόκληρη διαδικασίαν, προϋποθέτουμε, διά-
 βολε, μιὰ κριτικὴ *ἀνάταση*, πού μεταφράζεται στὴ γλῶσσα μας ἔμπνευση καὶ μαζὺ κριτικὴ ἀποδεικτικὴ ἀνάλυση, σκέψη φιλοσοφικὴ καὶ βαθειὰ ὀξυδέρκεια, γιὰ νά μπορεῖ ὁ κριτικὸς νά διατυπῶναι τὴν καταδικαστικὴν του ἀπόφαση μὲ ἥσυχη τὴ συνειδησή του. Μὰ φαίνεται, πῶς ἡ συνείδηση τοῦ κ. Θρύλου δὲν ἔχει καὶ πολλὰς ἀπαιτήσεις ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς. Εἶναι ἱκανοποιημένη ἀπόλυτα κάθε φορὰ πού ὑπο-
 γράφει τέτοιου εἴδους κριτικὰ σημειώματα. Εἶναι ἀλήθεια, εἶπε κι' ὁ Ντοστογιέφσκυ, πῶς ἂν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἦταν ὑπερβολικὰ εὐχαρι-
 στημένοι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους κανένας δὲ θὰ εἶχε τὴν ἱκανότητα νά ζήσει. Κι' ἂν ὁ κ. Θρύλος δὲν ἦταν ὑπερβολικὰ εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος τῆς κριτικῆς του συνειδησης θὰ εἶταν ἀνί-
 κανος νά σφραγίζει τὸ μέτωπο ἑνὸς Παλαμᾶ μὲ τὴ σφραγίδα τοῦ

ἀσήμαντου, δίχως νά νοιώσει τὴ φιλοσοφικὴ, τὴν πνευματικὴ ἀνάγκη τῆς κριτικῆς ἀναλυτικῆς ἔρμηνεας. Τρομάζει καὶ τρέμει ἀπὸ βαριε-
 στισμᾶρα ὁ κουρασμένος νοῦς τοῦ κ. Θρύλου μπροστὰ στὴν ἀνάγκη τῆς ἀληθινῆς κριτικῆς, καὶ μὲ τὴν εὐσυνειδησία πού ἔχουνε ὅλοι οἱ εὐκόλα ἱκανοποιημένοι ἄνθρωποι... συμβουλεύει τοὺς «νέους» νά πραγματοποιήσουν ἐκεῖνα πού αὐτὸς σάν κριτικὸς ἔχει τὴν ὑποχρέω-
 ση νά ἐπιχειρήσει. Γράφει: «Ἄρκεῖ οἱ νέοι νά ἀντιληφθοῦν ποιὰ εἶναι ἡ πολὺτιμη συμβολή του καὶ ποιῆς οἱ τεράστιες του ἀδυναμίες, νά ξεχωρίσουν τὰ σχετικὰ ἐλάχιστα ἐμπνευσμένα καὶ καλλιτεχνικὰ ποιήματά του ἀπὸ τὸ σωρὸ τῶν ἄλλων...». Ἀποφάσεις καὶ ἀναπό-
 δειχτα δόγματα, διατυπωμένα μὲ τὸ γνωστὸ σὲ ὄσους διαβάζουν τὸν κ. Θρύλο, αὐτοματισμό. Ἄν ὁ κριτικὸς αὐτοματισμὸς του κατα-
 στάλαξε πάντα σὲ σωστὲς καὶ λογικὲς κοινοτυπίες δὲ θὰ προξενούσε τὴν πλήξη καὶ τὴν ἀγανάχτηση πού προκαλεῖ συχνὰ μὲ τὰ γραφι-
 ματά του. Δὲν εἶναι τόσο ἡ στέγνια, ἡ βαριεστισμᾶρα καὶ ἡ ἀτονία τοῦ ὄφους του, μῆτε ἡ *προέχταση* καὶ ἡ *ἀνάταση*, καὶ ἡ *ἀνάταση* καὶ ἡ *προέχταση* πού σὲ τρελλαίνουνε, ὅσο τὰ συμπεράσματά του πού τινάζονται κάθε τόσο σάν προσβολὲς στὸ πρόσωπο τῆς κριτικῆς πείρας ἀπὸ ἕναν κριτικὸ πού εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴν ποίηση, τὸ μυθιστόρημα, τὸ θέατρο καὶ γενικὰ τὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ.

Καταλαβαίνω πολὺ καλά τοὺς δρόμους καὶ τοὺς σταθμοὺς πού μπορεῖ νά διατρέξει ἕνας κριτικὸς καθὼς ξετυλίγει τὴν προσωπικό-
 τητά του καὶ γνωρίζεται μὲ τὴν πολυπρόσωπη τέχνη. Καταλαβαίνω καὶ δικαιολογῶ τὶς ἀντιφάσεις τοῦ πνευματικοῦ του ἐνθουσιασμοῦ ἢ τοῦ μίσους του, μὰ δὲ μπορῶ παρὰ νά καταδικάσω τὸν κριτικὸ ἐκεῖνο πού ξεκινώντας νέος μὲ τὸν ἐνθουσιασμό στὰ μάτια καὶ τὴ φλόγα στὴν ψυχὴ καταντᾷ, μόλις μεστωθεῖ, ἕνας αὐστηρὸς καὶ κα-
 τσοῦφης γραμματισθητῶν ἀριστουργημάτων, ἕνας βιαστικὸς σχολιαστὴς βιβλίων, στεγνός, ἀνούσιος καὶ βαρετός πού δὲν ἔχει ἀπλὰ *κριτικὲς παραξενιές*, μὰ πού θεωρεῖ πιά τὴν τέχνη ὀλόκληρη σάν ἀνυπόφορη *παραξενιά* καὶ αὐτοκαταδικάζεται στὴν ἀντιφάση «ἐκεῖνο πού δὲν ὑπάρχει»—γιὰ νά μεταχειριστῶ κι' ἐγὼ μιὰ φράση τοῦ Πόε. Τὸ ἀπο-
 τέλεσμα; Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νά μὴ βλέπει σχεδὸν ποτὲ μῆτε τὰ πραγματικὰ ψευδάδια μῆτε τὰ προτερήματα· νά βλέπει ἀνύπαρχτα ψευδάδια καὶ ἀνύπαρχτα προτερήματα καὶ νά μετατρέπει τὰ πιὸ χτυπητὰ προτερήματα σὲ ψευδάδια πού εἶναι καθαρὰς φρεναπάτες. Κι' ἂν κάποτε τὰ συμπεράσματά του εἶναι σωστά, εἶναι σωστά κατὰ τύχη καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν πρόθεση τοῦ κριτικοῦ, ὅπως ἕνα παιδί πού ἔχει βαλθεῖ νά πετροβολᾷ τὸν ἠλεκτρικὸ γλῶμπο τοῦ δρόμου γιὰ νά τὸν

σπάσει πετυχαίνει κάποτε να χτυπήσει, δίχως να τὸ θέλει, τὸ σῦρμα, ἐνῶ ἂν εἶχε βαλθεῖ νὰ σημαδέψει τὸ σῦρμα θὰ ἔσπαζε, κατὰ τύχη πάλι, τὸ γλόμπο.

Οἱ πιὸ πολλοὶ κριτικοὶ μας, καὶ πρῶτος μέσα σὲ ὄλους ὁ κ. Θρύλος, δὲ μεταχειρίζονται στὴ δουλειὰ τους μῆτε μικροσκοπιο, μῆτε τηλεσκοπιο, μῆτε ἀπλὸ φακό, μῆτε χημικὰ σύνεργα, μῆτε ὑγρά μυστηριακά. Ἀπλούστατα κρατᾶνε χασάπικο μαχαῖρι. τὸ πιὸ πρωτόγονο μαχαῖρι ποὺ μπορεῖ νὰ φανταστεῖ κανεὶς σὲ χέρια κριτικῶν. Κρατᾶνε μαχαῖρι, καὶ χράπ! καὶ χροῦπ! τὸ καταφέρνουνε στὸ ποίημα, στὸ μυθιστόρημα, ὅπου τύχει, μὲ προκαταβολικὴ πεποιθήση στὴ θαυματουργή τους δεξιότηνὰ ποὺ ἔχει τὴν ἀσύγκριτη χάρη νὰ χωρίζει τάχα μὲ ἀνατομικὴ ἀκρίβεια ἕνα ἔργο τέχνης στὰ πρῶτα του στοιχεῖα! Ἔνας χασάπης θέλησε κάποτε νὰ ξεγελάσει τὴν ἀγορανομία καὶ νὰ τῆς παρουσιάσει μιὰ γέρικη ἀγελάδα γιὰ τρυφερό μοσχάρι. Ἐκοψε λοιπὸν τὸ κεφάλι τῆς ἀγελάδας καὶ στὴ βάση του κάρφωσε κι' ἔρραψε μὲ τέχνη τὸ κεφάλι ἐνὸς μοσχარიοῦ. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε ὄρεξη νὰ κάνει ἀστεῖα· ἤθελε μόνο νὰ πουλήσει πιὸ ἀκριβὰ τὸ κρέας του. Ἔτσι καὶ οἱ κριτικοὶ μας θέλοντας νὰ πουλήσουνε πιὸ ἀκριβὰ τὴ σκέψη τους κόβουνε καὶ ράβουνε μὲ τὴν ἀπλοϊκότητα τοῦ χασάπη μὰ μὲ τὴ διαφορὰ πὼς κολλᾶνε τὸ κεφάλι τῆς ἀγελάδας στὸ σβέρκο τοῦ μοσχარიοῦ. Ποτὲ σχεδὸν δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ συλλάβουνε τὴν ἐνότητα ἐνὸς ἔργου καὶ ἀπὸ τὴν ἐνότητα νὰ περάσουνε στὶς λεπτομέρειες. Πάντα σχεδὸν παρασιωποῦνε τὴν ἀρχικὴ, τὴν οὐσιαστικὴ ἐνότητα τοῦ ἔργου, διαλέγουνε μιὰ λεπτομέρεια τριτεύουσας σημασίας καὶ ξεκινῶντας ἀπὸ τὴ λεπτομέρεια αὐτὴ, ποὺ μπορεῖ κάποτε νὰ εἶναι καὶ ἀδυναμία, προχωροῦνε πρὸς τὴ διαπίστωση μιᾶς ἀνύπαρκτης ἐνότητας ποὺ σημαίνει καταδίκη τοῦ ἔργου. Κάπως ἔτσι δουλεύει καὶ ὁ κ. Θρύλος ὅταν θέλει νὰ ἐξετάσει τὸ παλαμικὸ ἔργο. Καὶ πάλι, διαβάζοντας κανεὶς τὰ τελευταῖα σημειώματα τοῦ κριτικοῦ μας γιὰ τὸν Παλαμὰ κι' ὕστερα συγκρίνοντάς τα μὲ τὴν πρῶτη του μελέτη διαπιστώνει μιὰ βασικὴ καὶ ἀδικαιολόγητη ἀντίφαση συμπερασμάτων καὶ κριτικῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τὸν ποιητὴ. Αὐτὸ βέβαια δὲν εἶναι σημάδι κατώτερου χαραχτήρα καὶ ὑποπτης ἠθικῆς, μῆτε κακῆς διάθεσης ἀπὸ μέρους τοῦ κριτικοῦ μας, μὰ φυσικὸ σύμπτωμα τῆς ρηχῆς του πνευματικότητος καὶ τῆς στειρωσύνης του, ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ διαπιστώσει ὄχι μόνο στὴν περίπτωση τοῦ Παλαμὰ μὰ καὶ σὲ ἄλλα πολλὰ σημεία τῆς κριτικῆς του ἐργασίας. Περνάει ἀπὸ στάδια πρόσκαιρου καὶ ὑστερικοῦ θαυμασμοῦ γιὰ νὰ τὸν ἀγνοήσει ἀργότερα καὶ νὰ τὸν ἀρνηθεῖ ἐπειδὴ μέσα του τίποτα δὲ μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ πολὺ καιρὸ καὶ νὰ πιάσει ρίζες. Θαυμάζει ἀπὸ ὑστερισμὸ καὶ ξεθαυμάζει ἀπὸ

ἄλλειψη κριτικοῦ βάθους καὶ συνοχῆς, μὲ τὴν εὐκολία ποὺ ἀλλάζει κανεὶς σακάκι. Δὲ νιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ δικαιολογήσει καὶ νὰ ἐξομολογηθεῖ τὴν ἀλλαγὴ του, ἐπειδὴ ποτὲ ἴσως δὲν ἔχει δοκιμάσει δυνατὲς καὶ γόνιμες ἐντυπώσεις καὶ ποτὲ δὲν ἔχει περάσει ἀπὸ συγκλονιστικὲς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς κρίσεις. Προστάζει τοὺς ἄλλους «νὰ ἀνησυχῶνε» ἐνῶ αὐτὸς ποτὲ δὲν ἔχει ἀνησυχήσει πραγματικὰ· *πλήττει* μόνο καὶ «*ἀνιά*» θανάσιμα γιὰτι καμμιά ὄρμη καὶ κανένα δημιουργὸ παλμὸ δὲ δοκίμασε ποτὲ του. Ρίλκε, Βαλερύ, Προύστ, καὶ ἄλλα ὀνόματα προφερμένα μὲ αἰσθητικὴ *ἀνάταση*, ἑλληνοφραντσέζικης προφορᾶς, δὲν εἴσατε τώρα μῆτε ταφόπετρες μέσα στὸ σκοτεινὸ καὶ ἀπίθανο Πάνθεο τῶν «ἀνησυχιῶν» τοῦ κ. Ἄλκη Θρύλου! Τὸν κριτικὸ μας τὸν συγκινοῦσε πραγματικὰ ὅσα ἔργα ἐκφράζονε τὴ θανάσιμη ἀνία, τὸ ἄδειο καὶ τὸ ἀνικανοποίητο τῆς ψυχῆς τοῦ ἀδύναμου, τοῦ στεῖρου ἀνθρώπου. Μὰ σὲ λίγο τὰ κρατᾶνε γιὰ αὐτὰ γιὰτι καὶ οἱ πιὸ στεγνὲς ψυχῆς δὲ μποροῦνε νὰ κρατᾶνε γιὰ πολὺ καιρὸ τὸ βάρος παρόμοιων ἔργων. Ὑποθέτω πὼς ὁ κ. Θρύλος θὰ εἶναι πολὺγλωσσος καὶ θὰ ἔχει καὶ μιὰ ἀξιοσημείωτη ἐγκυκλοπαιδικὴ μόρφωση, αἰσθητικὴ, φιλοσοφικὴ, κοινωνικὴ. Μὰ ποτὲ σχεδὸν δὲν ἦρθε σὲ δυνατὴ ἐπαφὴ μὲ τίς μεγάλες ἰδέες, ποτὲ δὲν ταράχτηκε ἀπὸ καμμιά ἠθικὴ, πνευματικὴ, θρησκευτικὴ κρίση, ποτὲ σχεδὸν δὲν προσηλώθηκε μὲ πάθος σ' ἕνα δυνατό ἰδανικὸ καὶ ποτὲ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς προχειρόλογης, συμβατικῆς καὶ ἀσυστηματοποιητῆς αἰσθητικῆς του δὲν ἔδειξε μιὰ προσωπικὴ δεξιότηνὰ, μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐαισθησία, μιὰ λεπτὴ ἐφευρετικὴ φράση. Δὲν ἀνησύχησε ποτὲ του ἢ τουλάχιστο δὲν ἀνησύχησε τόσο ἐντατικὰ, τόσο συγκλονιστικὰ ὥστε νὰ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα ἡ ἀνησυχία του αὐτὴ ἕνα δυνατό καὶ βιώσιμο ἔργο στὴ σφαῖρα τῆς κριτικῆς δημιουργίας. Δὲν ἔχει ἀκόμη—καθὼς βλέπουμε τώρα τελευταῖα—καθαρὴ ἐπίγνωση τῆς πνευματικῆς ἱεραρχίας, ἐκείνου δηλ. ποὺ λέμε ἠθικὴ ὑποχρέωση ὅταν ταξινομοῦμε τοὺς ἄλλους καὶ τοὺς μοιράζουμε βραβεῖα ἢ φύλλα πορείας. Σχολιάζει τὴν ποίηση τοῦ Ράντου—ποὺ κατὰ βάθος ὄχι μόνο δὲν τὴν παραδέχεται μὰ καὶ τὴν ἀποκρούει ἀγαναχτισμένος—μὲ μιὰ προφύλαξη εὐγενικὴ καὶ κάποιο κοινωνικὸ σέβας ἐπειδὴ ὁ Ράντος δὲν εἶναι μόνο *ποιητῆς* μὰ καὶ ἠχερὸ μιμπελὸ τῶν πλοῦσιων σαλονιῶν ποὺ στὴν εὐγενικὴ σαπίλα τους ἀνθίζει ὄψιμα ἕνας ἀπίθανος μὰ καὶ κάπως ὑστερόβουλος κομμουνισμὸς. Ἀντίθετα μεταχειρίζεται τὸν Δροσίνη μὲ κριτικὴ μικροπρέπεια καὶ μιλά μὲ τόσο κακὸ καὶ μοχθηρὸ ὕφος γιὰ τὸν Παλαμὰ ποὺ πάει κανεὶς νὰ πιστέψει πὼς ἡ εὐγένειά του δὲν εἶναι τόσο φυσικὸ ὅσο κοινωνικὸ ἀπόχτημα. Ἡ ἀναισθησία του, ἀθέλητη καὶ γι' αὐτὸ ἴσως ὄχι καὶ

τόσο αντιπαθητική, αυτή μάλιστα, είναι φυσική, και καμιά κοινωνική ανατροφή δεν την εμποδίζει να ξεμυτίζει κάποτε πίσω από μια φαινομενική πνευματική ψυχραιμία και μια αυτόκυριαρχία συμπεριφοράς.

"Ένας τέτοιος τύπος πνευματικού ανθρώπου που στην αρχή του φιλολογικού του δρόμου είχε κάποια προτερήματα και που αγάλια—αγάλια τὰ ἐκμηδένισε αφίνοντας τόπο στην ανάπτυξη παρασιτικών και αντιπνευματικών ιδιοτήτων, μου φαίνεται πως δεν είναι κατάλληλος για να εκπροσωπήσει τις ανάγκες της σύγχρονης κριτικής, και ακόμα, πως δεν είναι σε θέση να μελετήσει με κύρος και να τοποθετήσει όπως πρέπει τη νεοελληνική λογοτεχνία, έχτος ίσως από κάποια έργα που βρίσκουνε ανταπόκριση στις στενές και άβαθες προτιμήσεις του.

ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

ΘΑΝΑΣΗ ΠΕΤΣΑΛΗ

ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΑ ΣΕ ΓΙΑΛΙΣΤΕΡΟ ΧΑΡΤΙ

—«Je voudrais garder de se voyage quelques instantanés sur papier glacé».

B. d. V.

Αθήνα

Αύγουστος 3 και τέταρτο μ. μ.

Φαντάζεσαι την Ἀκρόπολη στις κλασσικές ἄσπρες γωνίες τῶν Προπυλαίων και στις χαριτωμένες εὐθείες τοῦ Ἐρεχθείου, πού κολυμποῦν στο χρυσό κόκκινο αὐγουσιάτικο φῶς τοῦ καταμεσήμερου και στο βαθύ γαλανό πέλαγος τῶν συννέφων πού λείπουν; Φαντάζεσαι τίς ἤρεμες γραμμές πού ἀνεβαίνουν οἱ ὑπώρειες τοῦ Ὑμητοῦ, ἀχνίζοντας μαβιά σκοῦρα χρώματα και πράσινα μαῦρα; Ἀνάμεσα ἀπό τίς κλεισμένες γρίλιες τῶν ἀνοιχτῶν παραθυριῶν διακρίνεις ἀνόχλητα τή δυσάρεστη ἀνηλιὰ τῶν ἀντικρινῶν τοίχων και τῶν χαμηλῶν πεζοδρομίων, και βλέπεις ἴσως πῶς ἀπορροφᾷ μόνη της κάθε κίνηση και κάθε θόρυβο. Καμιά φορά βέβαια τῆς ξεφεύγει κάποιο τράμ μέ μιὰ βαρειά στροφή, πού τρίζει και πονεῖ ὡς τή φωνή τίς ράγιες. Ἐσὺ ὁμως ξαπλωμένη γυμνή και μέ τὰ ἄκρα διεσταλμένα, σκέπτεσαι καλλίτερα μιὰ χλιαρή βροχή νά δροσίσει τό λινό σου κρεββάτι, ὦ φίλη...

Miramare (και ἔπειτα)

8 τὸ πρωῖ

Περνώντας μέ τή διεθνή ταχεία, ἐκλίσσα μέσα στο λευκό καστέλο τῆ μεσαιωνική μου ἀγάπη. Ἄσπρα και κόκκινα πανιά πετοῦν

άπάνω στην Αδριατική, και κάποτε άφριζουν τὸ πυχτὸ γαλανὸ τοῦ χρώμα καθὼς πηγαίνουν στὴ Δαλματία. Στὸ πλαϊνὸ διαμέρισμα τοῦ βαγονιοῦ κοιμᾶται ἀκόμα μιὰ Οὐγγαρίδα Ἑβραία ἀδύνατη καὶ ξανθιά. Ἡ ἀμαξοστοιχία χτυπάει τὸ ρυθμὸ τῆς ταχύτητάς της ἀπάνω στὶς γιαιλιτερές ράγιες μὲ τίς ἐξηνταδυὸ χαλύβδινες ρόδες, κάνοντας νὰ τρέμει ἀδιάκοπα καὶ νευρικὰ μιὰ πρωϊνὴ κούφια γαλήνη, καὶ σκίζει τὸ διάστημα ἀριστερὰ σὲ γαλανὸ καὶ δεξιὰ σὲ πράσινο, ἔτσι ποῦ ὅταν κυτᾶζει κανεὶς ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ διαδρόμου νὰ βλέπει μόνο τὸ γαλανὸ ἀπλωμένον στὸ γιαιλό, καὶ ὅταν ἀνοίγει τὸ τζάμι τοῦ διαμερίσματος μόνο τὸ πράσινο κρεμασμένον ἀπὸ τὰ δέντρα.

Βενετία

10 τὸ βράδυ.

Ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ πέτρινα χτισμένα κεντήματα, ὅπως ὁ οὐρανὸς ἀνάμεσα ἀπὸ φύλλα, τὸ πράσινο λαδί φόντο τῶν καναλιῶν. Στὴν πλατεῖα τοῦ Ἁγίου Μάρκου τὸ κῆμα τῶν γκριζῶν περιστεριῶν ποῦ ὀρμαεὶ καὶ περνᾷ ξυστὰ ἀπάνω μας. Οἱ καμπάνες χτυποῦν τὰ τέταρτα τῆς ὥρας· οἱ ὄρες σέρνονται σὰ γκόντολες· οἱ γκόντολες λιγνές καὶ εὐλόγιστες, ξαπλωμένες στὸ νερὸ σὰ γυναῖκες ποῦ περιμένουν, μένουν. Ὁ Μπάυρον—μετὰ τὸ Ριάλο—στά χέρια τῆς φίλης μου διαβάζεται μὲ τὸ λύκισμα τῆς γκόντολας. Οἱ μαρμαρίνοι Δόγες σιγοῦν μέσα στὸ παλάτι τους πίσω ἀπὸ ὀπτασίες σαρκικῶν Ἀμερικανίδων, ἐνῶ ὁ γκοντολιέρης μας κάθε τόσο ρίχνει μιὰ κραυγὴ σὰν κοράκι, καὶ μᾶς διηγεῖται ὅτι τὸ ἀπόγεμα κάποιος πνιγκε μέσα σὲ ἕνα ρηχὸ κανάλι.

Lido

τὸ δεῖλι.

Κοσμικὸ δειλινὸ χωρὶς κόσμον. Ἡ ἔρημη ἀμμουδιὰ πλημμυρισμένη καμπίνες στὴ γραμμὴ καὶ τέντες. Ἡρεμῆ, ἡ Ἀδριατικὴ χαϊδεύει συρτὰ τὰ νωθρὰ τῆς λόγια καὶ ἀνακατεύοντας τὰ δημιουργικὰ της νερὰ μὲ τὰ παστὲλ τοῦ ὀρίζοντα, φτιάχνει πολυτίμες ἀποχρώσεις, λιλά, λιλά γκριζο, λιλά πορτοκαλί, λιλά πράσινο, λιλά μῶβ, μῶβ, ποῦ ἀπάνω τους σέρνει τὰ μικρὰ ταξιδευτάρικα πανιά γιὰ νὰ τίς σβύσει καὶ νὰ τίς ἀλλάξει λίγο λίγο σὲ κόκκινα, κόκκινα πορτοκαλιά, κόκκινα γκριζο, κόκκινα κίτρινα, κίτρινα, ὥσπου νὰ φυσήσει πάλι ὁ ἄνεμος σὰ σύννεφο, νὰ σκεπάσει τὸ πλαῖσιον μὲ τὸ γκριζο-

μῶβ σουρούπωμά του καὶ νὰ μᾶς πάει στὸ Excelsior, ὅπου ἡ ὀρχήστρα προετοιμάζει τὸ ἀπογευματινὸ τῆς τσαί. Ἐνα πλοῖο ἄσπρο καὶ μικρὸ πηγαινεὶ ἀργὰ πρὸς τὸ Μουράνο. Ἀπὸ τὰ βάθη τῆς θάλασσας χύθηκαν στὴν ἐπιφάνεια καὶ ἀπλώθηκαν νερὰ πορφυρά, νερὰ βυσσινιά, νερὰ ροδι χρώμα, καὶ καθρεφτίστηκαν στὸν οὐρανὸ καὶ στὰ μάτια. Μοῦ εἶπες: «—Σήμερα, τὸ ἀπόγεμα εἶναι ἀπὸ ράτσα».

Lago Maggiore—Lago di Como

2 μετὰ τὸ μεσημέρι καὶ 9 τὸ πρωί.

Τὸ γαλανὸ μεσημέρι. Βουνά, νερά, οὐρανὸς γαλανός, γαλανὰ τὰ πάντα, ἡ ἀτμόσφαιρα γαλανὴ ὡς στὸ βάθος ὅπου ἀσπρίζουν οἱ Ἄλπεις. Ὁ οὐρανὸς ἀντικαθρεφτίζει τίς λίμνες, τὰ βουνά, καὶ οἱ λίμνες τὸν οὐρανὸ, ξεδιπλώνοντας στὸ εὐτυχισμένον τελλᾶρον τῆς ἀπόστασης (ὅπως στὴν ἀνάμνηση Lugano-Varese μὲ τὸ αὐτοκίνητο) σὰ μαβιὰ χρωματικὴ γκάμα, ἀπὸ τὸ πιὸ ἀχνὸ στὸ πιὸ ἀδιάφανον, τὸ φαῦλο κύκλον τοῦ γαλανοῦ. Βίλλες ἄσπρες νότες, ἀγάπες ποῦ πέρασαν τὰ δειλινὰ τους στὴν Isola Bella, μπουδιές ποῦ θυμίζουν ἐκεῖνη τὴ μουσικὴ ποῦ σχεδὸν κανένας δὲν τὴν προσέχει, περίπατοι πρὸς τὰ καταφύτια βουνὰ πέρα ἀπὸ τὴ γωνία τοῦ Bellagio καὶ τοῦ Λοκάρνο, μέσα στὴν ἄσπρη τέντα τῆς βάρκας, φέρνουν στὰ Ἰσκερά περιβόλια τῆς ἀκρολιμνιάς, γύρω ἀπὸ τὴν Pallanza καὶ τὸ Baveno, περίπατοι ποῦ τοὺς παρακολουθεῖ ὁ ἥλιος, πιστὰ δεμένος στὴ βάρκα ἀπὸ μιὰ ἀσημένια φωτεινὴ ἀντηλιά συρμένη ἀπάνω στὰ νερά.... Τὸ πρωῖνὸ γαλανὸ καὶ μιὰ ρόδινη ὀμπρέλα.

Δωζάνη—Montreux

10 1/2, τὸ πρωί.

Ὅταν τὸ λευκὸ πλοῖο ἀναψυχῆς ξεχώρισε ἀπὸ τὰ πράσινα φυλάγματα τῆς ἀποβάθρας στὴ λεία ἐπιφάνεια τῆς κρυστάλλινης λίμνης καὶ σύρθηκε μὲ τὴ μικρὴ του ὀρχήστρα ἀπάνω στὰ νερὰ ἔτσι μαλακά, ὁ περίπατος στοὺς ἔρημους ἀνηφορικὸς δρόμους τοῦ Ouchy μὲ τίς πράσινες βίλλες γεμάτες ἥλιο, ἦταν ἀλαφρὸς καὶ ἄκοπος. Μπορεῖ νὰ φαίνεται ἀντίκρου δροσερὸ τὸ Ἐνιαν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ, καὶ δεξιὰ στὸ βάθος ἡ γλαυκὴ ὀμίχλη τῆς λίμνης μὲ τοὺς ὑπόχρους ὄσμους τοῦ ἡλίου· μπορεῖ νὰ φαίνονται βουνὰ γαλανὰ σὰν οὐρανὸς πιὸ πυχτός καὶ νὰ ξεσποῦν σὲ κείνη τὰ χαμηλὴ καφέ· πράσινη κοιλιάδα ὅπου χάνονται τὰ τραῖνα. Ὡστόσο ἡ λεπτὴ ἡρεμία εἶναι

πιό έντακτη από την κίνηση, στην άσπρη παραλιακή δεντροστοιχία του Montreux, όπου μαζεύονται τα βήματά μας σά βότσαλα και πέφτουν στη λίμνη καθώς μέσα στη γαλανή γαλήνη μιὰς μοτέρνηας φαγιέντσας.

Ἄεροδρόμιο Berck-Plage

5 1/2 μ. μ.

Πράσινο, πράσινο γκριζο, γκριζο. Παντοῦ χορτάρι και ὁ ὀρίζον-τας κλείνει με λόφους ἀπό ἄμμο καφέ με γάλα. Στόν ἀεροπορικό σταθμό ἀντί σημαία ἕνας μακρὺς ἀσκός κόκκινος και ἄσπρος, ὅπου συγκεντρώνεται ἀλαφρὸς ἄνεμος γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ τις δυὸ ἀνοιχτές του ἄκριες. "Ἐνα μαθρο σημεῖο γενιέται στόν οὐρανό, μεγαλώνει, σχηματίζεται, γέρνει, γίνεται ἀεροπλάνο και προσγειώνεται. Ἀνοίγουν μιὰ πόρτα και βγαίνει ἕνας "Ἀγγλος (:) με plus-four's και ἐξαιρετικά φαρδιές σόλες στά παπούτσια. "Ἐνα ἀμάξι 38 H. P. περιμένει με τὴν κυρία B. d. V. πού με ρωτάει πῶς προτίμησα αὐτὴ τὴν ἐποχὴ γιὰ ἕνα τέτοιο ταξίδι. Ἀλλὰ οἱ πέντε ἔλικες τοῦ Hundley-Paidge, ἀφότου ἀπομακρύνθηκαν, γυρίζουν δαιμονισμένα μέσα στά αὐτιά μου.

Le Touquet—Paris-Plage

5 μ. μ.

Στό πόλο ἔχει μάτς πόλο· στόν ὠκεανὸ παίζου οὐώτερ-πόλο με χτυπητά μαγιώ και μονόχρωμες σκούφιες. Μισὸ χιλιόμετρο ἀφρὸς χωρίζει τὴ θάλασσα ἀπὸ τὴν ἀμμουδιά ὅπου φυτρώνουν στείρες καμπίνες. Ἐδῶ τὸ ἄλογό μου ἔχει τὰ χρώματα τῆς βίλλας πού ἀγαπῶ και εἶναι νορμανδικὸ ὄσο και κείνη. Ἀποκρίθηκα στὴν ἐρώτηση τῆς κυρίας B. d. V.: «—Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀγαπῶ. Τὸ καλοκαίρι ἢ φύση εἶναι έντακτη». Ἀπὸ τὸ κοσμικὸ δάσος τῶν πεύκων, τῶν ἐπασύλων και τῶν δεντροστοιχιῶν, τὸ ὑγρὸ πράσινο πού μυρίζει νωπὸ ξύλο με χῶμα σάν τσαί με τῶστ, πηγαίνω στόν καφετὶ κοσμοπολιτισμένο ὠκεανὸ τῶν διεθνῶν λουτρῶν, ὅπου ὁ ἄνεμος νοτίζει τὸ πρόσωπο και τὰ χέρια με ἄφθοιο ἀλάτι.

Palace...

(Κοσμοῦπολη)

Ἐδῶ ὅπου ἔχουν συγκεντρωθεῖ ὄλες οἱ ράτσες τῶν τόπων, και οἱ τύποι ὄλων τῶν φυλῶν πού ἄλλοτε εἴχαμε ἐπιθυμήσει νὰ γνωρί-

σομε, ἐδῶ ὅπου οἱ Ἀγγλοσάξωνες ξυπνοῦν ἀργὰ με τὸ πρωινό τσαί γιὰ τὸ τένις, και οἱ Λατίνοι τῆς Ἀμερικῆς κοιμῶνται ἀργὰ με τὸ χάλκινο και ἔλαστικό μεταπολεμικὸ χορὸ, στό μαρμάρινο χῶλλ ὅπου κάθονται βαρειές ἀναπαυτικές πολυθρόνες και ὅπου τὰ ἤλεκτροφώτιστα κλουβιά τῶν λῖφτ ἐξάπτουε, σάν καβουρντισμένα μύγδαλα, τὴ φυγὸκεντρη δίψα τοῦ σημερινοῦ ταξιδιοῦ, εἶτε στίς "Ἀλπεις εἶναι, εἶτε σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς ὑπεραιμικούς παγκόσμιους ἐγ-κέφαλους τῆς Εὐρώπης (ἀνάλογα με τὴν ἐποχὴ), εἶτε στό παραθαλάσσιο διεθνὲς κοσμικὸ κέντρο, τὴν ὑγρὴ ὥρα ὅπου στοὺς μακρυνούς μαλακούς διαδρόμους με τις ἄσπρες πόρτες διασταυρῶνουνται ἐκείνοι πού φεύγου με κείνους πού φτάνουν, και ἐφάπτονται, συχνὰ συμπατριώτισσες, οἱ πολύχρωμες ἐτικέττες τῶν ἀποσκευῶν τους, οἱ γκορὺ με τις ἄσπρες στολές και οἱ θυρωροί με τὰ μπλεγμένα κλειδιά φρουροῦν με ἀδιαφορία και συμφέρον τὴν ἀνάμιξη ἐφήμερων συναντήσεων ὄλων τῶν χρωμάτων, ὄλων τῶν χρημάτων και ὄλων τῶν ἀποχρώσεων...

Φεβρουάριος 1928

ΓΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ

ΟΙ ΝΕΕΣ ΗΘΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟ ΜΕΤΡΟ ΚΑΙ Η ΑΜΟΙΒΗ ΤΗΣ

1. Οί ὀρθόδοξοι Οἰκονομολόγοι κατατάσσουν τὴν ἐργασία ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς συντελεστὲς τῆς παραγωγῆς. Ὁ Μάρξ τὴ θεωρεῖ ὡς τὸ μοναδικό. Καὶ οἱ δύο ἴσως νάχουν δικη, τοῦλάχιστον θεωρητικῶς ὁ δεύτερος καὶ τεχνικῶς οἱ πρῶτοι. Ἐκεῖ πού καὶ τὰ δύο μέρη ἀσφαλῶς ἔχουν ἄδικο εἶναι ὅταν ἀπαιτοῦν νὰ ὑποτάξουν ἀλύγιστα καὶ γιὰ πάντα τὴν ἀνθρωπότητα στὴν θεωρία τους καὶ στὴν τεχνικὴ τους πράγματα, πού βρεθῆκανε γιὰ νὰ ὑπηρετοῦν τὸν ἀνθρώπο στὶς ἐπιστημονικὲς ἐρευνὲς του καὶ ὄχι γιὰ νὰ δυναστεύουν τὴν κοινωνικὴ ζωὴ του.

Μόνο ἡ βαθύτερη, ἡ φιλοσοφικὴ μελέτη τῆς ἔννοιας τῆς ἐργασίας μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ νὰ βροῦμε τὴν ἀληθινὴ σημασία της, νὰ καθορίσουμε τὴν ἀξία της καὶ νὰ ρυθμίσουμε τὸ μέτρο της ἀνάλογα μὲ τὶς συνθήκες καὶ τῆς περιστάσεις κάθε ἐποχῆς, κάθε φάσης τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης. Ἔτσι μόνο μποροῦμε νὰ χαράξουμε τὰ θεωρητικὰ καὶ τεχνικὰ ὄρια τῆς σίγουρα καὶ καθαρὰ, μὰ ὄχι ἀπόλυτα, γιὰτὶ τὸ τελευταῖο θάταν μάταιη προσπάθεια προκειμένου γιὰ κοινωνικὰ φαινόμενα.

2. Ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου στὴν κοινωνία ἔχει δύο σκοποὺς : Ὁ ἓνας εἶναι νὰ προμηθεύσῃ στοῦτο ἄτομο τὰ μέσα νὰ ζήσει, ὁ ἄλλος νὰ συντελέσῃ στὴ γενικὴ πρόοδο. Σὲ ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἐργασίας οἱ δύο αὐτοὶ σκοποὶ συνυπάρχουν. Ἀπὸ τὸν πιὸ ταπεινὸ χειρόνακτα, ἕως τὸν ποιητὴ, τὸν παιδαγωγὸ καὶ αὐτὴ ἀκόμη τὴ μητέρα, ὅλοι περιμένουν ἀπὸ τὴν προσπάθεια τους ὡς ἀναπόδοσι νὰ ζήσουν, μὰ συνάμα κάθε μιά ἀπὸ τὶς προσπάθειες αὐτὲς προσθέτει ἓνα λιθάρι στὴν ἀτέλειωτη οἰκοδομὴ τῆς προόδου. Ἄν χρειάζεται καὶ καὶ ἀποδείξει γιὰ τὴν ὀλοφάνερη αὐτὴ ἀλήθειά, δὲν ἔχομε παρὰ νὰ ρίξουμε μιά ματιὰ στὴν ἱστορία μας, τὶς ἀρκετὲς χιλιάδες χρόνια πού τὴν ξέρομε, καὶ θὰ δοῦμε πὼς κανένα εἶδος ἐργασίας δὲν

ἐστάθηκε περιττό καὶ ἀχρεῖαστο γιὰ νὰ γίνουε τὰ μεγάλα δημιουργήματα πούσ μᾶς δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερηφανευόμαστε πὼς εἴμαστε ἄνθρωποι. Καὶ ἂν θέλωμε καὶ παράδειγμα, πρόχειρος εἶναι ὁ Παρθενώνας, πού δὲν θὰ μπόρουσε νάχει γίνεῖ ἂν δὲ δούλευε ὁ σκλάβος πού κουβαλοῦσε τὶς πέτρες, ὁ Ἴκτινος καὶ ὁ Φειδίας πού κόντεψαν νὰ δώσουν στὶς πέτρες ψυχὴ, καὶ ὄλη ἡ ἀπειρία τῶν ἄλλων πού ἦσαν τὰ ἀπαραίτητα σκαλοπάτια τῆς θεώρατης αὐτῆς σκάλας, μὲ τὸν λατόμο στὴ βάση καὶ τὸν καλλιτέχνη στὴν κορυφή.

Ἡ κάθε ἐργασία λοιπὸν ἔχει δύο ἔννοιες, τὴν ἀτομικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ. Ἀμέσως μετὰ τὴ διαπίστωση αὐτὴ, ἔρχεται μιά ἄλλη : Τὸ πὼς σὲ κανένα εἶδος ἐργασίας οἱ δύο ἔννοιες δὲν εἶναι ἰσοδύναμες ἀλλὰ στὸ ἓνα ὑπερτερεῖ ἢ μιά καὶ στὸ ἄλλο ἢ ἄλλη. Δηλαδή στὸ κάθε εἶδος ἐργασίας εἶναι διαφορετικὸς ὁ βαθμὸς πού χρησιμεύει στὸ ἄτομο ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ στὴν κοινωνία ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἀκόμη ἀπλούστερα, ἄλλη ἐργασία ὑπηρετεῖ περισσότερο τὸ ψωμὶ τοῦ ἀτόμου καὶ ἄλλη τὴν ἰδέα τῆς κοινωνίας. Καὶ αὐτὸ τὸ ἀξιῶ εἶναι ὀλοφάνερο καὶ πασιγνωστο ἀπὸ τὴν πειὸ στοιχειώδη παρατήρηση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ νὰ τὸ τονίζει κανεὶς εἶναι ἀπαραιτήτο. Ἔτσι φθάνουμε σὲ μιά σπουδαία ἀπορία. Ἀναμεταξύ τὶς δύο ἔννοιες πού ἔχει ὑποχρεωτικὰ κάθε εἶδος ἐργασίας ὑπάρχει καμιά σχέση; καὶ ποιὰ : εὐθείας ἢ ἀντίστροφης ἀναλογίας ; Κάθε ἄνθρωπος μὲ τὴν κοινὴ πείρα εἶναι σὲ θέση νὰ ἀπαντήσῃ πὼς βέβαια ὅσο περισσότερη ἰκμάδα τῆς ἐργασίας ἀπορροφᾶται πρὸς χάρη τοῦ ἀτόμου, τόσο ὀλιγότερη μένει γιὰ τὸν κοινωνικὸ προορισμό. Καὶ ἔτσι μπορεῖ νὰ τεθεῖ ἀκόμη ἓνα ἀξιῶμα : Οἱ δύο ἔννοιες τῆς ἐργασίας βρίσκονται ἀναμεταξύ τους σὲ σχέση ἀντιστρόφως ἀνάλογη.

Δύσκολα θὰ βρεθεῖ κανεὶς νὰ διαφωνῆσῃ πὼς οἱ κανόνες αὐτοὶ εἶναι ἀλήθειες ἀπλὲς καὶ φανερὲς. Μὰ ὡστόσο ὑπάρχει δυστυχῶς ἀνάγκη νὰ ἐπαναλαμβάνονται, ἀφοῦ μιά ὀλόκληρη τάξη ἐπιστημόνων, οἱ οἰκονομολόγοι, ποτὲ δὲν τὶς πρόσεξαν. Προορισμένοι νὰ μελετήσουν ἓνα ἀνθρώπινο φαινόμενο, ἐξέχασαν ἐν τούτοις νὰ σηματούσῃ πρῶτα μιά πλατεῖα καὶ γενικὴ ἰδέα τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἀντίθετα ἐπῆραν γιὰ ἀφετηρία μιά στενὴ πλευρὰ ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις τῆς. Προσηλώθηκαν ἀποκλειστικὰ στὴν ἀτομικὴ ἔννοια τῆς ἐργασίας, τὴν οἰκονομικὴ ἐργασία, ὅπως τὴ λένε, χωρὶς νὰ λάβουν ὑπ' ὄψη τους ἂν ἢ μορφή αὐτῆ τῆς ἀνθρώπινης δράσης ἔχει σχέση μὲ ἄλλες καὶ ἂν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἐντελῶς ἀπ' αὐτὲς καὶ νὰ μελετηθεῖ ἀπομονωμένη. Πῆραν τὸν ἄνθρωπο γιὰ ἓνα συνειθισμένο ζῶο πού ἔχει κύριο προορισμό — νὰ συντηρηθεῖ ὡς ἄτομο στὴ ζωὴ, ἀδιαφορώντας γιὰ τοὺς πλαγινούς του καὶ γιὰ τὸ μέλλον

του συνόλου. Ύστερα από τέτοια φοβερή παρεξήγηση ούτε αυτοί που την έκαναν ούτε μετς οι άλλοι πρέπει να παρεξενευόμαστε γιατί η Έπιστήμη της Οικονομολογίας πέφτει από σφάλμα σε σφάλμα και από άποτυχία σε άποτυχία.

3. Άλλα άν οι άρμόδιοι όδηγοί του σφάλλου, ό άνθρωπος όμως ένσυνειδήτητα ή ύποσυνειδήτητα αδιάφορο, έχει συναίσθηση του άληθινού πεπρωμένου του και παρ' όλες τις κοκές όδηγίες, δέν χάνει ποτέ από τό βλέμμα του τόν άντικειμενικό σκοπό του και δέν παρεκλίνει από την κεντρική γραμμή της κατεύθυνσης του. Γιαυτό χιλιάδες τώρα χρόνια μέ αφάνταστη έπιμονή και σταθερότητα ένα πράγμα επιδίωξε: Πώς να κάμει την άτομική εργασία, αυτή που χρησιμεύει για τη συντήρηση του σαρκίου του, όσο τό δυνατό άπλούτερη και εύκολότερη, ως να ξοδεύει όσο τό δυνατό λιγότερη δυναμικότητα για την προμήθεια των μέσων της φυσικής του ζωής, πώς να ζήσει όσο τό δυνατό άνετώτερα με τη λιγότερη δυνατή θυσία της δράσης του γι' αυτό. Η πρόστυχη σκέψη πώς αυτό συμβαίνει από φυσική νωθρότητα διαψεύδεται άλύπητα από την Ιστορία που μαρτυρεί πώς όσάκις ό άνθρωπος επέτυχε την άνεση και την ευζωία, όχι μόνο δέν έφηούχασε αλλά τό έναντίο τότε άκριβώς ρίχτηκε με περισσότερη όρμη στα έργα της κοινωνικής προόδου και μόνο τότε κατώρθωσε να φθάσει στα άνώτερα και ύψηλότερα δημιουργήματά του. από τό όποια κανέναν λαός φτωχός και πεινασμένος δέν κατώρθωσε ποτέ να αφήσει στους άπογόνους του.

Για να φθάσει ό άνθρωπος στην άνεση, για να περιορίσει την άπαγόληση στην άτομική εργασία έκαμε άγώνες σκληρούς και ματωμένους και έχρησιμοποίησε όλους τούς τρόπους και όλα τά μέσα. Έκμεταλλεύθηκε τη φύση και τά άλλα ζώα και τόση ήταν ή πίεση της τάσης του αυτής που δέν έδίστασε να εκμεταλλευθεί και τούς όμοιους του, ό άνθρωπος τόν άνθρωπο, ό Ισχυρότερος και έπιτηδειότερος τόν άσθενέστερο. Μυριάδες τόνοι ιδρώτες και αίμα, μακάβριες θυσίες άπέραντες για την εύκολοζωία, που άνοίγει τούς φωτεινούς όρίζοντας για τό πνεύμα και έλευθερώνει την ψυχή για τίς εύγενικές άνωψώσεις.

4. Ήρθε καιρός που ήρχισε να φαίνεται ή χαραυγή. Η Μηχανική έφευρέθηκε και άλματικά έτελειοποιήθηκε. Ό άνθρωπος έδάμασε την άλλη φύση. Με τά σατανικά έφευρηματά του την έκαμε δουλεύτρα του. Με ένα ελάχιστο ποσό δικής του δύναμης μπορεί να θέσει σε κίνηση άπειρες άλλες δυνάμεις. Σχεδόν δέν χρειάζεται πιά άλλη δική του δύναμη παρά μόνον μιá άπλη έπιβλεψη. Και ή έννοια της άτομικής εργασίας περιορίζεται στο ελάχιστο. Η δυναμικότητα του στο μεγαλύτερό της μέρος μπορεί επί τέλους να στραφεί στα

εύγενέστερα πεδία της κοινωνικής έννοιας της εργασίας, εκεί που είναι τά ιδανικά του. Όταν τό ψωμί του, ή κατοικία του, ή φορεσιά του γίνονται κατά μέγιστο μέρος με ξένη μηχανική ένέργεια, ή δική του θα διατεθεί στην Έπιστήμη, στην Τέχνη, σε όλα εκείνα τά είδη εργασίας που πλεονάζει μέσα τους τό κοινωνικό στοιχείο. Κι' εκτός αυτού θα φύγει από την ψυχή του ό φοβερός έφιάλτης της ανάγκης να εκμεταλλεύεται τούς όμοιους του, γιατί αυτή ή άπάνθρωπη ανάγκη έλειψε με την άφθονη δύναμη που μαζεύτηκε από την άψυχη φύση με τίς Μηχανές.

5. Αυτές είναι οι έλπίδες που άρχισαν να χαμογελούν στον άνθρωπο στη χαραυγή της νέας έποχής, σύμφωνα με την καινούργια κατάσταση που δημιούργησε ή τελειοποίηση και επέκταση της μηχανής. Τι έγινε όμως στην πραγματικότητα; Δυστυχώς άκριβώς τό αντίθετο από ό,τι ήταν ένδειχθέν. Αντί να γίνει γοργά ή προσαρμογή με περιορισμό του ποσού και του χρόνου της άτομικής εργασίας, της οικονομικής, ό άνθρωπος ώθείται από όλες τίς μεριές να εργάζεται οικονομικά με ένταση σχεδόν περισσότερο από τό παρελθόν.

Πριν να δούμε γιατί αυτό τό άνάποδο συμβαίνει και πώς μπορούμε να ξαναβρούμε τόν ίσιο δρόμο, άς εξετάσουμε τί άποτελέσματα έχει.

Πρώτο με τό να κρατούμε έξωγκωμένο τό ποσοστό της άνθρώπινης προσπάθειας για την οικονομική εργασία, πιέζομε κατ' άνάγκη χαμηλά τη στάθμη της κοινωνικής εργασίας. Στην αντίρρηση πώς αυτό συνέβαινε και κατά τό παρελθόν, δίδεται ή άπάντηση πώς ή θυσία τότε είχε δικαιολογία την αναπόφευκτη ανάγκη που δέν ύπάρχει σήμερα. Γιατί ένώ τότε όλες σχεδόν οι άτομικές δυνάμεις του ανθρώπου μόλις άρκοϋσαν για να του δημιουργήσουν όρους στοιχειωδώς καλής ζωής, σήμερα οι δυνάμεις της μηχανής παρέχουν άνεξάντλητες πηγές για να ικανοποιήσουν τίς άπαιτήσεις μιáς άνετης διαβίωσης στον πλανήτη μας. Όστε σήμερα ή θυσία είναι άσκοπη και περιττή.

Δεύτερο ό άντίκτυπος στην μηχανή δέν είναι καλύτερος. Γιατί ένώ έπρεπε να τη θεωρούμε ένα εύπρόσδεκτο αντικαταστάτη μας, όσο έπιμένουμε να δουλεύουμε έντατικά, καταντάει να τη φέρνουμε σε θέση ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΟΥ μας. Κι' έτσι από εύλογία του Θεού μας γίνεται κατάρρα! Και τη μισούμε, και σε πλήθος περιπτώσεις άγωνίζομαστε να την περιορίσουμε, να έμποδίσουμε την επέκτασή της, γιατί φοβόμαστε. . . . μήν μας αντικαταστήσει! Και πετυχαίνουμε όχι σπάνια αυτό τόν άθλο άνακολούθιας: Να διώξουμε τη

δύναμη που έρχεται να μας ξεκουράσει! "Όσοι δεύτερη μεγάλη ζημία: καθυστερούμε την ανάπτυξη της εφεύρεσης που είναι δικό μας έργο και δική μας συνάμα ευεργεσία.

Τρίτο. Μήπως τουλάχιστο γίνεται καλό συνολικά στην ίδια την οικονομική εργασία και σ'αυτούς που την καταβάλλουν; Έδω είναι που έπέρχεται ή καταστροφή που χωρίς καμιά υπερβολή μπορεί να ονομαστεί μακελειό. Ίδου πώς συμβαίνουν τα πράγματα: "Η αύξηση ή ελάττωση του συνολικού ποσού οικονομικής εργασίας δεν έχει πιά σήμερα μόνον τη σημασία που είχε στο παρελθόν, μά πολύ μεγαλύτερη. Γιατί κάθε ανθρώπινη δύναμη που μπαίνει σε ενέργεια, με τα μηχανικά μέσα όχι δεκαπλασιάζεται αλλά και εκατονταπλασιάζεται. Και έτσι κάθε ένταση της οικονομικής εργασίας φέρνει απότομα μεγάλη άφθονία του έμπορεύματος αυτού στην αγορά, για να μιλήσωμε την καθιερωμένη γλώσσα των οικονομολόγων που αντιπροσωπεύει τη νοοτροπία πώς και η εργασία του ανθρώπου είναι ένα έμπορεύμα υποκείμενο στο γνωστό νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Και επειδή στον κύκλο των οικονομικών φαινομένων όπου κατατάσσουν άκομη την εργασία του ανθρώπου, η νοοτροπία αυτή επικρατεί χωρίς αίσθηματολογία και ευγενικότητα, είναι φυσικό αυτή την άφθονία εργασίας κάποιος να θελήσει και να μπορέσει να έκμεταλλευθεί. Και όσο πιο ένταξημένη είναι η εργασία και επομένως μεγαλύτερη ή υπεραφθονία της, τόσο εύκολότερη και δυνατότερη είναι έπόμενο να γίνεται ή έκμετάλλευσή της. Με άλλα λόγια εύκαιρία για ένα άπάνθρωπο άναχρονισμό, χειροτερεμένο από την παρουσία της μηχανής. "Ο άνθρωπος ώπλισμένος με τη μηχανή συναγωνίζεται τον έαυτό του. "Ο έπιτήδειος βρίσκει τον καιρό να πιπιλήσει και τον άνθρωπο και τη μηχανή! Και έτσι ενώ ή απόδοση της εργασίας σε προϊόντα μεγαλύτερα τεράστια, ή ανταπόδοση που έχει για τον ίδιο τον εργαζόμενο μικραίνει άπελπιστικά. Καθρέφτης τό ήμερομίσθιο που ξεπέφτει μολονότι οι ώρες της εργασίας όχι μόνο μένουν οι ίδιες μά και σε πολλές περιπτώσεις αυξάνουν. "Επί τέλους ό έξευτελισμός της άτομικής εργασίας φθάνει στο μη περαιτέρω. Καταντά άχρηστη σ' αυτόν που τη διαθέτει. Μυριάδες μυριάδων ανθρώπων θέλουν και προσπαθούν να δουλέψουν μάταια όμως γιατί δουλειά δε βρίσκεται. Τό ελάττωμα του συστήματος άποδεικνύεται έτσι έμπράκτως με μία «είς άτοπον άπαγωγή». "Η εργασία που άγωνιστήκαμε να στίψωμε τον άνθρωπο να δώσει, φανερώνεται στο τέλος από άλλη μεριά πώς περισσεύει. "Όλες οι ζημιές που έν τώ μεταξύ γινήκανε στην κοινωνική εργασία, στη μηχανή, στην βιοπάλη, κι' άλλες

οί φοβερές φυσικές θυσίες και ήθικές άβαρίες που χρειασθήκανε άποδείχονται μάταιες και άσκοπες.

Δέν εξετάζουμε την έπίδραση που μπορεί να έχει ή υπεράνταση της ανθρώπινης εργασίας στην ανθρώπινη κατανάλωση, γιατί αυτά τα δυό ζητήματα δέν είναι πιά στη σχέση της άλληλεπίδρασης και αναλογίας που ήσαν άλλοτε. Τώρα χωρίσανε από την κολοσσιαία έπίδραση της παρέμβασης της μηχανής που είναι σε θέση σχεδόν μονάχη της και κάθε μέρα γίνεται περισσότερο ίκανή να έξυπηρετεί την κατανάλωση. Και γιαυτό καθημερινώς θά ελαττώνεται ή έξάρτηση της τελευταίας από την εργασία του ανθρώπου, γεγονός που είναι επίσης πολύ φανερό μά δέν λαμβάνεται ύπ' όψη και δέν έκτιμάται συνήθως όπως πρέπει από τους ειδικούς. "Ο κανόνας που βγαίνει από την παρατήρηση αυτή δέν άφορά τό ποσό της ανθρώπινης εργασίας αλλά πολύ περισσότερο την ανταπόδοση που της άνήκει, και θά τον αναπτύξουμε παρακάτω.

6. Τώρα ήρθε ή σειρά να έρευνησουμε γιατί στο εργατικό μας πρόγραμμα έπιμένουμε να ακολουθοϋμε τό δρόμο που ψέρνει σε τόσο φανερές και μάταιες συμφορές.

"Ας δοϋμε πρώτα τί λένε οι ειδικοί, οι οικονομολόγοι. Στην άρχή κανένας δέν τολμοϋσε να άναγνωρίσει πώς ή πολλή εργασία μπορεί και να βλάπτει. Γιατί ύστερα πώς θά στεκόντανε στα πόδια του τό άξίωμα πώς ή εργασία του ανθρώπου είναι ένας από τους τρεις ή και ό μόνος συντελεστής της παραγωγής; "Απάνω σ' αυτό τό άξίωμα ή μέθοδος των τριών άποδεικνύει πάντοτε πώς όσο περισσότερη ή εργασία, τόσο περισσότερη ή ώφέλεια. Πώς λοιπόν να άνοιξουμε τα μάτια μας και να δοϋμε την άλήθεια, δταν άπάνω στον άνθρωπο θέλωμε να εφαρμόσουμε τα φυσικά και τα μαθηματικά μας; Ψηλά λοιπόν ή σημαία των άξιωμάτων και γαία πυρί μιχθήτω! "Η πραγματικότητα όμως, είτε τη βλέπουμε είτε δέν τη βλέπουμε προχωρεί άμείλικτα. "Ετσι οι οικονομολόγοι άναγκάστηκαν να άρχίσουν να άναγνωρίζουν έμμεσα την άλήθεια, λέγοντας τον τελευταίο καιρό: Ναί μέν πρέπει να προσαρμοσεί ή εργασία στους νέους δρους της ζωής, αλλά ή προσαρμογή αυτή δέν είναι δηθεν εύκολη. Και ξέρετε γιατί; "Η μηχανική πρόσδος έγινε τόσο ραγδαία που ό άνθρωπος δέν μπορεί να...τήν παρακολουθήσει! "Ωραία δικαιολογία! "Ο άνθρωπος με τό πνεϋμα του στάθηκε ίκανός να δαμάσει τις φυσικές δυνάμεις, να τις δεσμεύσει μέσα σε σίβηρα με τα όποια τις ρυθμίζει και τις κινεί κατά βούληση, κατώρθωσε δηλαδή να παίρνει από τη Φύση όση και όποια δύναμη του χρειάζεται, έπέτυχε μ' άλλα λόγια αυτό που άμέτρητες γενεές προ-

γώνων του μόνο τούς θεούς θεωρούσαν ικανούς να κάμουν. "Έγινε Ισόθεος. Καί αυτός πού έτσι έφθασε τό θεϊτό, αυτός ό ίδιος άνθρωπος, κατά τούς οικονομολόγους, είναι ανάξιος να έπωφεληθεί από τις ανάγκατες συνέπειες, δέν γνωρίζει πού και πώς θα χρησιμοποιήσει τά άποκτήματά του για να τόν ξεκουράσουν. Αυτή ή λογική έχει την άξίωση να λέγεται άτράνταχτη, έπιστημονική." Αν άπαντούσε κανείς πώς με μιά άπληρ συνεννόηση τών πολιτισμένων Κρατών και μ' ένα έσωτερικό νόμο στο κάθε Κράτος για πεντάωρη ή έξάωρη π. χ. εργασία, ή λύση και ή Ισορροπία θα γινόταν πραγματικότητα, θα κινδύνευε να άκούσει πώς αυτά είναι ούτοπία! Θα δοίμε παρακάτω ποιοί είναι οι άληθινοί λόγοι πού κακοπαθαίνει τόσο ή λογική. "Έδω άρκει να διαπιστώσουμε πώς με τό να μάς φαίνονται ούτοπιες και παραλοιοιομοί οι πιο άπλές άλήθειες καταστήσαμε στην άθλιότητα πού παραδέρνομε τά τελευταία χρόνια ένώ μπορούσαμε να είμαστε εύτυχιόμένοι.

Μά κι' αν δεχόμαστε για μιά στιγμή σύμφωνα με τη θεωρία τών οικονομολόγων πώς ή άπότομη προσαρμογή συνολικά είναι άδύνατη, όμως άφοδ μιά φορά αναγνωρίζεται αναγκαία, φυσικά θαπρεπε τουλάχιστο να επιδιώκεται τμηματικά. "Αν δέν μπορεί ή ήμερησία εργασία τών 9 ή 10 ώρων να γίνει ένα πρωτό πεντάωρο ή έξάωρο, όμως θα ήταν έπιβεβλημένο να κοπεί μιά ώρα τόν ένα χρόνο και μιά τόν άλλο και ούτω καθεξής. Καί όμως 4—5 χρόνια τ'όρα λυσάσει, ό παροξυσμός της κρίσης και της άνεργίας, μητ' ένα βήμα δέν έγινε πρός αυτή την κατεύθυνση. Γιατί; "Έδω παρεμβαίνει ένας άλλος παράγοντας: "Ο κεφαλαιούχος τού όποιου ένδιαφέρει να μάθωμε τις σκέψεις και τη στάση στην κρίση αυτή μεταβατική περίοδο. Δέν είναι θέμα ούτε καιρός έδω να έξετασθεϊ αν είναι σωστό τά χρήματα, τά κτήματα και ό άλλος κινητός και άκίνητος πλοτός να γίνονται άντικείμενο ίδιοκτησίας τού άτομου. "Αν ήταν άπαραίτητο, άπέναντι στο αίώνια έπίμαχο αυτό πρόβλημα να διαλέξω μιά θέση, θα έλεγα ότι για πολλούς αιώνες άκόμη μοφ φαίνεται άναπόφευκτη ή ίδιοκτησία, και θάφερνα μιά μοναδική δικαιολογία: "Η άνθρωπότητα δέν είναι άκόμη σε θέση να στερηθεϊ τόν άνθρωπότητα πού δέν μπορεί παρά να είναι και κεφαλαιούχος, ή να έχει την πιθανότητα να γίνει.

"Αλλά όσο για τη μηχανή, όμως αυτή πρέπει να ξεχωρίσει. Αυτή δε είναι συνειθισμένο κεφάλαιο και πολύ κακά την κατατάσσουν σ' αυτό τό είδος. "Η μηχανή κάνει δουλειά ανθρώπου, είναι ένας άνθρωπος χωρίς ψυχή, έξάρτημα άναπόσπαστο της έμψυχης οντότητας πού τη βρήκε και πού τη διεύθυνε. Συμπληρώνει τόν άνθρωπο και τόν άντικαθιστά στην οικονομική δράση. Σ' αυτόν και μόνο ως

σύνολο, στην άνθρωπότητα και όχι στους ανθρώπους μπορεί και πρέπει να άνήκει, αυτή και ή ώφέλειά της. "Όπως δέν θα μπορούσε τό πρωτόγονο κυνηγετικό τόξο να γίνει κεφάλαιο έκμεταλλεύσιμο σε χέρια ενός πού θα έμάζεψε πολλά τέτοια τόξα, έτσι δέν επιτρέπεται και σήμερα ούτε τά τελειότερα μηχανήματα να δίνουν ώφέλειες παρά μόνο στην δλότητα εκείνων πού τά κινούν και τά δουλεύουν. Κάθε ύποδούλωση της μηχανής σημαίνει ύποδούλωση τού ανθρώπου γιατί οικονομικάς ό άνθρωπος και ή μηχανή έχουν ίδιες σχεδόν ικανότητες και ιδιότητες και όποιος κυριέψει τη μηχανή γίνεται κατ' ανάγκη και ρυθμιστής της εργασίας τού ανθρώπου. "Ετσι λοιπόν όποιος έχει σκλάβο τη μηχανή έχει σκλάβο και τόν άνθρωπο. "Ο άπαίσιος θεσμός της δουλειάς ξανααναγορίζεται με σκληρότερη μορφή όταν ή μηχανή μπορεί να γίνει ιδιοκτησία και κεφάλαιο.

Καί όμως ό έπιχειρηματίας έβαλε τό χέρι στη μηχανή, και κρατώντας τη μηχανή, έτσι άντικρύζει τό πρόβλημα της εργασίας: πρώτο γενικάς δέν τού είναι συμπαθητική ή ιδέα τού μετριασμού τών ώρων εργασίας γιατί από ένστικτο φοβάται και δειλιάζει να αφήσει να λιγοστεύει ή πηγή πού δίδει τη ζωή στη μηχανή, τη δική του μηχανή. "Υστερα όταν τού εξηγηθεϊ ότι, αντί ένας άνθρωπος να κινεί τη μηχανή 10 ώρες, κάνει τό ίδιο να τήν κινούν δύο, ό καθένας από 5, βέβαια θα τό παραδεχθεϊ, αλλά (σ' αυτό τό, αλλά εϊ, ναί ό μεγάλος κόμπος) θα θεωρήσει αναγκαία συνέπεια και τόν άνάλογο μετριασμό τού ήμερομισθίου στο μισό. Αυτός βλέπετε από τό ένα μέρος έξακολουθεϊ να θεωρεί τόν άνθρωπο ίδρώτα ως έμπόρευμα, πού σωστό και δικαιο είναι να πληρώνεται με την όκεί, και από τό άλλο με κανέναν τρόπο δέν έννοεί να καταλάβει πώς ή δύναμη πού θα σκονομησει (για άλλους άνώτερους κοινωνικούς σκοπούς όπως είπαμε παραπάνω και καλό είναι να τό ύπενθυμίζωμε για να μην τό ξεχνάμε) ό εργαζόμενος άνθρωπος θα αναπληρωθεϊ από τη μηχανή και πώς ή αναπλήρωση αυτή δέν μπορεί να είναι παρά μόνο πρός άποκλειστικό όφελος τού εργαζομένου, άφοδ κι' αυτό έδημιουργήθηκε και χωρίς αυτό θα έχανε τό μοναδικό λόγο της ύπαρξης της. Γιατί αυτός ό έπιχειρηματίας πιστεύει τη μηχανή δική του, και επομένως μόνο τόν έαυτό του θεωρεί νόμιμο δικαιούχο της ώφέλειας της. "Όστε βλέπετε ή καθιέρωση της ίδιοκτησίας της μηχανής οδηγεί στο ναυάγιο τού σκοπού της, δηλαδή την άντικατάσταση και την ξεκούραση τού ανθρώπου. Τό σφάλμα αυτό είναι κοινωνικό έγκλημα, και για τόν ίδιο τόν κεφαλαιούχο καταστροφικό. Μά δυστυχώς επί τού παρόντος δέν τό βλέπει, αλλά διατηρεί αυτές τις άντιλήψεις και τις ύπερασπίζει έπίμονα, φέρνον-

τας ένα σοβαρό εμπόδιο στην αποκατάσταση της λογικής τάξης στον κόσμο.

Ο τρίτος σπουδαίος παράγοντας που επηρεάζει το πρόβλημα της ρύθμισης της εργασίας και ενδιαφέρει τη μελέτη του, είναι το κράτος. Αυτό όμως δυστυχώς τους τελευταίους καιρούς δεν έχει αντιλήψεις για τον απλούστατο λόγο ότι πρό πολλού έπαυσε να σκέπτεται, να έχει δηλαδή δικούς του συλλογισμούς. Και άρκεϊται να ένεργει κάτω από την πίεση είτε τυφλών ένστικτων ως της αυτό-συντήρησης, του ανταγωνισμού προς άλλα Κράτη, της μίμησης κλπ. είτε των έπιρρων των ενδιαφερομένων μερών, άκούοντας κάθε φορά τον ισχυρότερο και πιστεύοντας πως κάνει τάχατες το διαιτητή. Ένώ τις περισσότερες φορές δεν είναι παρά το ένεργούμενο. Απόδειξη είναι ή έλλειψη κάθε σταθερής πολιτικής στο πρόβλημα της εργασίας, ή έμπειρισμός και ή άκρασταςία των κρατικών μέτρων που αντίφάσκει το ένα με το άλλο, γενικά ή άπουσία του σίγουρου προσανατολισμού.

7. Καί τώρα γεννάται το κρίσιμο έρώτημα: "Η συνδυασμένη αυτή αντίδραση της έπιστήμης, του κεφαλαίου και του κράτους είναι πραγματικά ή πρωταρχική αίτια που έμποδίζει την πραγματοποίηση της προσαρμογής της εργασίας στις νέες συνθήκες που δημιούργησε ή μηχανή; Το έρώτημα είναι κρίσιμο γιατί από την άπάντηση έξαρτάται ή έκλογη της μεθόδου και των μέσων θεραπείας. "Αν είναι αυτές οι αίτιες, πρέπει να έπιδοθούμε στην άνατροπή τους μιά προς μιά, μεταρρυθμίζοντας τις έπιστημονικές θεωρίες, έξαναγκάζοντας το κεφάλαιο να κάνει παραχωρήσεις ή μάλλον να έγκαταλείψει την κατάκτηση της μηχανής, ξυπνώντας το κράτος από την άβουλια και τους δισταγμούς του, και γενικώς κτυπώντας όλες τις έκδηλώσεις της αντίδρασης όπου τις βρούμε και με όποια μέσα έχομε πρόχειρα, συνεχίζοντας δηλαδή τις έμπειρικές προσπάθειες που βέβαια έχουν άρχίσει να γίνονται και τώρα.

Δυστυχώς αυτή ή μέθοδος αν κρίνωμε από την έως τώρα έφαρμογή της, δεν ύπόσχεται πολλά. Διότι πρώτον βραδύνει ένω τα πράγματα πιέζουν και έπείγουν, και δεύτερο και σπουδαιότερο είναι άμφιβολη, γιατί όλες οι πλάνες της έπιστήμης, οι πλεονεξίες του κεφαλαίου και οι άμφιβολίες και οι δισταγμοί του κράτους, έχουν βαθύτερες και ριζικές αίτιες, χωρίς τη διόρθωση των όποιων είναι κουραστικό και μάταιο να πολεμοῦνται τά συμπτώματα. Αυτά που πιστεύει ή οικονομολογία, αυτά που ύποστηρίζει το κεφάλαιο και αυτά που δεν καταλαβαίνει το κράτος, είναι όλα έξαρτημένα από τις πεποιθήσεις της κοινωνικής συνείδησης. Μιά-δυο θεμελιώδεις ιδέες της κοινωνίας, άπλές μα έπίμονες γιατί είναι γέννημα χι-

λιάδων έτών ιστορίας, αποτελούν το στήριγμα των έπιστημονικών άρχων, των ταξικών αντίληψεων και των πολιτικών επιδιώξεων, που όσο και αν φαίνονται γενικότητες δεν είναι παρά λεπτομέρειες έν σχέσει με τις ιδέες που αποτελούν την πηγή τους. Έξ αίτίας αυτού του λόγου, τα θεωρητικά και πρακτικά συστήματα αλλάζουν αυτόματα σε κάθε μεταβολή των κεντρικών ιδεών της ανθρωπότητας, που συντελείται άναγκαστικά όταν ιστορικοί θετικοί λόγοι άπαιτήσουν αυτές τις μεταβολές ιδεών, που είναι οι ιστορικοί σταθμοί της ανθρωπίνης εξέλιξης.

Αυτό είναι το μεγάλο περιστατικό που δεν κατάρθωσαν να αντίληφθούν όλοι οι ένεργοι παράγοντες που διευθύνουν και ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή στον οικονομικό της κύκλο και γιαυτό ταιπαιρωόμαστε χρόνια τώρα στη μάταιη προσπάθεια να αντιμετωπίσωμε τις λεπτομέρειες και τα συμπτώματα χωρίς να κάνωμε ούτε ένα βήμα προς τη λύση.—Ένω το πρώτο που έπρεπε βαθείά όχι μόνο να καταλάβωμε αλλά και να συναισθανθούμε είναι πως σήμερα άκριβώς βρισκόμαστε σ' ένα τόσο ιστορικό σταθμό. "Η τελειοποίηση της μηχανής άνέτρεψε ένα προαιώνιο καθεστώς και έδημιούργησε ένα άλλο νέο και κολοσιαία διαφορετικό. "Η κοινωνικές ιδέες που είχαμε άποκρυσταλλώσει από το πρώτο σχετικά με το φαινόμενο της ανθρωπίνης εργασίας (της οικονομικής πάντοτε) πρέπει να αλλάξουν και θ' αλλάξουν ύποχρεωτικά. Το να διευκολύνωμε αυτή την μεγάλη μεταρρύθμιση είναι ή μόνη άποτελεσματική συμβολή που μπορούμε να κάμωμε στη λύση του προβλήματος της εργασίας που όρθώνεται άπειλητικό στις άρχές του νέου καθεστώτος. Και για να τη διευκολύνωμε ένας μόνο ύπάρχει τρόπος; Να διαφωτίσωμε την κοινωνία για τις νέες ιδέες που πρέπει να μπουν στη θέση των παλιών.

8. "Όταν ό άνθρωπος για να προμηθευτεί τα προς το ζείν έχει μόνο τη δική του δύναμη (βοηθημένη με όλίγα χειροκίνητα—άτομικά έργαλεία), αυτή τη δύναμη είχε συμφέρον να χρησιμοποιεί με κάθε ένταση και κάθε έπιμέλεια. Και ή κοινωνική συνείδηση που αυτόματα και φυσικά ενδιαφέρεται για την κατάσταση των μελών της, των ανθρώπων, αυτή τη διδασκαλία έπρεπε να τους ύποβάλλει: Να εργάζονται. Και μάλιστα για να την έπιβάλλει με περισσότερη ασφάλεια, την έντυσε με το ήθικοθησκευτικό κύρος της άρετης.—"Η άρετή αυτή έδοκιμάστηκε χιλιάδες χρόνια και κατά γενικό κανόνα άποδείχτηκε σταθερά όρθη και ώφέλιμη στά άτομα και στο σύνολο. Και έτσι άποκρυσταλλώθηκε σε μιά βασική ιδέα και πεποίθηση στην κοινωνική συνείδηση: ή ιδιότητα της εργασίας ως άρετης.

9. Ἡ φυσική ἀνταπόδοση τῆς ἀρετῆς αὐτῆς εἶναι τὰ προϊόντα ποῦ παράγει, τὰ οἰκονομικά ἀγαθά. Στὴν κατανομή τῶν ἀγαθῶν στὰ ἄτομα ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ ἓνα μέτρο. Καί ὡς τέτοιο ἡ κοινωνική συνείδηση ἔκρινε σωστό τὸ ποσὸ τῆς ἐργασίας, γιατί καὶ θεωρητικὰ ἡ συνολικὴ ἐργασία ἀνταποκρίνεται στὴ συνολικὴ παραγωγή, καὶ στὴ μακρὰ πρακτικὴ αὐτὸ τὸ μέτρο ἀποδείχτηκε τὸ σταθερώτερο. Ἔτσι ἐσηματίσθηκε καὶ ἀποκρυσταλλώθηκε στὴν κοινωνικὴ συνείδηση, κοντὰ στὴν πρώτη *ἠθικὴ ἰδέα* τῆς ἐργασίας—ἀρετῆς, μιὰ παρεπόμενη ἰδέα *δικαιοσύνης*: "Ὅση ἐργασία—τόση καὶ ἀνταπόδοση. Ἀπάνω στὶς δυὸ αὐτὲς κοινωνικὲς πεποιθήσεις οἰκοδομήθηκε ὀλόκληρο τὸ σύστημα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Ἡ θρησκεία, ἡ ἠθικολογία, ἡ οἰκονομολογία γιὰ ὅλες τίς διδασκαλίες καὶ τίς θεωρίες τους, ἐπῆραν γιὰ ἀφετηρία τὴν πρώτη ἰδέα τῆς ἐργασίας—ἀρετῆς, καὶ ἀπ' αὐτὴν ἀκολούθησαν ὡς φυσικὲς συνέπειες ὅλα τὰ διδάγματα καὶ ἀξιώματα καὶ πρῶτο ἀπ' ὅλα τὸ ἐπάγγελμα τῆς ἀπεριόριστης ἐργατικότητος, μὲ διακοπὲς μόνο ὅσες εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἡ φυσικὴ ἀντοχὴ καὶ ἡ ἀνώτατη δυνατὴ ἔνταση καὶ ἀπόδοση τῆς ἐργασίας σὲ ὅλον τὸν καιρὸ τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου. Τὸ κράτος καὶ οἱ νόμοι τοῦ ἀνέλαβαν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴν πιστὴ προστασία καὶ ἐφαρμογὴ τῆς δευτέρας ἰδέας τῆς ἀνταμοιβῆς τῆς ἐργασίας ἀναλόγως τῆς ποσότητος τῆς.

(Συνεχίζεται στὸ ἐπόμενο τεῦχος τῆς «Ἰδέας»).

Ι. Σ. ΣΥΓΚΕΛΑΚΗΣ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΣΤΡΑΤΗ ΜΥΡΙΒΗΛΗ: *Ἡ δασκάλα μὲ τὰ χρυσὰ μάτια*, μυθιστόρημα, «Πυρσός», 1933.

Ὅταν δημοσιεύτηκε ἡ *Ζωὴ ἐν τάφῳ*, στὶς συζητήσεις ποῦ ἀκολούθησαν τὴν ἔκδοσή της, ἀκουσα συχνὰ νὰ ἐκφράζεται ἡ ὑποψία μήπως ὁ Στρατὴς Μυριβήλης ἐξαντλήθηκε μ' αὐτὸ τὸ βιβλίον καὶ δὲ θὰ μπορέσει στὸ ἔξης νὰ ἀνανεώσει τὴν ἔμπνευσή του καὶ τὴ δημιουργία του. Ὁ φόβος αὐτὸς δὲν εἶταν ἀδικοιολόγητος. Παρατηρήθηκε ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς πολεμικῆς λογοτεχνίας εἶναι, τίς περισσότερες φορές, ὑποταγμένοι γιὰ πάντα στὸ μεγάλο γεγονός τοῦ πολέμου. Θαρρεῖς πὼς ὁ κόσμος τους ἀρχίζει καὶ τελειώνει μὲς στὴν ἀτμόσφαιρα τῶν χαρακωμάτων, τῶν ἀκατάπαυστων βομβαρδισμῶν καὶ τῶν ἀσφυξιογόνων ἀερίων. Ἐξῆσαν τόσο ἔντατικά τίς τρομερὲς αὐτὲς ὥρες ὥστε δὲν μποροῦνε πιά νὰ ζήσουνε, νὰ αἰσθανθοῦνε, νὰ σκεφτοῦνε ἄλλο τίποτα. Ἐοδεύονται ὀλίτελα μὲς στὰ πολεμικά τους ἔργα καί, ὅταν θελήσουνε νὰ δώσουνε κάτι ἀλλιώτικο, δὲν μποροῦνε πιά νὰ σταθοῦνε στὸ ἴδιο ἐπίπεδο.

Μὲ τίς σκέψεις αὐτὲς (ποῦ δὲν ἀποτελοῦνε βέβαια ἓνα ἀπαράβατο κανόνα) περιμένα τὸ καινούργιο μυθιστόρημα τοῦ Μυριβήλη, ἀνυπομονώντας νὰ δῶ ἂν ὁ κυριώτερος Ἑλληνας ἀντιπρόσωπος τῆς πολεμικῆς λογοτεχνίας θὰ κατορθώσει νὰ συλλάβει τὸν κόσμο ἀπὸ μιὰ διαφορετικὴ πλευρά. Χαίρουμαι νὰ πῶ ὅτι τὸ κατόρθωσε.

Ἡ ξεχωριστὴ ἀξία τῆς *Δασκάλας μὲ τὰ χρυσὰ μάτια* εἶναι ὅτι ἐκφράζει ἀκριβῶς τὸν ἔσωτερικὸ ἀγῶνα τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα τῆς γιὰ νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὰ φαντάσματα τοῦ πολέμου καὶ νὰ ξαναβαφτιστεῖ μὲς στὶς ἀρχικὲς πηγὲς τῆς ζωῆς, τῆς υγείας, τῆς χαρᾶς. Οἱ ψυχικὲς αὐτὲς καταστάσεις ἀντικειμενικοποιοῦνται σὲ πλαστικὲς μορφὲς μὲς σὲ μιὰ ἄρτια σύνθεση μυθιστορημάτων. Μὰ τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ βιβλίου εἶναι, νομίζω, τέτοιο ποῦ τὸ καθόρισα: ἓνα ταξίδι μιᾶς ψυχῆς ἀπὸ τὸ ζόφο τῆς ἀνθρωποσφαγῆς πρὸς τὸν ἥλιο, τὸ μεγάλο ἥλιο τοῦ παγανοῦ Αἰγαίου.

Στὰ 1922 δυὸ νέοι ἔφεδροι ἀξιωματικοί, ὁ Στρατὴς Βρανὸς καὶ ὁ Λεωνὴς Δρίβας, νοσηλεύονται σ' ἓνα στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο τοῦ Ἑσκι-Σελίχ καὶ οἱ δυὸ τους μὲ λαβωματιᾶς στὸ μερὶ. Τοῦ δευτέρου ἡ πληγὴ γιαιτρεύεται εὐκόλα, μὰ ὁ πρῶτος ἔνεν πρόκειται νὰ σηκωθεῖ. Τοῦ κόβουνε τὸ πόδι ἀνώφελα καὶ στὸ τέλος ξεψυχᾷ μὲς σὲ μιὰ φριχτὴ ἀγωνία. Ὅλο αὐτὸ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου, βουτηγμένο μὲς στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς *Ζωῆς ἐν τάφῳ*, εἶναι, νομίζω, ἀπὸ τὰ ὠραιότερα κομμάτια τῆς πολεμικῆς λογοτεχνίας ποῦ μᾶς δόθηκε νὰ διαβάσουμε στὴ γλώσσα μας καὶ στὶς ἄλλες γλώσσες. Εἶναι τρομερὰ γνήσιο καὶ σπαρταριστό, μυρίζει δυνατὰ τὴ φαντασίαν καὶ τὸ θάνατο. Μερικὲς σκηνὲς του μᾶς συναρπάζουν ἀληθινὰ, ὅπως ἡ ἀνατριχιαστικὴ σκηνὴ τῶν γυναικῶν, ποῦ κουβαλοῦνται στὸ μέτωπο γιὰ τὴ χρῆση τοῦ στρατεύματος, μιὰ μοναδικὴ σελίδα ποῦ δὲ χροταίνεις νὰ τὴ διαβάξεις, τόσο εἶναι βαθιὰ

άνθρωπινη μέσ στη βαρβαρότητά της. Με εξαιρετική μαεστρία περιγράφεται κ' η αγωνία του λαβωμένου. Ο Βρανάς δεν ξέρει πώς του έκοψαν το πόδι. Ίσια-Ίσια το νιώθει πού τον πονεί ως την άκρη των δαχτύλων. Νιώθει τα νύχια του κομμένου ποδιού, πού μεγαλώνουνε, λέει, μέσ στο γύφο. Παρακαλεί νά του ελευθερώσουνε το πόδι του, νά του κόψουνε τα νύχια. Έτσι ξεί τις τελευταίες, άσφυχτικές ώρες του ανάμεσα στην πραγματικότητα και στο όνειρο ή τον φιάλη. Δέχεται φανταστικές επισκέψεις, σκοτωμένους συμπολεμιστές, τον Παπαδιαμάντη, τον πατέρα του, τη γυναίκα του, τους καλωσορίζει, τους μιλά, τους άκούει νά του μιλούνε. Κι' ο σύντροφός του παίζει συνειδητά την ίδια κωμωδία, καμώνεται κι' αυτός πώς μιλά, με τα φαντάσματα, για νά μη βγάλει τον έτοιμοθάνατο από τις ψευδαιθήσεις του, πού είναι ή μόνη παρηγοριά του. Όλες αυτές οι σκηνές ζωντανεύονται με μια ένταση και μιá εκφραστική λιτότητα, πού μās αφήνουνε μιάν άξέχαστη έντύπωση.

Ο Βρανάς είχε μιá γυναίκα, μιá νεώτατη Σαπφώ, έγκαταλειμένη μέσ στον εϊδωλιακό έλαιώνα της Λέσβου, με ραγισμένη την καρδιά και με μοναδική της συντροφιά ένα σακάτικο μωρό. Είναι ή δασκάλα με τα χρυσά μάτια, άληθινή δασκάλα του χωριού και συνάμα σύμβολο και κίνητρο όλου του βιβλίου— το «αίωvio θήλυ». Περνά, θαρρείς άνέγγιχτη, μέσ από τον έλαιώνα, από τη μικρή επαρχιώτικη κοινωνία, από τις ψυχές των σκληρών πολεμιστών της Μικρασίας, σαν ένα ζωογόνο όραμα όμορφιάς και αγάπης, σηκώνοντας μοιραία στο δρόμο της το φθόνο και το μίσος μαζί με το θαυμασμό. Περήφανα κλεισμένη μέσ στην όμορφιά της και τη δυστυχία της, κοιτάζει πρós τη θάλασσα και περιμένει. Κ' ή ίδια δεν ξέρει τί.

Ο Λεωνής Δρίβας γυρνά μιá μέρα από τον πόλεμο και της φέρνει τα συνηθισμένα κειμήλια των νεκρών του μετώπου, μιá φωτογραφία, ένα δαχτυλίδι, ένα ρολόι, ένα θραύσμα όβίδας... Ξέρουμε καλά από την άρχή τί πρόκειται νά συμβεί. Ο Λεωνής θά αγαπήσει τη χήρα του νεκρού συμπολεμιστή του. Έτσι έγινε στους πολέμους όλων των εθνών, σαν από κάποιον άνεξήγητο ψυχολογικό νόμο. Και άλλωστε όλόκληρη ή άθθεντική λογοτεχνία μπορεί νά περιληφθεί μέσ σε μερικούς πολύ παλιούς μύθους, πού έχουνε τη δύναμη νά ξαναζωντανεύονται στο άπειρο. Μιá ή αγάπη του Λεωνή και της Σαπφώς ξετυλίγεται, στην άρχή άσυνειδητη και ως το τέλος βουβή, χωρίς καμμιá όμολογία, καμμιá εκδήλωση, συγκρατημένη και διστυχισμένη, μέσ στο λαμπρό διονυσιακό τοπίο της Λέσβου. Συχνά οι παλιοι έφιάλτες πλακώνουν σαν το σίφουνα και πάνε νά παρασύρουνε τα πάντα. Ο νεκρός με το κομένο πόδι επιστρέφει, διεκδικεί τα δικαιώματά του, δέ θέλει νά συγχωρέσει αυτήν την άθέλτη προδοσία. Οι συνειδήσεις των ζωντανών είναι μαζί του, ή ήθική τους, ή λογική τους άναγνωρίζουνε το δικιο του. Ο άντρας αισθάνεται πώς πρέπει νά φύγει κ' ή γυναίκα δεν κάνει τίποτα για νά τον κρατήσει, είναι όλα έτοιμα για το χωρισμό. Την τελευταία όμως στιγμή ξυπνά επί-τέλους συν άφέντης κυρίαρχος, πού δεν άνέχεται άλλη γνώμη, και λαλεί τη δική του γλώσσα ό νόμος της φύσης, μέσ στους ύγρους ισκιους μιās λεσβιακής ρεματιάς. Ο Έρωτας νικά το Θάνατο. Το αίωvio τραγούδι ξαναρχίζει. Η λήθη σκεπάζει τη φροχή και τις όδύνες του παρελθόντος. Το ταξίδι συνεχίζεται με καινούργιες έλπίδες...

Άπ' άφορμή αυτής της όμορφιάς ιστορίας ό Στρατής Μυριβήλης ζωντανεύει μιá μικρή επαρχιώτικη ανθρώπινη, φτιάχνει γραφικούς τύπους, εκθέτει συνοπτικά τα βάσανά τους, τις συγκρούσεις τους, τα προβλήματά τους, διασκεδάζει από δω κι' από κει με την ανθρώπινη κωμωδία. Πετáει τους άνθρώπους από το σακούλι του (τό είπα κι' άλλη φορά) με την εύκολη του άθθεντικού μυθιστοριογράφου και νιώθει πώς μπορούσε χωρίς κόπο νά παρατάξει κι' άλλους τόπους άν δεν τον περιόριζαν οι άνάγκες της σύνθεσης. Ξεχνιέται ίσως κάποτε σε μακρόσυρτες συζητήσεις και περιδιαβάσματα της παρδαλής παρέας του, πού μās βγάζουνε από την κεντρική ιδέα του

βιβλίου, μá δίχως νά μās κουράσει. Στο τέλος αυτός ό ζωηρός μικρόκοσμος μās αφήνει την άνάμνηση ενός ευχάριστου μουρμουρητού της ζωής, σαν είδος μουσική συνοδία της κύριας δράσης.

Η γλώσσα όπως πάντα είναι άρτια, ζουμερή και δροσερή. Η σύνθεση άσφαλώς πιό στερεή, πιό σφιχτοδεμένη από της Ζωής εν τάφω. Το βιβλίο αυτό σημειώνει από τη μιá μεριά, όπως έλεγα στην άρχή, το ξανάνιωμα της έμπνευσης του συγγραφέα κι' από την άλλη μιá σημαντική ώριμανση της τεχνικής του, της χειρονακτικής, νά πούμε, εργασίας. Η ύλη ύπακούει περισσότερο αυτήν τη φορά, οι όγκοι έναρμονίζονται καλύτερα, το ύφος είναι πιό λαξεμένο. Μά ως αφήσουμε αυτές τις πολύ ειδικές συντεχνιακές συζητήσεις, πού δεν ενδιαφέρουν ίσως τους άναγνώστες. Το σπουδαιότερο πού θέλω νά τονίσω είναι ότι ό Στρατής Μυριβήλης πλούτισε και πάλι τη νεογέννητη ελληνική μυθιστοριογραφία μ' ένα έργο άληθινά ποιητικό.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ : Άργώ, μυθιστόρημα. Πρώτο μέρος:
Τό ξεκίνημα. «Πυρσός», Άθήνα 1933.

Τί ευχάριστο πράμα νά παρατηρεί κανείς την πρόοδο, όπου δήποτε κι' αν τη βρίσκει. Λές κι' όλα γύρω μας παίρνουν άλλο φώς, κι' όλα είναι ξεκινημένα για νά φτάσουν σε κάποιο καλύτερο κόσμο. Αυτό μου συνέβηκε σαν άρχισα το νέο βιβλίο του κ. Γ. Θεοτοκά, την «Άργώ». Ξέρω ήδη τα δύο του έργα «Ελεύθερο Πνεύμα» και «Όρες άργίας». (Δεν έχω διαβάσει το «Έμπρός στο Κοινωνικό πρόβλημα»). Τί διαφορά από κείνα ως τούτο! Είναι βέβαια περιττό νά αναλύσωμε σήμερα τις άτέλειες των παλιών βιβλίων για νά επαινέσωμε το καινούργιο. Άς θυμήσωμε μόνο πώς εκείνα τα δύο θά μπορούσε κανείς νά τα χαρακτηρίσει ως «essays», ένα είδος πού υποθέτει μεγάλη ώριμότητα και πού, με την άλήθεια, δεν πάει παρά στους Άγγλους. Όσοι άλλοι το έπεχειρήσαν έδωσαν σελίδες ψυχρές και άτελες. Ο κ. Θεοτοκάς λοιπόν ήταν πολύ νέος για τέτοιου είδους έργα. Τώρα όμως μās έδωσε ένα βιβλίο γεμάτο ζωή, ένα βιβλίο όπου αισθάνεται κανείς πώς κτυπάει μιá καρδιά και πώς δουλεύει ένα μυλό.

Η «Άργώ» πού θά μπορούσε νά ονομάζεται και «Ελληνισμός» (ως της άφήσωμε όμως τόνωμα της για νά φανταζόμαστε πώς άλήθεια δεν τέλειωσε και δέ θά τελειώσει το ταξίδι μας πρós κάποιο Χριστόμαλλον Δέρας) είναι ένα μυθιστόρημα πού δεν έχει σκοπό νά μελετήσει ένα αισθήμα ή ένα χαρακτήρα μá πού προσπαθεί νά δώσει την εικόνα της Ελλάδας μετά τον πόλεμο πού για μās σημαίνει μετά την Καταστροφή της Μ. Ασίας. Και το καταφέρει. Πριν όμως εξακολουθήσω έπιθυμώ νά χαιρετήσω με χαρά το γεγονός πώς ό κ. Θεοτοκάς αποφάσισε, είχε το θάρρος, νά ζωγραφίσει όχι πιά τις λαϊκές τάξεις με τις όμορφες τους παραδόσεις, με τα δροσερά αισθήματα, αλλά επίτελους και με το αίωvio χοντροκομμένο μυαλό πού πρέπει νά φανταστούμε πώς σκέπτεται ό απλός άνθρωπος για νά το καταλάβουμε. Ζωγράφισε την άστική τάξη. Με τη λέξη αυτή δεν έννοώ καθόλου τους πλούσιους, τους άνθρώπους πού έχουν μιá νοικοκυρεμένη ζωή. Άλλά τους άνθρώπους πού έχουν μιá όρισμένη μόρφωση και των όποιων το κεφάλι δουλεύει κατά έναν όρισμένο τρόπο πού δεν είναι έντελώς απλός και έντελώς άθόρμητος. Αυτή ή τάξη άπασχολεί το συγγραφέα, και μās ενδιαφέρει ή μελέτη του γιατί έτόλμησε νά κοιτάξει την κοινωνία μας και νά τη ζωγραφίσει. Στο κάτω κάτω ή αίωνια λαογραφία πού χαρακτηρίζει ως επί το πλείστον

τά νεοελληνικά έργα, φοβούμαι μὴν εἶναι καὶ ἓνα εἶδος δειλίας. Σὲ κάθε τολμηρῆ σκέψη ἢ εἰκόνα ἔχω καμιὰ φορά τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ συγγραφεὺς λέει στὸν ἀναγνώστη. — Ἐγὼ, φίλε μου, δὲν ζωγραφίζω ἑσένα, τὴ γυναῖκα σου, τὸ γιό σου, τὴν κόρη σου. Ἐγὼ καταγίνομαι μὲ τὸ λαὸ καὶ σὺ τὸ λαὸ δὲν τὸν ξέρεις. — Ὡστε ἄλλος κόσμος. Δόξα σοι ὁ Θεὸς πού τούτη τὴ φορά βλέπομε ἓνα κόσμο γνωστό. Κι' ὁ κόσμος αὐτός εἶναι, κατὰ μέγα μέρος, ὅ,τι βλέπομε στὴν Ἀθήνα. Πολιτικοί, στρατιωτικοί, καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, πρώην διπλωματικοί, νέοι πλούσιοι πού περιμένουν ἐμπνεύσεις ἀπὸ τὸν οὐρανὸ γιὰ νὰ γράψουν ἀριστουργήματα, νέοι πτωχοὶ πού δέχονται δημόσιες θεσοῦλες γιὰ νὰ φυτοζωῶν καὶ νὰ διαβάσουν, φοιτηταὶ πλούσιοι καὶ πτωχοὶ πού καταγίνονται ὁ καθένας τους μ' ἄλλες σκέψεις καὶ πού ὄνειρεύονται ὁ καθένας τους τὴν πραγματοποίηση ἄλλου ἰδανικοῦ. Κι' ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους μᾶς παρουσιάζεται ὄχι σὰν ἀπλὴ μονάδα ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ περιβάλλον του καὶ μὲ τὴ δράση του καὶ μὲ τὴν καταγωγή του. Τὸ τόλμημα δὲν ἦταν μικρό. Μὰ τὸ εἶπα πρὸ ὀλίγου. Ὁ κ. Γ. Θ. ἔχει θάρρος. Τολμᾷ νὰ ρήξει τὸν προβολέα τοῦ ἀπάνω στὸν πολιτικὸ μας καὶ στρατιωτικὸ μας κόσμο, στίς ἰδέες πού τοὺς διέπουν, στίς φιλοδοξίες πού τοὺς ἐμψυχώνουν. Κατορθώνει τάχα νὰ μᾶς δώσει πλήρη τὴν εἰκόνα τους; Ὅχι βέβαια, ἀν καὶ λέει πολλές ἀλήθειες. Π.χ. ποιὸς θὰ ἀρνηθεῖ ὅτι στὸ κεφάλαιό του «Ἑλληνικὴ Ἱστορία» (σελ. 301) ὑπάρχει πολλὴ ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ λείπουν ἄπειρα πράγματα πού θὰ τὴν συμπλήρωναν αὐτὴ τὴν ἀλήθεια. Κατορθώνει ὁμως κάτι ἄλλο πού παρηκολούθησα μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ πού ἀπαιτεῖ κάποια δεξιότητι. Ἐνῶ μιλεῖ διαρκῶς γιὰ ὠρισμένες ἰδέες πού μὲ κίνδυνο τίς πλησιάζει κανεὶς σὴ σημερινή μας κοινωνία, ἐνῶ ἀναφέρει ιδιότητες, ἀρετὲς ἢ ἐλαττώματα, πού χαρακτηρίζουν γνωστούς μας πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς, πετυχαίνει νὰ μᾶς παραπλανᾷ μὲ τὸ μίγμα πού κάνει καὶ ἔτσι δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ποῦμε: «Αὐτός εἶναι ὁ δαίμων, ἐδῶ ἀναγνωρίζω τὸν τάδε».

Στὸν κόσμο τὸν πανεπιστημιακὸ δὲν ἔχομε παρὰ τὸ Νοταρᾶ καὶ δυὸ ἄλλες φυσιογνωμίες καθηγητῶν πού περνοῦν γρήγορα καὶ μόλις θυμόμαστε τὴ σκιαγραφία τους. Ἄν κι' ὁ τύπος τοῦ Νοταρᾶ εἶναι ἐπιτυχημένος ἐξαιρετικά (μὲ πόση ἀλήθεια εἶδε ὁ κ. Θ. τὸν ἐπιστήμονα πού ἐπειδὴ τείνει σὴν ἐπιστήμη του νὰ διατυπώνει γενικὲς ἰδέες σὲ ἀπλὲς γραμμές, ἐφαρμόζει τὸ ἴδιο σύστημα καὶ στὴ ζωὴ—κι' αὐτὴ τὸν ἐκδικεῖται) ἐν τούτοις βρῖσκω τὸ πρώτο μέρος ἐπηρεασμένο ἀπὸ ξένες φιλολογίες, ἐννοῶ ὅλη τὴ γενεαλογία τοῦ Νοταρᾶ, μὰ εὐτυχῶς ξεχνιέται γρήγορα αὐτὸ τὸ ἐξεζητημένο κομμάτι πού διάφορες ψυχολογικοκοινωνικὲς θεωρίες ζητοῦν τὴν ἐφαρμογὴ τους.

Στὸν κόσμο τῶν νέων ὁ κ. Θ. ἔδωσε μιὰ μπάτσα στὸ πλούσιο ἀρχοντοπούλο πού λέει πὼς λατρεύει τὴ δοξὴ καὶ πού περνᾷ σὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἐρωμένης του μιὰ μέρα τῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πού ἂν ὄχι τίποτ' ἄλλο θ' ἄπρεπε νὰ τὸν κάνει νὰ σκεφθεῖ μεγάλα προβλήματα Ἡ ἰδέα ἦταν εὐρημα, ἀλλὰ γιὰ τέτοιες σκηνὲς λείπει ἀκόμη ἀπ' τὴν τέχνη τοῦ κ. Θ. ἡ πικρὴ εἰρωνία πού θὰ μᾶς τὴν ἔκανε ἀξέχουστη.

Ὅταν ὁμως μπεῖ στὸν κύκλο τῶν φοιτητῶν ἀλήθεια μᾶς δίνει σελίδες πού μὲ χαρὰ καὶ θαυμασμὸ θὰ τίς διαβάσομε καὶ ξαναδιαβάσομε, τόσο εἶναι πιστὲς καὶ ζωντανές. Βέβαια τὸν ξέρει καλά καὶ τὸν ἀγαπᾷ αὐτὸν τὸν κόσμο. Σὲ δυὸ ὁλόκληρα κεφάλαια μ' αὐτὸν καταγίνεται (*Ζάππειο, Γενικὴ Συνέλευση*), ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλει ἴσως κι' ὁ ἴδιος πάλι γενικά γιὰ τὸ πνεῦμα τῶν φοιτητῶν μιλεῖ στὸ κεφάλαιο *Νομικὴ Σχολὴ* καὶ μᾶς δείχνει ὅλη τὴ ζύμωση πού γίνεται μέσα στὰ νεανικά αὐτὰ κεφάλαια πού ἄλλα εἶναι θαμπωμένα ἀπ' τίς ἰδέες πούρχονται ἀπ' τὴν Εὐρώπη, ἄλλα ἐκδηλώνουν τὰ νιάτα τους γκρεμίζοντας τὰ πάντα, κι' ἄλλα μὲ πάθος προσκολλῶνται σὲ μιὰ ἰδέα, ὅποια κι' ἂν εἶναι, φτάνει νὰ τοὺς ἐξυψώνει. Ἔτσι περίφημοι, εἶναι οἱ δυὸ τύποι ὁ Μωραΐτης μὲ τὴν πολλή του πίστη στὸ ἔθνος, μὰ πού στὸ τέλος σκοτώνεται πρόμαχος τοῦ κομμουνισμοῦ, κι' ἐκεῖνος πού τὸν προσηλύτισε στὴ

νέα του θρησκεία. ὁ Κ)πολίτης Δαμιανὸς Φραντζῆς. Δίπλα σ' αὐτοὺς ξεχωρίζουν, χάρις στίς μετρημένες τους ἀντιλήψεις, δυὸ Ἀθηναῖοι, λαμπρὰ παιδιά, μὰ πού ἀκόμη δὲν ἐπάλεψαν γιὰ τίποτα. Ὁ ἓνας ὁ Ἀλέξης Νοταρᾶς γεννημένος γιὰ νὰ σκέπτεται στὰ σκοτεινά, ὁ ἄλλος ὁ Μ. Σκυριανὸς γεννημένος γιὰ τὴ δράση πού τὴν ἐμψυχώνουν ἀνώτερες ἰδέες, ἀλλὰ κι' οἱ δυὸ πρωτευουσιάνοι πού δὲν παίρνουν τὸν ἑαυτό τους πολὺ στὰ σοβυρά. Στὴ φοβερὴ φοιτητικὴ συνέλευση ὅπου κρίθηκε ἡ ζωὴ τοῦ Μωραΐτη, αὐτοὶ σκέπτονται ποιὸν τάχα ἀπ' τοὺς δυὸ τους ν' ἀγαποῦσε ἢ κοπέλλα πούχε περάσει μαζί τους τὸ καλοκαίρι στὴ Μύκονο. Μέσα σ' αὐτὸν τὸν κύκλο, βάζει καὶ τὸν ἀνθρώπο πού φαίνεται πὼς ὁ κ.Θ. ἠδημιούργησε μὲ τὴν μεγαλύτερη ἀγάπη τὸν Δαμιανὸ Φραντζῆ πού ἀνέφερα πρὸ ὀλίγου. Ἀκριβῶς δὲν ξέρω ἂν αὐτός ὁ ἴδιος ὁ Φραντζῆς εἶναι τόσο πετυχημένος. Αὐτὸ θὰ τὸ δοῦμε στὴ συνέχεια τοῦ βιβλίου του πού μᾶς ὑπόσχεται ὁ κ. Θεοτοκᾶς. Ἀλλὰ τὸ περιβάλλον πού πέρασε στὴ παιδικὴ καὶ ἐφηβικὴ του ἡλικία ὁ ἦρως του, μᾶς τὸ περιγράφει μὲ μιὰ ἀλήθεια, μ' ἓνα χρώμα, μὲ μιὰ συγκίνηση πού δὲν πιστεύω νὰ ξεχάσει εὐκόλα ὅποιος διαβάσει τὴν «Ἀργώ». Εἶναι ἡ Πόλη πρὶν ἀπ' τὸ 1922 μὲ τὸν Ἑλληνισμό τῆς πού δὲν εἶναι ἴσως καὶ τόσο περίφημος μὰ πού βγάζει κάτι ἄστρα παράδοξα πού ζοῦν μαζί στὸ Μεσαίωνα καὶ στὸν 20ὸν αἰῶνα, πού ζοῦν μαζί γιὰ τὴ δόξα τὴν ἀτομικὴ τους καὶ τὴ δόξα τῆς φυλῆς. Ἐκεῖ δίδαξε ὁ δασκαλάκος μὲ τὰ τρύπια πιπούτσια πούρθε ἀπ' τὴ Μακεδονία κι' ἔφθασε νὰ γίνει πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐκεῖ ἔζησε καὶ πέθανε ὁ Παπασιδερός, ὁ ἰδανικός Ἑλληνας παπᾶς πού ὑπάρχει ἀκόμη ἴσως μόνο στὴν Πόλη, γιὰ τὸν ὅποιο ὁ Παλαιολόγος χτὲς ἀκόμη σκοτώθηκε πάνω στὰ τεῖχη τῆς βασιλεύουσας, ὁ παπᾶς πού κουβεντιάζει μὲ τὴ θεότητα ὄχι γιὰ ζητήματα συνειδήσεως ὅπως οἱ Φράγκοι ἱερωμένοι ἀλλὰ γιὰ τίς τύχες τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αὐτουνοῦ τὴν πίστη γνώρισε καὶ ὁ ἀνηψιὸς του Δαμιανὸς κι' αἶμα ἔνοιωσε πὼς ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡ Παναγία ἐγκατέλειψαν τοὺς προμαχῶνες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ρίχτηκε μὲ ἀπελπισία στὸν κομμουνισμό. Μὰ πρὶν ἀπ' αὐτὸ ἔχομε τοὺς δύο αὐτοὺς παπάδες, τὸ γέρο καὶ τὸ νέο, στὰ Πριγκηπόνησα πού ὁ Παλαμᾶς ὀνόμισσε «τὰ τραγικὰ νησιά» καὶ πού ὁ Θ. πρὶν τὰ εἶδε καὶ τὰ ξέρει, βρῖσκει μιὰ λαμπρὴ φράση γιὰ νὰ τὰ χαρακτηρίσει: «Ἐκεῖ ἀπάνω ὁ θρόνος εἶναι ἡ μόνη πραγματικὴτητα» (σελ. 189). Καὶ ὁ Παπασιδερός ξαναρχίζει ἀκούραστος τὸ θρόλο καὶ τὸ θρηνο τῆς Πόλης.

Ὡς τώρα λοιπὸν εἶδαμε στὸ βιβλίο αὐτὸ σὰ μιὰ κλίμακα πού ἀνεβαίνει τόσο πρὸ ζωντανές εἶναι οἱ εἰκόνες, ὅσο πρὸ καλύτερα ξέρει ὁ συγγραφεὺς τὴν ἀτμόσφαιρα πού ζητεῖ νὰ ἀναδημιουργήσει. Τί φυσικώτερο νὰ περιγράφει καλύτερα τοὺς φοιτητὲς ἀπ' τοὺς πολιτικούς, τοὺς Πολίτες ἀπ' τοὺς Ἀθηναίους, ἀφοῦ Πολίτης εἶναι ὁ ἴδιος; Ἴσως μάλιστα αὐτὸ ἀκριβῶς ἐξηγεῖ καὶ μιὰ ἑλλειψη πού παρατηροῦμε στὸ βιβλίο του. Τὴν ἑλλειψη τῶν γυναικείων τύπων. Ὑπάρχουν βέβαια μερικὲς γυναῖκες σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο (4 ὅλες κι' ὅλες ἀπέναντι σὲ ἄπειρο ἀριθμὸ ἀντρῶν) ἀλλὰ θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ πῶ πὼς καμιὰ δὲν εἶναι πετυχημένη. Ξέρω πὼς μιὰ Ἀθηναία πρὸ 40 ἐτῶν δὲν θὰ ἐγκατέλειπε τὸ σπίτι τῆς ἀπὸ ἀνία, ὅπως τόκανε ἡ γυναῖκα τοῦ Νοταρᾶ. Ἄλλ' ἂς τ' ἀφήσομε αὐτὸ: ἂς ποῦμε πὼς ἔχομε νὰ κάνομε μ' ἓνα ξεχωριστὸ τύπο. Μὰ ἡ Ὅλγα ἢ σύγχρονη Ἀθηναία τῆς κοσμικῆς Ἀθήνας, πού ἔχει ἐρωμένο ἓνα νέο «chie», δὲ μιλάει πιά γιὰ τὴν ὑπηρεσία τῆς. Τὴ «δουλοκουβέντα» καθὼς τὴ χαρακτηρίζει, δὲν τὴν πιάνει πιά μπροστὰ σ' ἓναν ἄντρα καὶ πρὸ πάντων ὅταν θέλει νὰ τοῦ ἀρέσει.

Κι' ἔπειτα ἡ Ἀθήνα ἐδῶ καὶ 20 χρόνια γνώρισε γυναῖκες παράδοξες, ἄλλες πού οἰχνοῦνται μὲ φανατισμὸ στὴ φιλανθρωπία, ἄλλες στὴ σπουδὴ, ἄλλες στὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση, ἄλλες... ἄλλες, ἓνα σωρὸ ὄντα γεμάτα ἐνθουσιασμούς, πού ἐπηρεάσαν, ἂν ὄχι ἐφκίασαν, τὴ σημερινὴ κοινωνία μ' ὅλα τῆς τὰ ἐλαττώματα καὶ μὲ τίς λίγες ἀρετὲς τῆς. Βλέπετε πὼς μ' αὐτὰ πού λέω δὲ μεροληπτῶ, δὲ θέλω νὰ πῶ πὼς ὅλες.

αυτές οι γυναίκες ήταν ή είναι σπουδαίες — μ' όλα ταῦτα ή ἀπουσία τους πτωχαίνει τὴν εἰκόνα τῆς Ἀθήνας. Μὰ ἐδῶ πάλι ἴσως ἡ παιδικὴ ἡλικία τοῦ κ. Θ. ἐξηγεί τὰ πράγματα. Κι' ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ συζητήσω, γιατί ἀγνοῶ τί γίνονταν στὴν κοινωνία τῆς Πόλης τὴν ἴδια ἐποχὴ.

Μὰ ἡ ἀνωτέρω μορφή εἶναι κι' αὐτὴ ἕνας ἔπαινος πὺν κάνω στὸ ὄρατο αὐτὸ βιβλίον πὺν τὸ θεωρῶ ἀξιο νὰ μᾶς δώσει μιὰ μεγάλη εἰκόνα κοινωνίας ὁλόκληρης καὶ τὰ τῶθελα γι' αὐτὸ ἀρτιώτερο.

Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας δὲ θὰ τὸ θίξω πιά γιατί τὸ βαριούμαι. Εἶναι καλή, πολὺ καλὴ ἡ γλώσσα τοῦ κ. Θεοτοκά. Θὰ τοῦ συμβούλευα μονάχα νὰ προσέχει ἀκόμα δυὸ πράγματα: ν' ἀποφεύγει πολιτικὲς ἐκφράσεις πὺν δὲν καταλαβαίνουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες καὶ μερικὸς ξενισμοὺς πὺν ὑπάρχουν ὡς καὶ κεῖ.

Καὶ θὰ τελειώσω πάλι μ' ἕναν ἔπαινον. Παρ' ὅλη τὴ φανερὴ ἐποχὴ πὺν περιγράφει ὁ κ. Θ., παρ' ὅλο πὺν γελοιοποιεῖ ἢ μᾶλλον ἐλεεινολογεῖ συχνὰ τὸ ἔθνος (π. χ. τὰ καφενεῖα τὴν ἡμέρα πὺν ἀκούγεται τὸ πολυβόλο μέσα στὸ Σύνταγμα), παρ' ὅλο πὺν δείχνει τύπους σφραγισμένους μὲ τὴ σφραγίδα τῆς ἀποτυχίας—ποτέ δὲν πέφτει στὴν ἀπαισιοδοξία. Καὶ τὸ βιβλίον τελειώνει μὲ τὶς σημειώσεις τοῦ Λάμπρου Χρηστίδη, τοῦ ἀνθρώπου πὺν εἶχε πολλὰς ιδέες μὰ δὲν εἶχε ἐφαρμόσει κιμιὰ. Κι' οἱ σημειώσεις αὐτὲς πὺν οἱ σκέψεις πὺν ρίχνει ὁ ὑπαλληλίσκος αὐτὸς τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης στὸ χαρτί δὲν παρουσιάζουν τίποτα τὸ ξεχωριστό, μὰ ἔχουν τὴ χάρη νὰ καταλήγουν στὴ διαβεβαίωση πὺν κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ ἀνθρωπος μὲ τὴν ἀπελπιστικὰ μονότονη ζωὴ, ἔχει μιὰ χαρὰ στὸ βίον του. Περνάει κάθε χρόνο ἕνα μῆνα στὸ ἥλιο καὶ στὴν ἀρμύρα τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου.

Leiden. Νοέμβριος 1933

ΣΟΦΙΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἠθικὴ συνείδηση.

Κι' ἄλλοτε ἡ στήλη αὐτὴ εἶδε παρόμοιον ὑπότιτλο (1) ἐπρόκειτο, ὅπως θὰ θυμᾶται ὁ ἀναγνώστης, γιὰ μερικὲς ἀνυποτάξεις πὺν παρατηρήθηκαν στὸ γαλλικὸ στρατό, γιὰ λόγους συνειδήσεως. Στὴ δόξη ἐνὸς τέτοιου ἀνυπότακτου, τοῦ πάστορος Βερνιέ, προσεκλήθη καὶ ὁ Ἰουλιανὸς Μπεντά ὡς μάρτυς ὑπερασπίσεως: τὸ δικαστήριον ἀρνήθη νὰ τὸν ἀκούσει, ἐπειδὴ ἡ μαρτυρία του θὰ εἶχε γενικὸ, ἰδεολογικὸ, χαρακτῆρα, καὶ εἶταν ἀσχετὴ μὲ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση πὺν θὰ δικαζόταν. Ἰδοὺ περίληψη ἀπὸ τὴν ὑποθετικὴν κατάθεση πὺν θὰ εἶχε κάνει ὁ συγγραφεὺς:

Ἐπερασπίζεται τὸν κατηγορούμενον α') ἐπειδὴ εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν καλὴν του πίστη, β') θεωρεῖ ὅτι ὁ πόλεμος καὶ ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἀσυμβίβαστα καὶ ἐφ' ὅσον ἡ Γαλλία θέλει νὰ σεβασθεῖ καὶ τὸ στρατιωτικὸ ἰδεῶδες καὶ τὸ θρησκευτικὸ, εἶναι φρόνιμο νὰ μὴ δείξει τὸ ἀσυμβίβαστο αὐτό, καταδικάζοντας τὸν πάστορα, γ') νομίζει ὅτι θὰ ἔπρεπε οἱ κληρικοὶ νὰ μὴ ὑπηρετοῦν στὸ στρατό, νὰ μὴ ἀνακατώνονται μὲ τὰ βίαια πάθη τῶν ἀνθρώπων. Παρ' ὅλα ὁμως αὐτά, πρότῃ του σκέψη εἶταν νὰ μὴν παρουσιασθεῖ, γιατί θεωρεῖ ὅτι ῥόλος τῶν κρατῶν δὲν εἶναι νὰ προστατεύσουν τὴν ἠθικὴν, παρὰ νὰ προστατεύουν τὸν ἑαυτὸ τους.

—Στὸ μεταξὺ ὁμως, ἡ τάσις τοῦ πάστορος Βερνιέ ἔχασε ἕναν σπουδαῖο ὑποστηρικτὴν, τὸν Ἀϊνστάϊν, ὁ ὁποῖος ἐνῶ ἄλλοτε τὴν ἐνίσχυε, θεωρεῖ ὅτι μπροστὰ στὶς γεωμανικὲς πολεμικὲς παρρασκευές, μόνο μιὰ παρόμοια παρρασκευὴ τῶν ἄλλων κρατῶν νὰ τὴ σώσει.

Τὸ «ἐνστικτὸ τοῦ θανάτου»;

Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἕνα λόγο τοῦ Λ. Φ. Σελίν, συγγραφέως τοῦ «ταξιδιοῦ ὡς τὰ βάθη τῆς νυχτός».

—Ἰδοὺ πὺν ἐφθάσαμε στὸ τέρας εἰκοσι αἰῶνων ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ, κι' ὁμως κανένα καθεστῶς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀνθέξει σὲ δυὸ μῆνων ἀλήθεια. Ἐννοῶ τόσο τὴ μαρξιστικὴ κοινωνία ὅσο καὶ τὶς δικὲς μας ἀστικὲς ἢ φασιστικὲς κοινωνίες.

—Μιλοῦν πολὺ γιὰ τὴ νεότητα: τὸ κακὸ εἶναι βαθυτέρο ἀπὸ τὴ νεότητα! Ὅσο γιὰ νεότητα, δὲν βλέπεις παρὰ μιὰν ἐπιστράτευση πόθων οἰνοποισίας, ἀθλητισμοῦ, αὐτοκινητοδρομίας, θεαμάτων, μὰ τίποτε καινούριον.

(1) Βλ. τ. II, σ. 176.

Ο πολιτισμός μας μοιάζει καρφωμένος σε μιάν ανίατη πολεμική ψύχωση... Όταν παρατηρούμε με τι μαγιάτικες προλήψεις, με τι σάπιες κουταμάρες μπορεί και χορτένει ο απόλυτος φανατισμός εκατομμυρίων ανθρώπων, δήθεν εξελιγμένων, και σπουδασμένων στα καλύτερα σχολεία της Ευρώπης, δικαιούμεθα βεβαίως να σκεφθούμε μήπως, στις κοινωνίες αυτές, το ένστικτο του θανάτου υπερίσχυσε μέσα στον άνθρωπο από το ένστικτο της ζωής.

Το βραβείο Νόμπελ.

Υποψήφιος από χρόνια, ο Ρώσος συγγραφέας Ίβάν Μπουϊνιν έλαβε τέλος πάντων έφετος το βραβείο Νόμπελ.

Ο Ίβάν Μπουϊνιν γεννήθηκε το 1870, από οικογένεια ευκατάστατη. Πρωτογεννήθηκε στην ποίηση, από την οποία έστράφη κατόπιν στο μυθιστόρημα και, πιο συστηματικά, στο διήγημα. Το 1909 εξελέγη μέλος της ρωσικής Ακαδημίας, και το 1920 έφυγε από τον τόπο του και εγκατεστάθη στη Γαλλία όπου ζει έκτοτε.

Ο Μωριάκ στη Γαλλική Ακαδημία.

Στις 16 Νοεμβρίου έγινε στη Γαλλική Ακαδημία η δεξίωση του νέου ακαδημαϊκού Φρ. Μωριάκ. Ο Μωριάκ έμίλησε για τον Βrieux και το έργο του, και έζηρε ιδίως τις ψυχικές άρετες του συγγραφέως. Απήντησε ο Α. Σωμέ ο οποίος ανέλυσε συντόμως το έργο του Μωριάκ.

Fagus.

Ένας από τους πιο καθαρούς εκπροσώπους του νέου γαλλικού συμβολισμού — στην πρόζα του όσο και στην ποίησή του — ο ποιητής Fagus, στο άληθινό του όνομα Γεώργιος Faillet, σκοτώθηκε στις 8 Νοεμβρίου, στους δρόμους του Παρισιού από ένα αυτοκίνητο.

Ο Fagus είχε γεννηθεί το 1877 και ήταν ιδίως γνωστός από τα ποιήματά του και ένα «δοκίμιο για τον Σαίξπηρ». Ξεκινημένος στις κοινωνικές και θρησκευτικές του θεωρίες από την άκρα άριστερά, πέθανε συντηρητικός και καθολικός.

Jehan Rictus

Λίγες μέρες πριν, είχε πεθάνει άλλος Γάλλος ποιητής, ο Jehan Rictus, η με το άληθινό του όνομα Γαβριέλ Randon de Saint-Amand. Ο Rictus γεννήθηκε στα 1867, κι άρχισε να γράφει στίχους από τα σχολικά του θρανία. Ένω όμως με τα πρώτα του έργα έδειχνε πως θα μπορούσε να εξελιχθεί άπλως σ' έναν καλό στιχολόχο, ξαφνικά, σε ηλικία τριάντα ετών άρχισε να δημοσιεύει ποιήματα γραμμένα σε λαϊκή παριζιάνικη γλώσσα. Η καινοτομία αυτή, η οποία τον ξεχώρισε άμέσως, μαζί με κάποιες άρετες, ευαισθησίας και μουσικότητας που τον έχαρακτήριζαν εξακολουθούν και σήμερα να του εξασφαλίζουν ένα περιορισμένο αναγνωστικό κοινό.

Τρεις σοφοί.

Τέλος, σχεδόν ταυτοχρόνως, μās αναγγέλθηκε ο θάνατος τριών έπιφανών σοφών: — Ο Παύλος Μενλεβέ γνωστός έξ Ισού ως μαθηματικός και ως πολιτικός, γεννήθηκε στο Παρίσι το 1863. Διετέλεσε καθηγητής των μαθηματικών στο Πανεπιστήμιο της Δίλλης και κατόπιν στη Σορβόνη. Πολιτευόμενος, βουλευτής από τα 1906, υπουργός πρώτη φορά στα 1915, πρωθυπουργός στα 1917 και άργότερα.

Ο Άλβέρτος Καλμέτ, ύποδιευθυντής του Ίνστιτούτου Παστέρ γεννήθηκε στη Νίκαια το 1863, έσπούδασε την ιατρική στο Παρίσι κι άρχισε το στάδιό του ως γιατρός του ναυτικού. Ο Καλμέτ είναι γνωστός ιδίως για τις έργασίες του εναντίον της φυματιώσεως.

Λίγες μέρες μετά τον Καλμέτ, πέθανε και ο διευθυντής του Ίνστιτούτου Παστέρ Αιμίλιος Ρου. Ο Ρου γεννήθηκε το 1853 στο Comfolens (Charente) της Γαλλίας κι έσπούδασε ιατρική στο Κλερμόν-Φερράν και στο Παρίσι. Συνεργάτης του Παστέρ, του οποίου, μετά τον θάνατό του, έσυνέχισε το έργο.

Φ. ΡΑΦΑΗΛ

ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΚΑΙ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΑΣ

Κρίσεις του Ούναμοϋνο για ένα ελληνικό βιβλίο.

Ο διάσημος Ίσπανός συγγραφέας Μιγκουέλ ντε Ούναμοϋνο, σ' ένα γράμμα του πρὸς τὸ διευθυντὴ μας κ. Σπύρο Μελά, με ἡμερομηνία 17 Νοεμβρίου 1933, σχολιάζει, ἀνάμεσα σὲ ἄλλες παρατηρήσεις του, τὸ μυθιστόρημα *'Αργώ* τοῦ κ. Γιώργου Θεοτοκά. Οἱ κρίσεις τοῦ Ούναμοϋνο δὲν εἶναι πολὺ εὐνοϊκὲς γιὰ τὴ νέα γενεά.

«Παίρνω βιβλία ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, γράφει. Τὰ δύο τελευταία πού ἔλαβα εἶναι οἱ *Παραϊοθήσεις τῆς λογοκρατίας* τοῦ Τηλεμάχου Κουρμούλη καὶ ἡ *'Αργώ* τοῦ Γιώργου Θεοτοκά, στὴν ὁποία ἀφιερῶσατε δύο ἄρθρα στὴν ἐφημερίδα σας. Στὸ μεταξύ διαβάζω τὸ Φορτούνιο, Ἐκεῖνα πού λέτε γιὰ τὴν *'Αργώ*, πού τὴ διαβάζω τώρα, μού φαίνονται πολὺ ὀρθά. Τυλίγετε πολὺ καλὰ τὴ δίκαιη ἐπίκριση μὲς σὲ δίκαιους ἐπαίνους. Ὁ κ. Θεοτοκάς δίνει ἐξαιρετικὲς διασιτάσεις σὲ μερικὲς λεπτομέρειες καὶ εἶναι ὑπερβολικὸς στὴ σάτυρα. Τῆς καμμένης τῆς Ὀλγας Σκινᾶ δὲν τῆς ἀξίζει τόση προσοχή. Κατὰ τὰ λοιπά, τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ — μὰ εἶναι μυθιστόρημα; — μού φαίνεται πολὺ ἐνδιαφέρον γιὰτὶ ξεσκεπάζει μιὰ νεολαία πού μοιῖζει πολὺ μὲ τὴ δική μας καὶ στὴν ὁποία ἀφθονοῦν οἱ διανοητικὰ ἀνήλικοι, γεμάτοι χαρακτηριστικὰ ἐλαττώματα, εἴτε σοσιαλιστὲς εἶνε, εἴτε φιλελεύθεροι, εἴτε καθολικοί, εἴτε ἐθνικιστὲς. Ἐπιθυμῶ νὰ γράψω κάτι γι' αὐτὸ τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα».

Τὰ ἐλληνικὰ γράμματα στὴ Γιουγκοσλαβία.

Τὸν τελευταῖο καιρὸ σημειώθηκε στὴ Γιουγκοσλαβία μιὰ ἐνδιαφέρουσα κίνηση γιὰ τὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας μας, πού ἐκδηλώθηκε κυρίως μὲ μεταφράσεις τοῦ Παλαμά καὶ τοῦ Καβάφη. Ἔτσι κυκλοφόρησε στὴ σερβοκροατικὴ γλώσσα ὁ *Θάνατος τοῦ παλληκαριοῦ*, μεταφρασμένος ἀπὸ τὸν κ. Ί. Σιτέινκους, στὴν ἐκδοση *Τὰ χίλια καλύτερα διηγήματα*. Συνάμα τὸ περιοδικὸ *Ὁ Λογοτεχνικὸς Ταχυδρόμος* δημοσίευσε πέντε ποιήματα τοῦ Καβάφη, μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν κ. Μπόγδαν Ράδιτσα, μαζί μὲ σχετικὸ ἄρθρο τοῦ ἴδιου. Ἐλπίζουμε ὅτι ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς πλατύτερης κίνησης γιὰ τὴ διάδοση τῆς λογοτεχνίας μας στὴ γειτονικὴ χώρα καὶ εὐχόμαστε θερμὰ νὰ συνοδευτεῖ αὐτὴ ἡ ἐργασία τῶν γειτόνων μας μὲ μιὰ ἀνάλογη δική μας προσπάθεια γιὰ τὴ γνωριμία τῶν Γιουγκοσλαβικῶν γραμμάτων. Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπικοινωνία τῶν δύο ἐθνῶν εἶναι ἀσφαλῶς ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα μέσα γιὰ τὴν ἀμοιβαία κατανόησή τους καὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐκτίμησης καὶ τῆς συμπάθειας, πού τὰ συνδέουν ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια.

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Ἡ ἐποχὴ τοῦ μυθιστορήματος.

Τὸ 1933 σημείωσε ἓνα σταθμὸ στὴν ἐξέλιξη τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Μᾶς ἔκανε νὰ συνειδητοποιήσουμε μιὰ τάση τῆς λογοτεχνίας μας, πού ὑπῆρχε βέβαια καὶ ἀπὸ πρῖν, μὰ τώρα πιά ἐγίνε ὀλοφάνερη καὶ μπῆκε κιόλας στὸ δρόμο τῶν πραγματοποιήσεων. Ἐννοοῦμε τὴν ἀπότομη καὶ πολύμορφη ἀνάπτυξη στὸν τόπο μας τῆς τέχνης τοῦ μυθιστορήματος. Μέσα στὴν ἴδια χρονιά δημοσιεύτηκαν οἱ *Δεσμῶτες* τοῦ κ. Ἀγγέλου Τερζάκη, ὁ *Προορισμὸς τῆς Μαρίας Πάργη* τοῦ κ. Θανάση Πετσάλη, ὁ *Συνταγματάρχης Διάπικιν* τοῦ κ. Μ. Καραγάτση, οἱ *Γυναῖκες* τῆς κ. Γ. Καζαντζάκη, ὁ πρῶτος τόμος ἑνὸς κυκλικῶν μυθιστορημάτων τοῦ κ. Θράσου Κιστανάκη μὲ τὸν τίτλο *Μυστήρια τῆς Ρωμοσύνης*, ὁ πρῶτος τόμος ἑνὸς ἄλλου κυκλικῶν μυθιστορημάτων τοῦ κ. Γιώργου Θεοτοκά μὲ τὸν τίτλο *'Αργώ*, ἡ *Δασκάλα μὲ τὰ χρυσὰ μάτια* τοῦ κ. Στρατῆ Μυριβήλη, πού ἀναλύεται σὲ τοῦτο τὸ τεῦχος μας, καὶ ἀναγγέλθηκε γιὰ τὸ τέλος τῆς χρονιάς ἓνα καινούργιο μυθιστόρημα τοῦ κ. Κοσμᾶ Πολίτη μὲ τὸν τίτλο *'Εκάτη*. Στὸν πρόχειρο αὐτὸν κατάλογο πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ ὀνόματα μερικῶν νέων καὶ διαλεχτῶν μυθιστοριογράφων, πού φανερώθηκαν τοὺς τελευταίους καιροὺς, ὅπως ὁ κ. Βασίλης Δασκαλάκης καὶ ὁ κ. Ἡλίας Βενέζης. Στὴ στήλη αὐτὴ δὲν κάνουμε λογοτεχνικὴ κριτικὴ γιὰ νὰ τονίσουμε τὶς ξεχωριστὲς ἀρετὲς τοῦ καθενός. Σημειώνουμε μονάχι αὐτὸ τὸ σημαντικό γεγονός τῆς σχεδὸν ταυτόχρονης ἐμφάνισης τόσων καινούργιων καὶ σοβαρῶν συγγραφέων, πού ἐπιδιώκουν νὰ ἐκφράσουν τὴ σύγχρονή μας ἐλληνικὴ ζωὴ μὲ ἓνα λογοτεχνικὸ εἶδος, πού ὡς χτές μᾶς εἶτανε περίπου ἄγνωστο καὶ πού μπορεῖ νὰ ἔχει καὶ στὸν τόπο μας ἓνα μεγάλο μέλλον. Γιὰτὶ ἀσφαλῶς τὸ μυθιστόρημα εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν λογοτεχνικὸ εἶδος τοῦ εἰκοστοῦ αἵωνα, τὸ εἶδος πού μπορεῖ νὰ ἀποδώσει πληρέστερα ἀπὸ κάθε ἄλλο αὐτὴν τὴν ὀρμητικὴ, πολύμορφη καὶ ἀνήσυχη ἐποχὴ πού ζοῦμε. Ἴσως βρίσκονται, ἀνάμεσα στοὺς συγγραφεῖς πού ὀνομάσαμε, μερικοὶ πού πρесеβέουν πολιτικὲς καὶ αἰσθητικὲς ἀντιλήψεις διαφορητικὲς ἀπὸ τὶς δικὲς μας. Ἐμεῖς ὁμως τοὺς χαιρετοῦμε ὄλους μὲ τὴν ἴδια χιρᾶ καὶ μὲ τὴ βεβαιότητα πῶς, χάρι στὴν ὀμαδικὴ αὐτὴ προσπάθειά τους, συντελεῖται αὐτὴν τὴ στιγμή κάτι σπουδαῖο στὴν ἐξέλιξη τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Κι' ἂν πρόβαλε κιόλας στὸ κατώφλι τῆς ἡ αἰώνια ρωμαϊκὴ ἄρνηση, ἐτοιμῆ, ὅπως πάντα, νὰ μειώσει, νὰ κουσκουσουρέψει καὶ νὰ χοροῖδέψει τὴ νέα αὐτὴ στροφή τῆς λογοτεχνίας μας, ἄς μὴν τῆς δίνουμε περισσότερη σημασία ἀπὸ ὅση ἔχει. Ἡ συστηματικὴ καὶ θεληματικὴ ἄρνηση περιέχει τὴν αὐτοκαταδίκη τῆς. Εἶναι ἓνα διαζύγιο μὲ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τοῦτο ἀνίκανη νὰ ἐπηρεάσει τὴν πορεία τῆς ζωῆς. Τὸ ἐλληνικὸ μυθιστόρημα γεννήθηκε καὶ ἀντρώνεται γρήγορα.

Νὰ μὴ σὰς ξαναδοῦμε, κύριε Τουρκοβασίλη!

Ἡ ἑλληνικὴ ζωὴ εἶναι γεμάτη ἀπρόοπτα καὶ παρὰλογισμό. Μπορεῖ νὰ κρατᾷ στὴν ἀφάνεια ἀνθρώπους μὲ ἀληθινὴ ἀξία γιὰ ὅλην τὴ ζωὴ τους καὶ πηγαίνει καὶ ἀνακαλύπτει, στὰ πιά σκτεινὰ βήθη τοῦ ἐπαρχιακοῦ μεσαίωνα, ἀνθρώπους ἀσημοῦς καὶ σχεδὸν ἀνύπαρκτους, τοὺς φέρνει μονομιᾶς στὴν πρώτη σειρὰ τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς μιᾶς ζωῆς καὶ μᾶς ἀναγκάζει ὅλους, θέλοντας καὶ μὴ, νὰ ἀσχοληθοῦμε μαζί τους. Τί εἶταν τέλος πάντων αὐτὸς ὁ κ. Τουρκοβασίλης, ποῦ τόσο μᾶς ἀπασχόλησε τοὺς τελευταίους καιροὺς; Μηδέν! Ἕνας μικρὸς Μωραΐτης κομματάρχης, ἀνίκανος νὰ σκεφθεῖ ὅτιδὴποτε ἔξὸν ἀπὸ προσθαφαιρέσεις ψήφων. Ἕνας ἀγράμματος. Ἕνας ἀνόητος. Κι' ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς βρέθηκε στὰ καλά καθούμενα ἀρχηγὸς καὶ κυρίαρχος τῆς ἑλληνικῆς Παιδείας καὶ βάλθηκε, μὲ τὰ σωσιὰ του, νὰ τὴν ἀνορθώσει. Καί, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, χάλασε ὅ,τι καλὸ εἶχανε κάνει οἱ προκάτοχοί του, ἀνοστήτως ὅλους τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς κλάδους, ἔριξε εἴκοσι χρόνια πίσω τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, μὲ τὴ βεβαιότητα πὺς κατέχει τὰ ζητήματα ἀσυγκρίτως καλύτερα παρὰ ὁλόκληρος ὁ πνευματικὸς κόσμος τῆς χώρας. Καὶ τώρα ποῦ ἔκανε τὸ νοῦμερό του ἐπιστρέφει μακαρίως στὴν ἀφάνεια μὲ τὴ συνείδησή του ἀναπαυμένη. Ὑπηρετήσε κι' αὐτὸς τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα.

“Ι Δ Ε Α,”

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ 1933

ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ ΧΡ: Τὸ δράμα ἑνὸς ποιητῆ	Σελ.	106,173,229
ΑΚΥΛΑ Μ: Σημειώσεις	»	236
ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ΝΤ: Πρώτη προσθήκη στὸ κεφάλαιο τῆς ἀναγωγῆς	»	238
ΒΑΛΙΑΔΗ ΑΓΓΕΛΑΣ: Παιδεία καὶ πολιτικὴ	»	284
ΒΟΥΜΒΛΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Γ: Νεοελληνικὴ ἐπιστήμη	»	272
ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ Κ: Τὸ πρῶτο πρόβλημα τῆς πνευματικῆς ζωῆς	»	296
ΘΕΟΤΟΚΑ ΓΩΡΓΟΥ: Πρῶτος ἔρωτας	»	22
» » Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴ Γιουγκοσλαβία	»	65,135
» » Ὑπάρχει κάτι σάπιο στὴν Ἑλλάδα	»	199
» » Νιότη	»	263
ΚΑΡΑΝΤΩΝΗ ΑΝΤΡΕΑ: Ἕνας ἀνώφελος κριτικός	»	347
ΜΕΛΑ ΣΠΥΡΟΥ: Ἐπιθετικὴ ἐπιστροφή τῆς καθαρᾶς	»	129
» » Ἀνάγκη γιὰ ἐπανάσταση	»	193
» » Ἡ ἐπανάσταση τοῦ δημοτικισμοῦ	»	257
ΞΕΦΛΟΥΔΑ ΣΤ: Βενετία	»	53
» » Συνάντηση	»	242
ΞΥΔΗ Θ: Ἀντρέας Καρκαβίτσας	»	333
ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ ΓΙΑΝΝΗ: Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐγὼ στὴ φιλοσοφία τοῦ L. Brunschwig	»	30,87,140,202
ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ ΓΙΑΝΝΗ: Ἡ κρίση τῆς Δημοκρατίας	»	266,321
ΠΕΤΣΑΛΗ ΘΑΝΑΣΗ: Στιγμιότυπα σὲ γυαλι-στερὸ χαρτί	»	357

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΑΙΞΠΗΡΟΥ : Φάλοταφ (μετάφρ. Ἰ. Ἀλ. Πάλλη)	Σελ.	1,70,153
ΣΤΡΙΓΓΑΡΗ Μ: Οἱ τέχνες καὶ ἡ ψυχιατρία . . . »		222,289
ΣΥΓΓΕΛΑΚΗ Ι: Οἱ νέες ἠθικὲς βάσεις τῆς ἐργασίας»		362
ΤΑΤΑΚΗ Β: Τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας . . . »		209
ΤΕΡΖΑΚΗ ΑΓΓ: Τὸ νεοελληνικὸ μυθιστόρημα »		40,100

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ Σ: «Ἄργω» (Α «Τὸ ξεκίνημα») Γ. Θεοτοκά »		375
ΘΕΟΤΟΚΑ Γ: «Ὁ συνταγματάρχης Λιάπκιν» Μ. Καραγάτση »		118
» » «Ἐλεγχος τοῦ ἀστικοῦ ἰδεαλισμοῦ» Π. Γκίκα »		119
» » «Μὲ τὸ νόμο—ἐκτὸς νόμου». Μ. Κάρπη »		246
» » «Ἡ δασκάλα μὲ τὰ χρυσά μάτια» Σ. Μυριβήλη »		373
ΚΑΡΑΝΤΩΝΗ Α: «Γλυκόπιπτα φαρμάκια». Μ. Δαμιράλη »		59
» » «Ληστὲς» Π. Ἀφθονιάτη »		184
» » «Στὸν ἐλεύθερο δρόμο». Κ. Θρακιώτη »		244
» » «Ἡ Θυμέλη» Ν. Ποριώτη »		309
» » «Ποιήματα» Μ. Ἀθηναίου »		310
ΞΥΔΗ Θ: «Δεκάστιχα καὶ βιλανέλες» Μ. Τσιριμώκου »		181
» « Ἀνθολογία» Η. Ἀποστολίδη »		306

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Θ. Γ.: Τὸ Συνέδριο τῆς Ραγούζας »		61
ΡΑΦΑΗΛ Φ: Εὐρωπαϊκὰ Θέματα	62,176,247.312,379	
ΤΣΒΑΪΓΚ ΣΤΕΦΑΝ: Γράμμα στὸν Κωστή Παλαμᾶ »		247

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΒΑΛΕΤΑ Γ: Δ. Βερναρδάκης »		315
ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ Ι: Τὸ χρονικὸ τοῦ Μαχαιρᾶ »		249
ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Θ: Ἡ συμβολὴ τοῦ θεάτρου στὸ δημοτικισμό »		317

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΓΝΩΜΕΣ

ΚΑΡΑΝΤΩΝΗ Α. Ἕνας ὑπερμοντέρνος λόγιος	Σελ.	120

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ Γ: Ἄνοικτὴ ἐπιστολή. »		191
ΜΠΟΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Ν: Ἄνοικτὴ ἐπιστολή. »		190
ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Σ: Τὸ κοινωνιολογικὸ ἔργο τοῦ κ. Π. Κανελλοπούλου »		56

<u>ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ.</u>	64,126,186,254,319,338	

<u>ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΚΑΙ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΑΣ</u> »		382

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Θόμψον Αρ. —Εισαγωγή εις τὴν ἐπιστήμην. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δ. Σίδερη.	Δρ.	25.—
Ἰνζενιέρος Ζ. —Ἡ ὑπόκρισις εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεξίου.	»	20.—
Κάιρη Θ. —Φιλοσοφικά.	»	20.—
Κάιρον Γ. —Ἡ φιλοσοφία τῆς ἠθικῆς. Μετάφρασις ὑπὸ Π. Γρατατάου.	»	24.—
Κζουότκν Κ. —Οἰκονομικὴ θεωρία τοῦ Κάρλ Μάρξ. Μετάφρασις ὑπὸ Π. Πουλιπούλου.	»	40.—
Καρλαύλ. —Οἱ ἥρωες.	»	35.—
Κορδάτου Ι. —Ἀρχαίαι ἠθικαὶ καὶ Χριστιανισμός.	»	30.—
Κορδάτου Ι. —Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821.	»	25.—
Κουρέζ Σπ. —Ἡ ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι.	»	60.—
Λαιόν Κ. Α. —Ἡ ἀγωγή ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπιστήμης. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Καζαντζάκη.	»	24.—
Λίππς Γ. —Ἡ ἐλευθερία τῆς Βουλῆσεως. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεξίου.	»	35.—
Λουπρόζο Κ. —Πνευματισμός καὶ θλιωτισμός. Μετάφρασις ὑπὸ Μιχ. Καίρη.	»	25.—
Κουρέζ Δ. —Αἱ Ψυχώσεις εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ δράματα.	»	125.—
Μάρξ Κάρλ. —Κριτικὴ τῆς Πολιτ. Οἰκονομίας.	»	50.—
Μεντσικώφ. —Μελέται περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Γεωργιάδου.	»	32.—
Μπέρξον Ἐρρ. —Τὸ γέλοιον. Μετάφρασις ὑπὸ Ν. Καζαντζάκη.	»	24.—
Μπέρξον Ἐρρ. —Ἡ Δημιουργὸς ἐξέλιξις. Μετάφρασις ὑπὸ Κ. Θ. Παπαλεξάνδρου.	»	50.—
Μπέρξον Ἐρρ. —Φαντάσματα καὶ δνεῖρα. Ψυχὴ καὶ σῶμα. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Δαλεξίου.	»	25.—
Μπουχάριν Ν. —Θεωρία τοῦ Ἱστορικοῦ ὕλισμου. Μετάφρασις ὑπὸ Π. Ὀρφανοῦ. Τόμοι 2.	»	90.—
Μπύχνερ: —Ὁ Διαδβινισμός. Μετάφρασις ὑπὸ Α. Φαρμακοπούλου.	»	20.—

ΕΥΚΟΛΙΑΙ ΠΑΝΡΩΜΗΣ ΔΙΑ ΜΗΝΙΑΙΩΝ ΔΟΣΕΩΝ
ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΔΩΡΕΑΝ

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΘΕΙΣΑ ΤΩ 1841

Κεφάλαια Μετοχικά και 'Αποθεματικά Δρ. 1.250.000.000
Καταθέσεις τῆ 31 Δεκεμβρίου 1931 » 7.709.000.000

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΥΠΟΚ/ΜΑΤΑ ΚΑΘ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΠΡΑΚ/ΡΕΙΟΝ ΕΝ Ν. ΥΟΡΚΗ, 51 Maiden Lane
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΝ ΣΙΚΑΓΩ, 33 S. Clark Street
ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΑΙ ΕΙΣ ΟΛΑΣ ΤΑΣ ΧΩΡΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εκτελεί πάσης φύσεως τραπεζικὰς ἐργασίας εἰς τὸ ἐσωτερικόν καὶ ἐξωτερικόν ὑπὸ ἐξαιρετικῶς συμφέροντος ὄρους.

Δέχεται καταθέσεις

(εἰς πρώτην ζήτησιν, ἐπὶ προθεσμίᾳ καὶ ταμιευτηρίου)
εἰς δραχμὰς καὶ ξένα νομίσματα μὲ ἄλλαν εὐνοϊκὰ ἐπιτόκια.

HELLENIC BANK TRUST COMPANY

NEW-YORK, 51 MAIDEN LANE

Ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος,
συμφώνως μὲ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας τῆς Νέας Ὑ-
όρκης, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐν Ἀμερικῇ Ἑλλήνων

Κεφάλαια ὀλοσχερῶς καταβεβλημένα Δολλ. 1.500.000